

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS - OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2006:14
ISSN 1404-0891

Roman om ett samhälle
Samhällsskildringen i Sjöwall/Wahlöös *Roman om ett brott*
i förhållande till vänsterdiskursen i Sverige 1965-1975

MIA BRINCK
TORBJÖRN SUNDQVIST

HÖGSKOLAN I BORÅS

© Mia Brinck och Torbjörn Sundqvist
Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är ej tillåtet utan medgivande.

Svensk titel:	Roman om ett samhälle Samhällsskildringen i Sjöwall/Wahlöös <i>Roman om ett brott</i> i förhållande till vänsterdiskursen i Sverige 1965-1975
Engelsk titel:	Novel of a society Society described in Sjöwall/Wahlöö's <i>Roman om ett brott</i> related to the left wing movement in Sweden 1965-1975
Författare:	Mia Brinck och Torbjörn Sundqvist
Kollegium:	1
Färdigställt:	2006
Handledare:	Christian Swalander
Abstract:	<p>This Master's thesis concerns a series of ten police procedural novels, <i>Roman om ett brott</i>, (<i>Novel of a crime</i>), by Maj Sjöwall and Per Wahlöö. These books are among the most translated Swedish novels and have been popular among audiences and critics all over the world. The books were produced 1965 – 1975, a period during which a left wing movement swept over the Western world. Besides from being detective stories <i>Novel of a crime</i> is an analysis of contemporary society, and this thesis will focus on the social and political ideas and the criticism expressed in the books. Theories used in this study are the Sociology of Literature and the Analysis of Ideas.</p> <p>As a background we describe the development of the 1968 movement and we shortly present the history of the literary genre, criminal fiction, and the authors Sjöwall/Wahlöö. With help of the sociological abstraction "ideal types" our aim has been to analyse and classify the attitudes expressed in the novels towards socio-political matters and see if and how they ideologically coincide with the ideas of the predominant discourse. We also discuss if and how language, literary manners and the fictional creating of the spirit of the time correspond with this discourse.</p>
Nyckelord:	samhällskritik; litteratursociologi; Sjöwall, Maj; Wahlöö, Per; kriminalromaner; polisromaner; idéanalys; vänsterrörelser.

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte och frågeställningar.....	6
1.2 Termer.....	7
1.3 Disposition.....	7
2. Teori och metod	9
2.1 Teori.....	9
2.1.1 Litteratursociologi.....	9
2.2 Metod.....	11
2.2.1 Idéanalys	11
2.2.2 Analysmodell.....	13
3. Bakgrund	16
3.1 Vänsterdiskursen i Sverige 1965-1975	16
3.1.1 Litteratur och media 1965-1975.....	17
3.2 Diskursen analyseras.....	18
3.2.1 Sverige och Vietnamkriget.....	18
3.2.2 Brottsbekämpningens utveckling 1965-1975	19
3.2.3 Bjereld och Demker.....	20
3.2.4 Östberg och Hägg.....	23
3.3 Genrens litterära bakgrund	24
3.3.1 Litteratur om deckare.....	24
3.3.2 Samhällskritik i kriminallitteratur	25
3.3.3 Polisromaner eller proceduraldeckare.....	26
3.3.4 Den svenska deckargenrens utveckling	27
3.3.5 Sjöwall/Wahlöö.....	28
4. Litteraturgenomgång – tidigare forskning	30
5. Material	34
5.1 Böckerna.....	34
5.2 Böckernas innehåll	34
6. Resultat och analys	36
6.1 Hur kommer vänsterdiskursen till uttryck i romanerna?.....	36
6.1.1 Protesten mot Vietnamkriget.....	36
6.1.2 Motstånd mot auktoriteter	38
6.1.3. Kritik mot socialdemokratin	42
6.1.4. Kritiken av konsumtionssamhället, kommersialismen och kapitalismen	45
6.1.5 Kvinnorörelsen.....	48
6.1.6. Kampen mot förstörandet av livsmiljön	51
6.2 Hur förändras samhällskritiken under seriens/tidens gång.....	53
6.2.2 Den skrattande polisen, Brandbilen som försvann, Polis, polis, potatismos! och Den vedervärdige mannen från Säffle	55
6.2.3 Det slutna rummet och Polismördaren.....	56
6.2.4 Terroristerna	56
6.3 Tidsmarkörer.....	57
6.4 Språket och stilen	59
7. Diskussion	62
8. Sammanfattning	67
Källförteckning	70

1. Inledning

Det samhälle vi lever i genomgår ständiga förändringar. Vi som skriver denna uppsats är båda födda på femtiotalet och har hunnit vara med om att se kraftiga svängningar. Livsstilar och kommunikationsmönster har genomgått stora omvandlingar. Gamla murar har fallit, nya har rests. Historieskrivning är aldrig objektiv och samtidshistoria är kanske extra subjektiv. Den bild som vi har av det som hänt under vår livstid beror till stor del av vilka beskrivningar vi tar till oss. Hade vi verkligen en gång ett fridfullt folkhem? Lever vi verkligen nu i ett högteknologiskt informationssamhälle? Schabloner och nidsbilder kan grunla analyserna av den tid som har varit. Hur sanna är bilderna av de rödvinsdrickande, radikala revolutionärerna på sjuttioalet och åttioalets flåsiga finansvalpar?

Maj Sjöwall och Per Wahlöö skrev mellan åren 1965 och 1975 tio böcker som gemensamt brukar kallas *Roman om ett brott*. Enligt litteraturvetaren, kritikern och debattören Göran Hägg är dessa böcker näst Astrid Lindgrens författarskap de mest spridda i utlandet av den moderna svenska litteraturen (1996, s. 607). Denna romanserie betecknas ofta som socialt engagerad och samhällskritisk, nyskapande och stilbildande. Att nu, 40 år efter att den första boken kom ut, se på de båda författarnas sätt att beskriva det svenska samhället är en mycket spännande uppgift. I denna uppsats ses texterna i relation till den tid som kallas 1968-andan, vänstervågen eller 1960-talsradikaliseringen.

Ett socialt engagemang och en kritisk samhällsbeskrivning finns att spåra långt tillbaka i den svenska skönlitteraturen. Man kan som exempel nämna Anna Maria Lenngren, Carl Jonas Love Almqvist, Fredrika Bremer och August Strindberg. Detta engagemang har dock haft olika tyngd under olika litterära perioder. Enligt Lars Furuland, initiativtagare till den litteratursociologiska avdelningen vid Uppsala universitet, hade samhällsskildringen under 1940- och 1950-talen varit förbehållen samhälls- och beteendevetenskaperna, men från mitten av 1960-talet kom skönlitteraturen att i hög grad behandla dokumentära, sociala och politiska ämnen (1997, s.26). Under denna period skedde stora förändringar i det svenska samhället, vilket bland annat innebar att kulturlivet radikaliserades och att samhällsdebatten var mycket intensiv. Inom många former av kulturella yttringar kom aktiv samhällskritik till uttryck, även inom underhållningslitteraturen. Sjöwall/Wahlöös böcker är en del i denna process och vårt uppsatsarbete handlar om att undersöka deras version av samhällskritisk skönlitteratur.

Under våra studier på Institutionen för Biblioteks- och Informationsvetenskap vid högskolan i Borås har vi kommit att intressera oss för litteraturens funktion för förståelsen av omvärlden. Vi har blivit inspirerade att studera hur samhället framträder i litteraturen. Vi har studerat en period i modern svensk tid som betytt mycket, både för oss personligen och för samhällsdebatten/utvecklingen i stort, nämligen perioden 1965 till 1975. Vi har valt att undersöka en serie romaner, som på flera sätt varit en viktig del av både den kulturella och den samhällspolitiska debatten. Vi tycker att de är välformulerade, roliga och komplicerade, provocerande men ändå ödmjuka. Sjöwall/Wahlöö har en mycket god samtidskänsla i sina romaner och deras samhällskritik blir trovärdig på grund av romanernas tydliga förankring i tiden. Den distinkta tidsatmosfären är den klangbotten som samhällskritiken spelar med och emot. Intressant och spännande är också att läsa om böckerna, för kanske tredje eller fjärde

gången, denna gång med forskarglasögonen på. Det känns roligt att kunna skriva om detta ämne på den tvärvetenskapliga utbildningen på Bibliotekshögskolan.

Som bakgrund till vår studie har vi använt ett urval samhällsvetenskapliga och litteraturteoretiska texter, en del som vi haft direkt nytta av när vi bearbetat vårt material, likaväl som andra som mer allmänt fördjupat vår kunskap om ämnet. Då det gäller samhällsteorier och analysmetoder har vi från ett i början mycket brett perspektiv stegvis närmat oss avgränsningarna för vår uppsats. Allteftersom vi har läst har vi fått nya lästips som vi har betat av och hittat mycket skrivet, både i stort och i smått, om såväl samhällsvetenskapliga teorier som deckargenrens utveckling och författarparet Sjöwall-Wahlöö. Vi har också inspirerats av artiklar i dagspress och tidskrifter likaväl som av radio- och TV-program. Det har förekommit program om tidsepoken vi studerar, t.ex. i TV om Tältprojektet och den svenska rebellrörelsen och i radio om 1960-talsförfattarnas ställning i samhället. Dessa program och artiklar visar att den tid vi behandlar fortfarande är en del av kulturdebatten. Två av våra huvudkällor då det gäller tidsperioden har utkommit under 2005. Det känns relevant och spännande att arbeta med ett aktuellt ämne där inspirationen kan hämtas från så många skilda håll. 1960- och 1970-talen känns märkligt närvarande!

I princip alla som skrivit om *Roman om ett brott* har tagit upp samhällskritiken som en viktig del av böckerna, men att ställa denna kritik i förhållande till den vänsterdiskurs som rådde då de skrevs, som vi gör i denna uppsats, har så vitt vi vet inte gjorts tidigare. Vi kommer att göra en analys där vi granskar författarnas texter mot bakgrund av de åsiktsströmningar och idéer som rådde under den period då de skrevs. Den vetenskapliga modell som går ut på att lägga ett slags raster över texter, i form av idealtyper, är den väg vi kommer att gå för att göra vår textanalys. Den metod vi baserar vår undersökning på är influerad av den idéanalys som vanligen används inom statsvetenskaplig forskning. Vår förhoppning är att vi med hjälp av denna vetenskapliga metod skall kunna visa fram *Roman om ett brott* i sitt samtidssammanhang och att denna analys skall bidra till vår samtids förståelse av verket.

Vi har valt att placera författarna Sjöwall och Wahlöö i något som ibland kallas 1968-radikalismen, i vårt fall avgränsad till Sverige och tiden 1965-1975. Det är en tidsepok som präglas av vänsterns uppror mot auktoriteter av olika slag. Parallellt med denna antiauktoritära hållning hos bland andra studenter och arbetare finns hos landets styrande en ”rekordårens allmänna ideologi av tillväxt och stordrift, rationalitet och social experimentlusta.” (Hägg 2005 s. 270). Stordriftens fördelar söktes såväl i fabriker som i offentliga organisationer. Sjöwall/Wahlöös romanserie tar sin början i en tid av polisiär omorganisation: polisväsendet förstatligades och centraliserades och med ambitionen att höja effektiviteten lades många polisstationer och polisdistrikt ner.

I denna uppsats har vi granskat en serie böcker som anses ha utövat stort inflytande på den svenska traditionen inom kriminallitteraturen. Idag är denna samhällskritiska genre fast etablerad i Sverige. Det produceras mängder av böcker om poliser och deras utredningsarbete. De utspelar sig oftast i Sverige, vars samhällsstruktur kritiskt granskas. Polisernas och brottslingarnas liv blir en väsentlig del i dessa romaner. Socialt engagemang, realism och psykologiserande kännetecknar berättelserna. Vi har också beskrivit bakgrunden till denna genre, sett på dess framväxt, uppbyggnad och dess olika former av

samhällsskildring. Man kunde förr hänföra deckare eller kanske lite nedlåtande avfärda dem till det som kallades populärlitteratur eller triviallitteratur. Frågan om deckargenrens ställning är intressant, eftersom den så tydligt har genomgått en klass- eller statusresa. Flera litteraturvetare med kriminallitteratur som specialitet beskriver hur just författarparet Maj Sjöwall och Per Wahlöö bidragit till att höja genrens anseende, även om det funnits författare före dem som skrivit kvalitetsmässigt goda och hantverksmässigt skickligt utformade deckare. Flera filmer har också gjorts efter parets böcker, både i Sverige och i utlandet, vilket medverkar till att hålla böckerna vid liv långt efter att de var som aktuellast och hade sin storhetstid. Böckerna och Sjöwall/Wahlöös romangestalter är fortfarande i högsta grad levande vilket märks på hög bibliotekslåning och omsättning på böckerna på antikvariat och på interretauktioner och även på TV-serien Beck med huvudpersonerna hämtade ur *Roman om ett brott*, som går i repris och står på videobutikernas uthyrningshyllor. Böckerna har också kommit i flera nya upplagor, senast under 2005 i en box, till vilken författarparets gode vän, f.d. riksdagsmannen, Bo Hammar (v) har skrivit en introduktionsskrift. Böckerna tas fortfarande ofta upp i många olika sammanhang. Artiklar och intervjuer i dagspress och tidskrifter nämner ofta Beck-serien och dess författare; ett seminarium på Bokmässan 2005 handlade bland annat om samhällsbeskrivningen i *Roman om ett brott*. Fredrik Lindström kommer ut med en bok om romanserien under våren 2006.

1.1 Syfte och frågeställningar

Vårt syfte är att i en kvalitativ litteraturstudie med en idéanalytisk metod undersöka Sjöwall/Wahlöös samtidskildrande böcker i förhållande till den tidsanda som påverkade litteratur, politik, musik, teater och samhällsdebatt, det som idag framstår som en tämligen tydlig diskurs, en vänsterdiskurs, med den samhällskritiska kriminalromanens utveckling som bakgrund. Vi vill i romansviten studera samhällsskildringen och beskrivningen av den samhällsförändring som ägde rum under den tioårsperiod då den skrevs. Samhällskritiken och tidsatmosfären hänger intimt samman och vi kommer att studera hur författarna går till väga för att förankra texterna i sin nutid.

Vår fråga inför uppgiften är: Hur kommer vänsterdiskursen till uttryck i romanerna?

Vi kommer även att undersöka hur samhällskritiken förändras under seriens gång och i vilken grad beskrivandet av tidstypiska fenomen och författarnas stil och språkbehandling är en del av diskursen.

Hur vänsterdiskursen kommer till uttryck i romanserien kommer vi att besvara med hjälp av en idéanalytisk metod. Hur utvecklingen, både i samhället och i diskursen, kan märkas i romanserien kommer vi också att redovisa. I huvudsak består vårt analysarbete i att vi först med hjälp av bakgrundsmaterialet, dvs. annan forskning om tiden 1965-1975, letar efter karaktäristiska drag när det gäller det politiska vänsterengagemanget under perioden och där tar fasta på ett antal begrepp som är typiska för diskursen. Vi kommer att leta efter uttryck i texterna som beskriver aktuella händelser och tidstypiska fenomen i människors vardag. Vi vill söka efter det som utmärker det svårdefinierade begreppet "tidsandan" och ställa romanserien i relation till den rådande diskursen. Vi kommer att visa hur skapandet av samtidskänsla och även språkbehandling är ett uttryck för vänsterdiskursen/samhällskritiken.

Efter läsning av metodlitteratur angående idéanalys har vi kommit fram till att detta kan vara ett fruktbart tillvägagångssätt då det gäller att analysera vårt material. Då diskursen, 1968-radikalismen, inte är statisk under perioden, utan snarare föds, blommar upp och börjar vissna bort under den tid, 1965 – 1975, som vårt material tidsmässigt består av, är det av intresse för oss att se om dessa förändringar märks även i romanseriens utveckling.

För att kunna besvara våra frågor vill vi ge en litterär och samhällslig bakgrund till *Roman om ett brott* dvs. vi kommer att redogöra för deckargenrens historia i allmänhet och närmre beskriva den subgenre, ”procedural-romanen”, som Sjöwall/Wahlöös böcker kan räknas till.

1.2 Termer

I vårt sätt att använda idéanalysen som metod använder vi oss av den terminologi som finns i statsvetarna Göran Bergström och Kristina Boréus *Textens mening och makt* (2000). Ordet *idé* läses här som en tankekonstruktion av mera bestående karaktär till skillnad från flyktigare tankar. Den genre som vårt material placeras i kallar vi *polisromaner* eller *proceduraldeckare*, en typ av kriminalromaner som realistiskt skildrar ett poliskollektivs arbete. En närmre diskussion om denna genrebeteckning finns under punkt 3.3.3.

Med *diskurs* avses en samling utsagor i ett bestämt socialt sammanhang. Inom diskursen finns outtalade regler som styr vad som får sägas, regler formade av de attityder och kulturella strömningar som råder och karaktäriserar diskursen. När det gäller aspekter utan politiska förtecken använder vi i uppsatsen det mindre vetenskapliga ordet *tidsanda* i ungefär samma betydelse som diskurs. *Nationalencyklopedins ordbok* (2000) förklarar *tidsanda* på följande vis ”förhärskande, typiska stämningar och åsikter inom en viss tidsperiod”. Vidare ingår diskursen i större sammanhang, *kontexten*, vilken innehåller andra typer av handlingar, händelser och praktiker. Kontexten kan vara samhället runtomkring, eller i andra sammanhang den litterära kontexten, i vilken samtida författare finns, och vad de skriver om. Med vår avgränsning är kontexten Sverige under tiden 1965–1975. Oftast skriver vi ”1965-1975” men ibland skriver vi ”tiden runt 1968”. Slutligen begreppet *idealtyp*, vilket används när vi beskriver vår metod och vårt analysarbete. Idealtyper kallar vi de instrument eller de mallar vi konstruerar för analysarbetet, och de konstrueras utifrån särskilda karaktäristika som vi hämtat ur materialet om vänsterdiskursen. Begreppet idealtyp är en analytisk konstruktion inom främst sociologin ofta knutet till den tyske sociologen Max Weber.

1.3 Disposition

I kapitel 2 tar vi upp de teoretiska och metodiska perspektiv som ligger till grund för vår uppsats: litteratursociologin och idéanalysen. Inom litteratursociologin har vi hämtat inspiration främst hos litteratursociologerna Lars Furuland och Johan Svedjedal, verksamma inom den forskningstradition som rör studier av samhället i litteraturen. Såväl teori som metod rörande idéanalysen beskrivs också här och våra huvudkällor har varit Kristina Boréus, Göran Bergström och Ludvig Beckman. Här presenteras också vår analysmodell.

I kapitel 3 beskrivs den vänsterdiskurs som vi har som den samhälleliga bakgrunden till vårt arbete. Vi gör också en kortfattad genomgång av kriminalromanens litteraturhistoria, och presenterar författarparet Sjöwall/Wahlöö.

I kapitel 4 redogör vi för vad vi funnit i tidigare forskning om Sjöwall/Wahlöö. Vi har koncentrerat oss på de forskare som diskuterat Sjöwall/Wahlöös samhällskritik.

I kapitel 5 presenteras materialet.

I kapitel 6 presenteras resultatet. Ett flertal citat ur materialet ställs emot åsiktsriktningar inom vänsterdiskursen. Detta arbetssätt medför att resultatbearbetning och analys sammanfaller.

I kapitel 7 förs en diskussion om materialet och resultatet; samhällskritiken i *Roman om ett brott* och förhållandet till vänsterdiskursen behandlas.

Slutligen i kapitel 8 gör vi en sammanfattning av uppsatsen och därpå följer källförteckningen.

2. Teori och metod

2.1 Teori

Vårt arbetsmaterial har varit *Roman om ett brott* och för att kunna genomföra vår undersökning har vi studerat det som skrivits om Sjöwall/Wahlöös författarskap i traditionella litteraturvetenskapliga verk, och även recensioner och tidnings- och tidskriftsartiklar. Vi har också använt oss av rena genreböcker, gällande både traditionella detektivromaner och modernare kriminallitteratur, svenska såväl som engelskspråkiga. Vi har orienterat oss i den sociologiska och litteratursociologiska litteraturen. Vidare har vi i några utvalda nutidshistoriska böcker närmast oss perioden 1965-1975. När det gäller vårt samhällsteoretiska perspektiv kan man säga att teori och metod går hand i hand, vår teoretiska bakgrund handlar om hur vänsterdiskursen framvisas i den litteratur som beskriver 1968-perioden. För att forma en metod som passar vår frågeställning och vårt material har vi studerat metodlitteraturen parallellt med litteraturen om vänsterdiskursen.

2.1.1 Litteratursociologi

Vi vill i vår uppsats med hjälp av ett litteratursociologiskt synsätt närma oss vänsterdiskursen under perioden då vårt arbetsmaterial kom till. Då vi i vår uppsats analyserar Sjöwall/Wahlöös romaner tar vi stöd i Lars Furulands definition av litteratursociologins arbetsfält.

Litteratursociologins uppgift bör främst vara att studera växelverkan mellan samhälle och dikt och sätta in diktverken i deras receptionssammanhang, men även (vilket är lika angeläget) analysera själva diktverken med särskild hänsyn till hur samhällsstrukturerna framträder. (1991 s.265)

”Dikt är en produkt av samhällslivet”, säger Victor Svanberg i Lars Furulands text om litteratursociologi. Lars Furuland pekar i sin artikel *Litteratur och samhälle* (1997 s.28) på problemet med att definiera begreppet samhälle inom den litteratursociologiska forskningen. Han menar att det inte finns några entydiga svar på den här frågan. Forskningen kan använda ett vitt samhälls- och kulturbegrepp hämtat från sociologin, likaväl som att forskarna ibland avgränsar sociala och ekonomiska faktorer så precist som möjligt. Inom sociologin är diskussionen om hur man definierar samhället lika vanligt förekommande som diskussionen om betydelsen av begreppet information är hos informatio nsvetarna

Lars Furuland skriver vidare om en av litteratursociologins uppgifter, nämligen att utröna och beskriva textens eventuellt politiska och sociala funktion (ibid s.34 ff). Han anser att det finns många fällor och problem i denna forskning. Tidigare litteraturhistoriker har ofta sett konstnärerna/författarna som de som först ser och debatterar ”svulster i samhällskroppen” (ibid s.35), medan man vid närmare studium sett att diskussionen oftast redan startats i andra, politiska forum. Författarparet Sjöwall/Wahlöö är en del av en kulturell tradition som genom oerhört starkt vänsterinriktad samhällskritik påvisar orättvisor i det socialdemokratiska samhället. Vänsterdiskursen diskuteras vidare i ett senare stycke av teoridelen. Den form som författarparet valt, nämligen kriminalromanen, anses av såväl litteraturvetaren Per Olaisen och deckarförfattaren/genrespecialisten K. Arne

Blom vara synnerligen lämpad för samhällsbeskrivning/kritik (Olaisen s.50-51 och Blom s.36).

Vi har valt att placera vårt arbete inom ett av litteratursociologins problemområden, nämligen ”samhället i litteraturen”. Hur speglar skönlitteraturen det samhälle vi lever i, i vårt fall Sverige 1965-1975. Johan Svedjedal beskriver den litteratursociologiska ansatsen exempelvis så här:

... hur den avbildar en igenkännlig verklighet, omtolkar eller omskapar en yttre verklighet, hur den skapar bilden av ett samhälle [...] och om litteraturen som skapare av samhällsliga identiteter och ofta har man sökt efter bilder av klass, etnicitet eller genus (Svedjedal 1997 s.72-73)

Vi anammar Johan Svedjedals beskrivning, och vår strävan är att sätta in författarna Sjöwall/Wahlöös romanserie *Roman om ett brott* i en samhällskritisk tradition. I vårt arbete ansluter vi oss till Lars Furuland och Johan Svedjedal och använder oss av deras beskrivningar av litteratursociologins arbetsfält som en del av vår teoretiska grund.

Då man skall bedöma samhällsskildring i skönlitteratur är det viktigt att ta hänsyn till författarnas eget förhållande till den tidsepok som skildras. I en historisk roman från äldre tider är författarens fantasi och beläsenhet om just den period som skildras avgörande för resultatet. Även läsarens kunskap är viktig för förståelsen, som i all slags läsning. I ett mer självbiografiskt verk är det förfluten, men ändå upplevd, tid som behandlas. Tidstypiskhet och tidsanda kan ses ur det framtidsperspektiv som alltid kan läggas på det förgångna. Passerade tidsperioder kan bedömas och jämföras på ett annat sätt än nutid – vi vet vad beslut, handlingar och händelser ledde till och det vet även författare till romaner som äger rum i förfluten tid. Ett annat slags romaner är de som behandlar en levande nutid. De romaner som här skall behandlas skrevs en gång som samtidsromaner.

Man brukar kunna säga att ur teori kommer metod, och detta gäller för vår del speglingsteorin som ofta nämns i de litteratursociologiska verk vi läst. Litteratursociologin växte fram som en reaktion på den snävare biografiska litteraturvetenskapen som inte såg författarna eller deras verk i ett samhällsperspektiv utan mer individuellt. Författaren och hans verk ställdes i relation exempelvis till melankoli eller andra själstillstånd. Litteratursociologerna däremot ser människan snarare som samhällsvarelse och ställer författarna och deras verk i förhållande till sociala och ekonomiska faktorer. Man menar att författarna alltid har varit beroende av sin omgivning på olika sätt, och att det speglas i litteraturen. Victor Svanberg beskriver i sin artikel från 1946 bland annat hur forna härskare prisades av poeter eller hur den ryska socialismen på 1920-talet genererade en ny proletärkultur (s. 508-517).

Speglingsteorins tankar handlar om hur litteraturen avbildar verkligheten och att skönlitteraturen ofta kan användas som en källa för studier av särskilda epoker. Vår avsikt är att se hur samhället och tidsperioden speglas i Sjöwall/Wahlöös romanserie. Johan Svedjedal skriver att:

... litteraturen (med eller utan författarens vilja) avbildar typiska drag i verkligheten och över till tanken att det tvärtom är genom sina förtiganden och lakuner som litteraturen avslöjar ideologier hos författaren och i hans samtid. (1997 s. 79)

Att försöka se bakom författarnas egna intentioner och att tolka deras texter i förhållande till tidsanda, rådande politiska och kulturella spelregler är en del av vår metod i arbetet med vårt material.

Litteratur skrivs av människor som är samhällsvarelser. Den skrivs för att påverka och nå ut, ofta för att säljas på en marknad. Så föds, lever och dör skönlitteratur i ett skapande samspel mellan litteratur och samhälle. Att studera sådana processer är litteratursociologins uppgift. (Svedjedal 2002 s. 81)

2.2 Metod

2.2.1 Idéanalys

För att kunna göra vår analys av samhällsskildringen i Sjöwall/Wahlöös romanserie har vi studerat texter från olika områden vilka lett fram till uppsatsens omfattning och dess avgränsningar samt även lett oss fram till den metod vi funnit stämma bäst med vårt syfte. Statsvetaren Ludvig Beckman säger att beteckningen idéanalys används

... som ett samlingsnamn för olika tänkbara kombinationer av *syften, material och analystekniker* som kan användas i studiet av politiska budskap. Med idéanalys avses helt enkelt det vetenskapliga studiet av politiska budskap. (2005 s.11)

Maj Sjöwall och Per Wahlöö hade ett stort politiskt engagemang och Per Wahlöö var marxist, detta finns att läsa hos många som skrivit om paret, till exempel Bo Hammar. Han menar att Per Wahlöö hade en tro på litteraturens möjligheter att påverka det politiska skeendet (2005 s. 26-28). Vi menar, att vi med stöd av uttalanden som dessa och genom läsningen av *Roman om ett brott*, kan säga att författarparet medvetet kommunicerar ett politiskt budskap. Därmed ansluter vi oss till Beckmans tanke och ser att idéanalysen blir vårt användbara redskap för vår studies syfte. Här nedan redogör vi för de texter och principer som ligger till grund för vår analys.

Vi har orienterat oss i olika samhällsvetenskapliga textanalysmetoder. Vi har inte funnit någon rik flora av handböcker rörande samhällsvetenskaplig textanalys, dock har vi hittat två böcker som har passat våra syften. Den första är Bergström och Boréus bok *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys (2000)*. Här har vi också funnit stöd för vår tanke att analysera en skönlitterär text med politisk färg; studiet av politiska texter av annan karaktär är det som annars vanligen förekommer då forskare använder en idéanalytisk metod. Vårt ämne ligger inom den litteratursociologiska traditionen som har komponenter hämtade ur samhällsvetenskapen. Därför anser vi att idéanalysen är den metod som passar vårt syfte bra. Den andra boken som vi också har haft stor nytta av är författad av Ludvig Beckman, *Grundbok i idéanalys. Det kritiska studiet av politiska texter och idéer (2005)*. Ludvig Beckman grundar sin bok på föreläsningar vid statsvetenskapliga institutioner och därför koncentrerar han sig mest på hur politiska ideologier kommer till uttryck i olika argumentationer, riksdagstryck, partiprogram med mera. Men det som är användbart för oss är att han beskriver själva analysmetoden på ett mera grundläggande sätt än Bergström och Boréus gör.

Språket har, menar Bergström och Boréus, två viktiga funktioner: innebördsaspekten och den interpersonella aspekten. För den första gäller: text uttrycker tankar och idéer, dvs. författarna använder språket för att reflektera, för att uttrycka sin bild av den omgivande

verkligheten, och med den andra menas att texten används i samspel med andra i sociala relationer, textförfattaren har något att berätta, att argumentera för eller att informera om.. Båda aspekterna bygger på att man ser att språket är ett socialt system. Det är svårt för en författare att berätta om eller argumentera om något, om avsändaren och mottagaren/lyssnaren inte har ett någorlunda gemensamt språk (s. 16-17). Vi menar att det är lätt att läsa in både innebörds- och interpersonell aspekt i Sjöwall/Wahlöös texter.

Bergström och Boréus beskriver olika slags textanalytiska modeller och har i sin bok valt att beskriva två närliggande metoder under gemensamt namn. Författarna säger att det inte finns någon färdigutvecklad mall för idé- och ideologianalys, utan forskaren har stor frihet att utveckla sitt eget analysinstrument som passar dennes syfte och material (s. 176). Bergström och Boréus ger ändå vissa ledtrådar för studiet av idéer i text. För att bearbeta sitt observationsmaterial kan man använda sig av idealtyper (s. 158ff) som analytiskt instrument. Detta sker genom att forskaren studerar och återkopplar till kontexten, man konstruerar ett slags raster att lägga över texten. Forskaren konstruerar rastret eller mallen utifrån idealtypiska föreställningar om den ideologi som skall studeras. För att konstruera idealtyperna krävs en politisk-teoretisk referensram. Forskaren väljer karaktäristika som är relevanta för frågan, en typologi som säger något väsentligt om observationsmaterialet. När väl de lämpliga idealtyperna är konstruerade går analysarbetet smidigt även om man har ett stort textmaterial att bearbeta (s. 170).

Ludvig Beckman fördjupar kunskapen om idéanalysen i *Grundbok i idéanalys*. Beckman poängterar liksom Bergström och Boréus att idéanalysen inte bara är en utan flera närliggande analysmetoder för vetenskapliga studier av politiska budskap. Syftet med idéanalysen kan vara att pröva hållbarheten av politiska idéer, eller att förklara politiska idéers uppkomst och konsekvenser, men även vilket är vår avsikt, att beskriva eller tolka innebörden av politiska texter (s. 14).

Beckman skriver om kontexten och vikten av att avgränsa denna. En viktig fråga att ta ställning till är, hur man väljer ut de sammanhang vilka ska utgöra textens kontext. En politisk text utgör ofta en del av ett större sammanhangs texter och tankar, förankrade hos en större grupp av individer. Sammanhanget kan vara till exempel historiskt, geografiskt eller socialt avgränsat. Kontexten avgörs då till stor del av den fråga som ens studie vill besvara. Om syftet med en undersökning är att förklara varför vissa idéer framförs, i exempelvis en viss tid, kommer kontexten naturligtvis att få stor betydelse. Beckman använder en snävare betydelse än den betydelse vi lånat av Bergström och Boréus. I vår studie blir kontexten Sverige under 1965-1975, den tid då *Roman om ett brott* kom ut.

Vi förstår att problem kan uppstå om man inte är vaksam på sin egen funktion och de glasögon man bär när man gör sina vetenskapliga observationer. Självklart påverkas forskningsresultatet av forskarens förförståelse och frågan är snarare hur det påverkas än om det påverkas. Beckman menar då att forskaren i observationsstunden medvetet har valt och motiverat sina glasögon, till skillnad från vardagliga iakttagelser vilka är mera slumpvisa och utan reflekterande eftertanke. Ett sätt att motivera/beskriva de glasögon forskaren använt är genom att visa de teoretiska utgångspunkter man lutar sig emot och genom att tydligt beskriva och förklara de begrepp man tror är användbara och avser att använda i studien. Beckman bemöter en vanlig tanke som att forskaren skall låta analysmaterialet tala för sig själv och komma med ett öppet och mottagligt sinne.

Beckmans invändning mot detta är att ingen forskare kan komma helt ren och opåverkad till ett material; alla har någon form av förförståelse och denna förförståelse kan göra att man kanske missar tecken i texten (ibid. s. 21-23). Bergström och Boréus diskuterar också förförståelsens möjligheter och problem och pekar på, att man måste tolka texten utifrån den tids språk och argument som textmakaren rimligen rört sig med. Vidare diskuterar Bergström och Boréus tolkningsbegreppet ur olika aspekter. Tolkning handlar om både det första steget i processen, att avvinna texten mening och betydelse, och det som sker när forskaren ska tolka det avkodade materialet i sin analys för att lösa det vetenskapliga problem studien arbetat med (s. 26).

Vår egen förförståelse är komplex, vi har levt under den tid som skildras i romanserien. Vi har läst romanerna både då och senare, våra tankar om såväl romanerna som tidsperioden har givetvis förändrats på vägen till dags dato. Det romantiska skimret från ungdomstiden har på vissa punkter bleknat och ersatts av en krassare verklighetssyn. Vår förförståelse är en fortgående process under bearbetning. Vår målsättning är dock att med hjälp av våra teoretiska bakgrundstexter se romanerna på ett så objektivt sätt som möjligt.

Beckman beskriver att idéanalysen kan ha en diskursanalytisk ansats, i vilken man ser politiska budskap som diskurser i stället för som den enskildes idéer eller argument, man studerar diskursen som en kollektiv tanke och ett strukturellt fenomen. Anledningen till denna hållning är att diskursanalysen ofta utgår från uppfattningen om hur begrepp konstrueras, till exempel synen på samhället, att det är en 'social konstruktion': våra föreställningar, fördomar och förkunskaper om hur samhället är bygger upp eller konstruerar vårt begrepp samhälle. Med hjälp av en diskursanalytisk ansats kan man då studera hur samhällsbegreppet uppfattas och konstrueras (s. 87 ff.). Dessa tankar stämmer väl överens med vårt arbetssätt.

2.2.2 Analysmodell

Vi ansluter oss i vårt arbete till den forskningstradition där begreppet samhälle ses mycket brett. Vi har valt att räkna in allt från nationell politik och maktbruk/maktmissbruk till attityder och klädval. Vi ser dels samhällsbegreppet konkret som den miljö vi alla bor och lever i och dels som det abstrakta samhället uppbyggt av normer och lagar som styr våra liv. Samhället är ett sammanhang där företeelser som ekonomi, politik och rättsliga förhållanden förekommer sida vid sida med moral och etik, under ömsesidig påverkan. En diskussion om samhällsbegreppet i litteratursociologisk bemärkelse har vi tidigare fört under punkt 2.1.1.

Vi tycker att det finns vissa tydliga drag i 1968-diskursen som är viktiga och som vi tror går att finna i vårt analysmaterial. Därmed har vi försökt att ringa in några viktiga karaktäristika genom att bestämma de idealtyper vi anser karakteriserar diskursen, dvs. 1968-radikalismen, vilka ska hjälpa oss att analysera samtidskild ringen i Sjöwall/Wahlöös texter. Dessa har vi kommit fram till efter att ha läst de böcker som presenteras under punkt 3.2, dvs. litteraturen om 1968-perioden. Givetvis bär vi också med oss våra egna erfarenheter och färgas av dem, fast vi nu är medvetna om vår roll i processen och försöker ha forskarens vetenskapliga syn på materialet. En diskussion om förförståelse har vi fört under punkt 2.2.1.

Det politiska engagemanget under 1968-radikalismen är ett bärande tema i vänsterdiskursen Ulf Bjereld och Marie Demker, forskare och statsvetare vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, formulerar i sin bok *I vattumannens tid?* (2005) detta engagemang som en kamp mot auktoriteter. Denna huvudparoll är för brett avgränsad för vår studie eftersom kampen fördes på många olika plan, till exempel kampen för kvinnors rättigheter, kampen mot storföretagens utsugning av tredje världen, kritiken av socialdemokratin och distinktionen finkultur/folkkultur, på det sättet skulle begreppet bli för brett och därmed inte givande att arbeta med för oss. För att få ett verktyg som fungerar för vårt syfte har vi försökt att fingranska auktoritetsbegreppet och se vad det innehåller. Vi har avgränsat sex olika idealtyper, vilka känns rimliga att arbeta med i förhållande till vårt material. Vi ska nedan precisera begreppen, vilka i andra sammanhang skulle kunna uppfattas som vaga och kanske till och med klichéartade, men för vår studie kommer att få ett avgränsat innehåll. Idealtypens rubrik är bara en vägvisare in i ett vidare begrepp, som beskrivs tydligare i förklaringen. I den här fasen försöker vi vara vaksamma på det problem som beskrivs av Bergström och Boreus, nämligen hur utsagornas definition får betydelse för analysen. För snäv betydelse kan tvinga utsagorna att sträckas för att passa in i idealtyperna, dvs att vi som analyserar tolkar och läser in annat än vad Sjöwall/Wahlöö menat med sin text. Har man istället för brett definierade idealtyper riskerar materialet att bli enbart grovsorterat (s. 170-71). Beckman ser liksom Bergström och Boreus idealtyperna som ett "koncentrat av de egenskaper eller idéer som forskaren anser vara av särskild betydelse i beskrivandet av ett fenomen." (Beckman s. 28). Forskaren bör renodla idéerna så mycket som möjligt, ett sätt att enkelt göra dem tydliga för att förhindra oklarheter eller begreppsförvirring. Ord eller begrepp får inte lämnas åt flera olika tolkningsmöjligheter

1. Protesten mot Vietnamkriget

I Sjöwall/Wahlöös böcker beskrivs ett flertal demonstrationer och polisens agerande i samband med dessa.

2. Motstånd mot auktoriteter

Denna punkt innehåller kritik av centralisering och byråkrati. Här kommer bl. a. förstatligandet av polismakten in, vilket är ett centralt tema i Sjöwall/Wahlöös texter. Vi uppmärksammar också Du-reformens genomslag.

3. Kritik mot socialdemokratin

Här läser vi även in tankarna om nedmonteringen av folkhemmet och välfärdssamhället.

4. Kritiken av konsumtionssamhället, kommersialismen, kapitalismen och klassamhället

5. Kvinnorörelsen

Ifrågasättandet av könsroller och familjeliv

Inrymmer synen på kärnfamiljen, äktenskapet och bilden av den sexuella frigörelsen.

6. Kampen mot förstörandet av livsmiljön

Här tar vi upp rivningsraseriet i storstäderna, förstörandet av gamla stadsmiljöer och miljöföröreningar.

När vi har studerat de tio romanerna om ca 2500 sidor i 300 kapitel har vi använt våra idealtyper som ett raster över texten och letat efter formuleringar och detaljer som visar hur Sjöwall/Wahlöös deckarserie avsiktligt eller oavsiktligt placerar sig inom vänsterdiskursen. Vi har också letat efter ord och meningar som visar på tidstypiska detaljer, det handlar om kläder, teknisk utveckling, hur människor betar sig mot varandra, ja till och med hur själva språkbruket kan vara en del av samhällsbeskrivningen. Vi har sökt efter politiska ställningstaganden, dels från föfarrösten och dels på hur föfattarna planterar politiska resonemang i texten med hjälp av de olika personerna. Vi har studerat hur kvinnosynen skildras i denna mycket manliga värld. Vi har också studerat hur byråkrati och maktspel skildras. Vår tanke är att se om det i takt med samhällets omvandling också sker en utveckling av romanseriens samhällsbeskrivning, om föfattarna visar någon förändring i sitt synsätt och om det påverkar textens utformning. Vår avsikt är inte att värdera Sjöwall/Wahlöös texter utan att studera och undersöka dem med ett ideanalytiskt förstoringsglas. Analysgången blir följande: efter att med hjälp av materialet om diskursen ha sett ut idealtyperna går vi till Sjöwall/Wahlöös böcker, och i bok efter bok av de tio delarna har vi letat efter ord och meningar, som uttrycker det som vi i arbetet med våra idealtyper letar efter. Vi sorterar in våra exempel med vårt idealtypsraster under sex olika rubriker. Vi växlar mellan diskurslitteraturen och observationsmaterialet för att se vad som beskrivs och hur det beskrivs. Vi tar våra exempel och funderar på vad i diskursen de uttrycker och kanske varför de uttrycker detta. Vi vill försöka undvika att läsa in något i Sjöwall/Wahlöös texter, som de inte avser att beskriva, utan snarare leta efter det som är explicit uttryckt.

3. Bakgrund

För att kunna bedöma samhällsskildringen i *Roman om ett brott* är det nödvändigt att se på vad som hände i det svenska samhället under den tid då serien skrevs. Vilka idéströmningar var aktuella och vad hände rent faktiskt och praktiskt. Hur såg man på samhällsutvecklingen då, och hur ser vi idag på denna syn på samhällsutvecklingen? Det känns viktigt för oss att se vårt arbetsmaterial i relation till det allmänna kulturklimat som rådde under de år då romanserien skrevs. Vi kommer i vårt arbete att försöka ställa Sjöwall/Wahlöös *Roman om ett brott* i relation till den tidsanda som påverkade litteratur, politik, musik, teater och samhällsdebatt, det som idag framstår som en tämligen tydlig diskurs, en vänsterdiskurs. Vi anser att den företeelse vi här kallar vänsterdiskursen i Sverige 1965-1975 eller 1968-radikalismen är ett så pass vedertaget begrepp att det inte behöver ifrågasättas. Kjell Östberg, professor i historia och föreståndare för det Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola, resonerar i sin bok *1968 när allting var i rörelse. Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*, om begrepp som periodisering och tidsanda och beskriver de svårigheter som kan uppstå i forskning då man tar till dessa generaliseringar. Han menar att det skeende vi här behandlar kan ses som en avgränsad period (s. 22 ff.). Eftersom romanerna behandlar polisarbete har det känts angeläget att få en överblick av de förändringar som skedde inom polisväsendet 1965-1975 och synen på denna process. För att ge en bakgrund till Sjöwall/Wahlöös kritik gör vi en kortfattad presentation av utvecklingen. För att förklara inom vilken litterär tradition författarparet arbetat inom kommer vi också att beskriva kriminallitteraturens utveckling och sedan enligt trattmodellen närma oss den subgenre inom kriminallitteraturen som Sjöwall/Wahlöös verk kan placeras i.

3.1 Vänsterdiskursen i Sverige 1965-1975

Det som hände i det svenska samhället från mitten av sextioalet och ett tiotal år framåt kan beskrivas på mycket olika vis. Det är en affekterad fråga som fortfarande sätter många känslor i svallning. En radikaliserings av den politiska debatten och kultur livet med grund i den internationella studentrörelsen med klara anti-teman gick som en våg igenom samhället. Byråkrati, imperialism, kapitalism och kommersialism ifrågasattes, och solidaritet och gräsrotsperspektiv hyllades. Socialism i olika skepnader ersatte liberalismen hos unga intellektuella och det talades mycket om "en ny vänster". Året 1968, tre år efter att *Roseanna* kom ut, står ofta som en sinnebild för denna period med händelser som kärhusockupationen, Olof Palmes deltagande i en Vietnamdemonstration tillsammans med den nordvietnamesiske Moskva-ambassadören och tenniskravallerna i Båstad. Dessa händelser var viktiga symboler, men ett annat år, 1970, bjöd på företeelser med kanske mer långtgående verkan: gruvstrejken i Malmfälten, Grupp 8 som det året inledde sin utåtriktade verksamhet, Gärdesfesterna som startade och socialdemokraterna som förlorade sin absoluta majoritet i enkammarriksdagen men kunde behålla makten genom stöd från kommunisterna.

Den svenska samhällsutvecklingen efter andra världskriget framhölls som ett lyckat välfärdsbygge mitt emellan stormakterna i det kalla kriget. Under den period vi här behandlar kom kritiken av detta samhälle att växa, de avigsidor, som den i utlandet ofta hyllade svenska modellen hade, skärskådades och dissekerades, och det socialdemokratiska

partiet som innehaft regeringsmakten under lång tid fick ofta stå i skottlinjen. Många författare, låtskrivare, konstnärer, skådespelare och andra ledande kulturpersoner gav starka uttryck för sin frustration över samhällsutvecklingen. I revyn *Svea Hund*, som hade premiär i februari 1976, framförde Monica Zetterlund en sång med text av Tage Danielsson som tydligt visar den besvikelse många kände över hur det socialdemokratiska arvet förvaltats.

Svara, du med röda stjärnan på din vårkavaj:
alla tåg som går mot lyckans land på första maj
- svara på en fråga från en vän som tappat tron:
När är dom framme vid sin slutstation?

Var blev ni av, ljuva drömmar om en rimligare jord.
Ett nytt sätt att leva? Var det bara tomma ord?
Var är dom nu, dom som påstod att dom hade alla svar
Men svek alla oss och valde makten? Dom är kvar. (Danielsson 1986 s.272)

Att socialdemokraterna hade svikit sina ideal och gjort gemensam sak med kapitalet var en av de centrala punkterna i 1968-rörelsens bedömning. Som typexempel för denna sorts kritik kan en av den progressiva musikärens mest populära texter citeras:

Sida vid sida, tillsammans följs de åt
Staten och kapitalet, de sitter i samma båt
Men det är inte de som ror, ror så att svetten lackar
Och piskan som kittlar, kittlar inte heller, deras feta nackar.

Sången som heter ”Den ena handen vet vad den andra gör”, mer känd som ”Staten och kapitalet”, är skriven av Leif Nylén och inspelad på skivan *Brustna hjärtans hotell* 1972 med proggrgruppen Blå tåget.

Det årtionde som här behandlas innebar även att Sverige fick sin del av det eskalerande våldet och den grövre brottslighet som fanns i omvärlden. 1971 mördades Jugoslaviens ambassadör av två medlemmar i den kroatiska Ustasjarörelsen. 1973 inträffade Norrmalmstorgsdramat. Flygplan kapades i Sverige och Röda armé-fraktionen besatte 1975 västtyska ambassaden i Stockholm. Från en relativt skyddad trygghet och lugn folkhemstillvaro hade Sverige hunnit ikapp eller hunnits ikapp av omvärlden.

3.1.1 Litteratur och media 1965-1975

Året 1965 var på många sätt betydelsefullt för 1960-talsradikaliseringen. Zenit-gruppen, som publicerade boken *En ny vänster*, bildades, Olof Palme höll sitt berömda Gävletal och Sven-Erik Liedman gav ut Marx ungdomsskrifter. I Stockholm manifesterade sig den nya ungdomskulturen på många olika vis. Unga filosofistuderande bildade gruppen Unga filosofer samtidigt som våldsamma modskravaller förekom.

Inom litteraturens område syns också ett tydligt vänsterengagemang. I *Strömkantringens år* av litteraturvetaren och kritikern Karl Erik Lagerlöf finns en genomgång av de litterära trender som var aktuella 1965-1975. Han beskriver många blandformer mellan roman och debattbok som var vanliga speciellt under början av denna period, rapportböcker, halvromaner, dokumentärromaner, självbiografiska reportage och reportagepräglade romaner. Han ser att det också, i och med det starka politiska engagemanget hos författarna,

skett ett genombrott för en ny människosyn ”...den moderna socialpsykologins och strukturalismens, markant anti-individualistisk och anti-romantisk...”(s. 10) Från mitten av perioden anser Lagerlöf att det sker en förskjutning av den rena romanen, från experimenterande till en ny realism.

Den nya realismen är en vänsterrörelse. Det genomgående i dess verklighetstolkning är att människan är en samhällsvarelse först och främst och att sociala och ekonomiska motsättningar utgör själva grundstrukturen i den verklighet som vi har att hantera. (ibid. s. 37)

Även om Lagerlöf inte nämner *Roman om ett brott* passar serien väl in i de resonemang han för. Seriens prägel av kollektivroman gör den tydligt anti-individualistisk och seriens huvudpersoner känns ofta som anti-romantiska anti-hjältar. Verklighetsbeskrivningen i Sjöwall/Wahlöös romaner stämmer också mycket väl in på den beskrivning Lagerlöf gör av den nya realismen.

Vänsteråsikter kom att dominera hela samhällsdebatten i mycket hög grad. I boken *Höger om* diskuterar Stefan Koch, historiker och journalist, detta ingående, och en av hans förklaringar går ut på att vänstern kontrollerade vad han kallar övermedia.

Övermedia är de organisationer som producerar den politiska, ekonomiska och moraliska ”verklighet” som sedan massmedia använder. De är de opinionsbildande organisationer som styr massmedia. (s. 24)

Koch menar att detta ledde till att en ny generation av vänsterjournalister och kulturarbetare i så hög grad kom att dominera massmedia, i pressen, på radio och i TV. Vänstern kom att behärska den opinionsbildande nivån. En vänsterdiskurs med stor genomslagskraft växte fram och kom under denna period att bli synnerligen tongivande på en mängd områden.

Den vänsterdiskurs som vi här kortfattat beskrivit ligger som en bakgrund till Sjöwall/Wahlöös författarskap och vår avsikt är att se på vilket sätt den även är en förutsättning för romanseriens utveckling. Att ställa serien i förhållande till den allmänna samhällsutvecklingen kan hjälpa oss att få en tydligare helhetsbild och bra underlag för analys av den samhällsbeskrivning eller -kritik som vi vill studera

3.2 Diskursen analyseras

3.2.1 Sverige och Vietnamkriget

Den enskilt största fråga som engagerade under den period vår undersökning behandlar var protesten mot Vietnamkriget, enligt Kim Salomon, professor i internationell historia vid Lunds universitet. (1996 s. 27) Denna rörelse, som i Sverige ofta kallas FNL-rörelsen, står för mycket mer än bara motståndet mot Vietnamkriget. För många av deltagarna blev det en livsstil.

Att se FNL-rörelsen både som katalysator och som bärare och förvaltare av tidstypiska värderingar gör det också möjligt att belysa den politiska och kulturella turbulens som rådde under 1960-talets andra hälft. (ibid s.32)

Demonstrationerna, som kom att bli rörelsens kännetecken, började som protestaktioner utanför den amerikanska ambassaden i Stockholm men flyttades, då man ville väcka mer

uppmärksamhet, samma år till Hötorget (ibid. s.95). 1966 höll DFFG (De Förenade FNL-grupperna) sin första rikskonferens.

Yngve Möller, tidningsman, riksdagsledamot och FN-delegat, beskriver i boken *Sverige och Vietnamkriget* bakgrunden till den opinionsbildning som i så hög grad kom att präglade det kulturella klimatet under det sena 1960- och tidiga 1970-talet. Han slår fast att det i detta fall faktiskt var författare och inte politiker som startade den egentliga debatten. Redan 1963, fast i den ganska undanskymda facktidningen *Skogsindustriarbetaren*, hade den utrikespolitiske kommentatorn och författaren Caleb J Andersson gjort ingående analyser av kriget. Anslaget till att debatten skulle få större genomslagskraft kom i *BLM*:s februarinummer 1965 med Göran Sonnevis dikt 'Om kriget i Vietnam'. Senare samma år publicerades i de stora rikstidningarna och i Sveriges Radio inlägg av Artur Lundkvist, Sara Lidman, Tore Zetterholm, Lars Forssell, Sven Lindqvist, Folke Isaksson, Olof Lagercrantz, Jan Myrdal, Göran Palm, Sivar Arnér m fl. Ett flertal av den svenska kulturelitens författare och samhällsdebattörer bidrog till att väcka den stora svenska opinionen mot Vietnamkriget (Möller s. 9-17). Detta var det år då den första boken i *Roman om ett brott* gavs ut. En vänsterdiskurs som till stor del vilade på engagemanget mot USA-imperialismen och kriget i Vietnam gick som en våg igenom det svenska samhällslivet. Den 30 april 1975 räknas som Vietnamkrigets sista dag. 1975 kom också den sista av Sjöwall/Wahlöös romaner ut. Debatten kom snabbt att inte bara handla om USA:s utan även om den svenska regeringens roll. Trots ett stort engagemang emot kriget blev regeringen skarpt häcklad och kritiserad; hos många på vänsterkanten fanns det ingen tvekan om vems lakejer regeringsmedlemmarna var. Det gamla samhällets auktoritära strukturer utsattes för skoningslös kritik, och landets centrala politiska maktcentrum, socialdemokraterna, blev den självklara måltavlan.

3.2.2 Brottsbekämpningens utveckling 1965-1975

Författarna skriver sin deckarserie under en tid då polisväsendet genomgår en stor omorganisering. I *NärVarHur* från 1966 beskrivs motiven för den nya polisorganisationen, dvs. polisväsendets förstatligande: "den allvarliga brottsutvecklingen, de ökande trafikolyckorna och det ständigt ökande behovet av skydd till person och egendom" krävde en effektivare polisorganisation med färre polisdistrikt. Året innan invigdes den nya polisskolan i Solna med specialsalar för brottsplatsundersökningar. Samtidigt gjordes försök med en "datamaskinsanläggning för att spåra brottslingar" med ett hålkortssystem, där man kan samordna olika slags uppgifter från polisdistrikt i hela landet (*NärVarHur* s. 286-287). Bo Hammar beskriver utvecklingen så här:

Nyordningen skulle träda i kraft fullt ut den 1 januari 1965. Antalet polisdistrikt drogs ner till en femtedel och antalet polisstationer minskade drastiskt. Centraliseringen gick hand i hand med en närmast militär upprustning av polismakten. Förste RPS-chefen blev en himmelstoss av samma slag som beskrivs i Martin Beck-romanerna. Han talade till och inte med folk. (2005 s. 38)

Sjöwall/Wahlöö riktar skarp kritik mot dessa omändringar, men att missnöje med nyordningarna fanns även inom poliskåren visade sig 1971 då flertalet lärare vid polisskolan sade upp sig i protest mot militariseringen (ibid. s. 42-43).

I *Roman om ett brott* behandlas i huvudsak svensk kriminalitet. Man får en känsla av att brottsligheten blir grövre och brotten fler under seriens gång. Hur detta stämmer med verkligheten kan man få ett hum om ifall man granskar brottsstatistik från perioden:

<u>Brott</u>	<u>1965</u>	<u>1974</u>
Totalt	393 660	457 453
Inbrott	80 584	93 845
Fordons- stöld	46 717	38 671
Mord, dråp misshandel, rån m.m.	12 936	17 165
Skadegörelse	22 995	36 531

(*När Var Hur*, 1975 s. 215)

Även i denna mycket översiktliga tabell, vilken beskriver brott som kommit till polisens kännedom, kan man se att i princip all form av brottslighet ökar under perioden.

Universitetslektorn och psykologen Rolf Granér's avhandling *Patrullerande polisens yrkeskultur* (2004) behandlar andan inom polisyrket av idag, men ger också intressanta återblickar till tidigare decenniernas polisarbete. Han resonerar om rekryteringen av nya polismän, vilken då som nu, i allmänhet sker ur arbetar- och lägre medelklass. På 1960-talet hade många av poliskårens medlemmar sitt ursprung i den militära banan med dess hierarkiska kultur, en kultur som stundom innehåller pennalistiska drag. Polisyrket hade också lägre status på 1960-talet, vilket gav färre sökanden till polis-skolan. I takt med att allt fler kvinnor söker sig till polisyrket, sker en förändring av beteendet. Mjukare och mindre våldsamma metoder blir vanligare. Granér kan också se i sin studie att polisvåldet minskat sedan 1980-talet. Författaren visar vidare att många polismän tycker att det finns en förtroendeklyfta mellan administrativ polisledning och operativ personal.

Avhandlingen visar också att det finns och fanns skillnader mellan hur poliser arbetar i storstadsmiljö och i landsbygdsmiljö. På landsbygden, då som nu, arbetar poliserna med större lokal personkännedom, kan ha större omsorg om bovarna och ser vad ingripanden kan få för sociala konsekvenser. I storstaden har man större organisationer med striktare arbetsfördelning, kollegor går inte gärna över på andras arbetsområden, man gör snabbare och kanske omildare och förhastade ingripanden. Vid läsning av texter om polisens och brottsbekämpningens utveckling under det sena 1960-talet och tidiga 1970-talet känner man tydligt att författarna till *Roman om ett brott* har varit väl medvetna om förändringarna inom polis väsendet, vilket bidrar till den trovärdighet romanserien präglas av då det gäller dessa frågor.

3.2.3 Bjereld och Demker

Forskarna Ulf Bjereld och Marie Demker skriver i boken *I Vattumannens tid, en bok om 1968 års uppror och dess betydelse idag* (2005) om vänsterdiskursen i tiden runt 1968. För

att ringa in diskursen och kunna konstruera de idealtyper vi vill använda oss av i vår analys har denna bok varit en av de viktigaste som vi baserar vårt arbete på.

Bjereld och Demker anger '1968' som ett namn på perioden mitten av 1960-talet till slutet av 1970-talet, en period författarna menar präglas av anti-auktoritär radikaliserings av samhällslivet i hela västvärlden, både privat och offentligt. För att kunna både förklara och förstå 1968-perioden förs bland forskare ofta ett resonemang om konflikter och skiljelinjer, helt naturligt eftersom den tiden kan tolkas som en tid av uppror. Bjereld och Demker använder ett begrepp, "politiskt relevant skiljelinje", för motsättningar mellan grupper. En motsättning/intressekonflikt med bas i sociala förhållanden visar sig i någon form av aktion/agerande, exempelvis politiska kampanjer som demonstrationer och strejker. Utefter dessa skiljelinjer placerar sig sedan olika intressegrupper (s. 31ff.). Författarna ger exempel på konflikter och skiljelinjer som format vårt moderna, västerländska samhälle. Under den industriella revolutionen kunde man se konfliktlinjer mellan stad och landsbygd, mellan arbetare och kapital, och då handlade kampen om makten över mervärdet. Efter den industriella revolutionen kom den kommunikationella, vilken rör såväl transportmedel som informationsförmedling, och då handlar konflikten bl.a. om makten över ordet och kunskapshandlingen. Författarna menar att 1968 först och främst var ett uttryck för de nya skiljelinjer som uppstått i västerlandet under de nya förhållanden som den kommunikationella revolutionen bar med sig (ibid. s.19). Den utveckling som kommunikationsmedlen genomgick, såväl för transporter som för informationsförmedlande, innebar en stor förändring för människorna. Utvecklingen medför att gränser suddas ut och nationalstaternas betydelse förändras. Vi som lever på 2000-talet har en annan syn på hur information förmedlas. Texter rör sig över jordklotet med hjälp av tekniska hjälpmedel i ofattbar hastighet jämfört med på Martin Becks tid, då det som i *Roseanna* tog tre veckor för fotografier att komma från USA till Sverige och alla rikssamtal kopplades fram av en telefonist. Kommunikationsexplosionen eskalerade under Martin Becks tid och fortsätter alltjämt.

Författarna påstår vidare att 1968 står för en tid då auktoriteter rivs ned, en process som vilar på traditioner sedan upplysningstiden. Under upplysningstiden ifrågasatte vetenskapsmän och andra tänkare det auktoritetstänkande som utgick från Gud och kyrkan, medan man under den antiauktoritära 1968-perioden även ifrågasätter vetenskapen och tron på kunskap som något objektivt. Processen med att riva ned auktoriteter pågår i nästan alla delar av samhället under 1968-tiden. Här nedan beskrivs ett urval av de områden som Bjereld och Demker tar upp i sin bok:

Inom den politiska sfären ifrågasattes partipolitiken och det parlamentariska systemet, och sociala rörelser växte fram i olika intressefrågor som ett resultat av missnöjet med politikernas sätt att hantera viktiga frågor. Exempel på auktoritetsnedrivning var när man antog författningsändringen av 1809 års grundlag, där kungens formella makt avskaffades. Det statliga ordensväsendet avskaffades 1974. Bjereld och Demker exemplifierar också med konflikten kring almarna i Kungsträdgården, där de folkvaldas vilja gick emot folkets. Vänsteraktivister samsades med Östermalms societeten i sin kamp att försvara träden. Den så kallade IB-affären var en annan viktig fråga, där journalister avslöjade en hemlig underrättelsetjänst, utan demokratisk insyn, vilken var nära knuten till den socialdemokratiska maktapparaten.

På arbetsmarknaden kunde man se hur ekonomiska auktoriteter ifrågasattes. Arbetsgivarna får sin makt beskuren när den så kallade 'paragraf 32' avskaffas. Paragrafen hade funnits med sedan Saltsjöbadsavtalet från 1938 och gav arbetsgivaren oinskränkt makt att leda och fördela arbetet och gjorde strejker utanför avtalstid olagliga. Vilda strejker var en reaktion mot både fackliga auktoriteter och arbetsgivarna. Andra uttryck för anti-auktoritär hållning var när medbestämmandelagen infördes efter fackliga krav, liksom ökade krav på ekonomisk demokrati.

Inom kulturen ställdes finkultur mot folkets kultur. Den finkulturella snobbismen ifrågasattes och fick minskad status, finkulturen ifrågasattes både för sin elitism och för sin icke-politiska hållning. Bjereld och Demker tar upp exemplet med hur konstkritikerna höjde en konstutställning till skyarna; målningarna var utförda av en, som man trodde, autodidakt fransman. Men det visade sig vara en schimpans från Borås djurpark, varvid kritikerna fick besvärligt att försvara sig! 1968-rörelsen engagerade konstnärer att ta politisk ställning, och den födde också tanken på att var och en kan vara sin egen konstnär, alla kan spela själv. Man ville skapa en gemensam anti-elitistisk musikkultur.

Kyrkan förlorar auktoritet genom ökad sekularisering. De kyrkligt instiftade ritualerna som till exempel dop, konfirmation och bröllop minskar i betydelse. Färre äktenskap ingicks och borgerliga vigslar blev vanligare. Äktenskapet fick en försvagad ställning genom lagändringar som förenklade för skilsmässor och genom att få numera såg äktenskapet som något av Gud instiftat. Butiksinnehavarna började allt mer med söndagsöppna butiker och ignorerade vilodagen.

Sedligheten och sexualiteten, även här fanns barriärer att riva ner, till exempel var tidigare exponerandet av en naken människokropp tabubelagt. Bjereld och Demker exemplifierar detta med att återberätta hur skådespelaren Per Oscarsson klädde av sig framför tevekamerorna i trevlighetsprogrammet *Hylands Hörna* 1966, varvid han höll en lång monolog som innehöll inlägg i debatten om sexualupplysning. Programmet väckte en tittarstorm av stora mått. I och med att man ifrågasatte sedlighetens auktoritet banades också väg för en friare sexualitet, preventivmedel blev lättåtkomligare och sexualupplysningen i skolorna moderniserades. Pornografin ökade både i kvantitet och i viss mån även i kvalitet, det gällde såväl tidskrifter som böcker och filmer.

Inom familjen förändras förhållandena också, i och med att antalet skilsmässor ökade och man fann andra och ibland friare samlevnadsformer. Många blev ensamstående föräldrar medan andra valde att leva i storfamilj. De vuxnas självklara auktoritetsposition ifrågasattes och barnen fick ökad status som individer. Barnagan förbjuds visserligen först 1979, men debatten om barnaga och barnmisshandel startades på tidigt 1960-tal. Den förde med sig friare och mindre auktoritära uppfostringsmetoder. Debatten om könsrollerna intensifierades och uppror mot patriarkatet blev en viktig paroll.

I skolan fortsatte auktoritetsnedrivandet på samma väg som i familjen. De vuxnas, i det här fallet lärarnas, självklara auktoritet ifrågasattes, elevers utsatthet minskades i och med förbud mot att aga skolbarn redan 1958. Eleverna började säga du till sina lärare, rökruta infördes på många skolor. Ökat elevinflytande märktes genom elevråd på skolorna och

centralt organiserade elevfackliga organisationer. Kampen fördes på grundskolorna likaväl som på universiteten. En viktig händelse var kårhusockupationen 1968, där stockholmsstudenter protesterade mot statens försök att införa fasta studiegångar och därmed begränsa de fria och individuella möjligheterna. Utbildningsanstaltens roll och funktion debatterades och ifrågasattes. Kunskapssynen diskuterades ur flera synvinklar: finns det en objektiv kunskap, är kunskapsinläring viktigare än social träning, vilken kunskap förmedlar skolan och hur går det till? Debatten ledde till ett arbetssätt där elevernas självständiga och kritiska tänkande blev en del i inläringen.

Även inom idrotten diskuterades och ifrågasattes auktoritär fostran och elittänkande, men det som diskuterades högljuddast var ifall idrotten kunde anses stå utanför politiken. Som exempel ger författarna bland annat Davis Cup-matcherna i Båstad, då Sverige skulle spela tennis mot Rhodesia 1968, och mot Chile 1975. Debatten handlade om huruvida den förmodat opolitiska idrotten kanske i själva verket var ett uttryck för en borgerlig politik.

Vi har med hjälp av Bjereld och Demkers text försökt att ytterligare ringa in vänsterdiskursen. Vi har gjort ett eget urval med hjälp av deras beskrivning av motståndet mot auktoriteter. Bjereld och Demker går sedan vidare i sin bok och visar hur störtade auktoriteter följs av ett samhälle i normlöshet. Vi följer inte med så långt utan stannar upp lite tidigare för att vaska fram några viktiga karaktäristika för 1968-tiden. Bjereld och Demkers viktigaste tecken för tiden är auktoriteternas nedrivande; det kan användas som en övergripande term, som de sedan sorterar och formulerar sina iakttagelser under. Vi har dock valt att flytta ner och använda detta tecken som en egen punkt i vår idealtypslista. I en annan undersökning skulle detta kunna innebära problem i analysen, men vi tror att dessa våra utvalda idealtyper passar bra in på vårt observationsmaterial. Vår ambition är att läsa Sjöwall/Wahlöös romanserie och leta efter följande idealtyper: protesten mot Vietnamkriget, motstånd mot auktoriteter, kritik mot socialdemokratin, kritik av kapitalismen/konsumtionssamhället, kvinnorörelsen, kampen mot miljöförstörelsen. Idealtyperna presenteras närmare under punkt 2.2.2. Vi saknar hos Bjereld och Demker bland annat en djupare historisk beskrivning av till exempel bakgrunden till den svenska Vietnamrörelsen. Därför har vi sökt material hos andra författare, vilket presenteras nedan.

3.2.4 Östberg och Hägg

Då vi konstruerat de idealtyper som vi använder för vår analys har vi haft *I Vattumannens tid* som huvudinspirationskälla. Eftersom vi velat bredda synen på det svenska samhället under perioden 1965 – 1975 är det ytterligare två böcker vi speciellt tagit intryck av, nämligen *1968 – när allting var i rörelse* av Kjell Östberg och *Välfärdsåren* av Göran Hägg.

Kjell Östberg beskriver i sin bok 1968-diskursen som en i raden av radikaliseringsfaser i Sverige. Han ser liberalismen under 1950-talet som språngbrädan för 1968-radikalismen (s. 44 ff.), och det är de sociala rörelserna han lägger tyngdpunkten på i sin analys av perioden. En av huvudteserna i Östbergs bok är att vänsterdiskursen kan ses ” som en social rörelse förenad av gemensamma upplevelser, organisationer och världsbild.” (ibid. s.177). De olika rörelser inom diskursen som Östberg analyserar har hjälpt oss i vårt arbete med att ta fram våra idealtyper.

Göran Hägg har skrivit boken *Välfärdsåren. Svensk historia 1945 – 1986* (2005). Boken är en brett upplagd historieskrivning där begreppet välfärd står i centrum. Kulturell, politisk och social utveckling analyseras, både genom personliga hågkomster, anekdotaktig beskrivning av författarens uppväxt som sammanfaller med perioden och genom en allmänt hållen historisk tillbakablick. I mycket sammanfaller Häggs beskrivning av välfärdsåren med socialdemokratins historia, en period som abrupt avslutas i och med mordet på Olof Palme. Då en av våra idealtyper är just kritik av socialdemokratien har Göran Häggs text varit till nytta för oss. Häggs beskrivning av den period vi behandlar i denna uppsats, 1965 – 1975, omfattar ca 100 sidor och författarparet Sjöwall/Wahlöö nämns inte mindre än åtta gånger. Hägg behandlar åren 1967-1973 i ett kapitel som heter "Rekordåren". Häggs personliga beskrivning av ett välfärdssamhälles uppgång och fall har varit mycket givande för oss som analyserar skönlitterär samhällskritik just av den välfärd och det samhälle som beskrivs i *Välfärdsåren*.

3.3 Genrens litterära bakgrund

3.3.1 Litteratur om deckare

Liksom då det gäller andra litterära stilar är det svårt att entydigt definiera detektivromaner eller kriminallitteratur. De mest vidsynta bedömare anser att alla berättelser med brott, mord eller problemlösning faller inom ramen, vilket medför att verk som Kung Oidipus och Brott och Straff kan räknas till genren. Per Olaisen säger till exempel

... att ett kriminallitterärt verk kan definieras som en fiktiv berättelse där intrigen är avhängig genomförandet av ett brott och där berättelsen upphör att vara kriminallitteratur om brottet separeras från intrigen i övrigt. (2003 s. 50)

Andra skribenter ställer upp snävare begränsningar och kräver att ett visst antal kriterier måste uppfyllas för att en bok skall kunna betraktas som en detektiv- eller kriminalberättelse. Vare sig man väljer en mycket bred eller mycket snäv tolkning av begreppet så finns det inom kriminalgenren dessutom ett stort antal underavdelningar till vilka man kan hänföra enskilda verk. Sjöwall/Wahlöös romaner är inte i egentlig mening detektivromaner, de saknar exempelvis detektiver men de tillhör definitivt kriminalgenren. Hur genren vuxit fram kan visas genom en tämligen kort och allmänt hållen historik.

Edgar Allan Poe skapade 1841 Monsieur C. August Dupin, den problemlösande gentlemanen i det godas tjänst. Västvärlden fick i och med detta en ny litterär konstart och verken som hänförs hit går numera här i Sverige ofta under den lite skamfilade samlingsbeteckningen deckare. De klassiska hjältarna som Poes Dupin, Conan Doyles Sherlock Holmes och Agatha Christies Hercule Poirot har med tiden fått hård konkurrens av andra sorters huvudpersoner i och med att genren förändrats under 1900-talet. Klassiska pusseldeckare, såsom de nyss nämnda, skrivs visserligen fortfarande men en verklighetsanpassad och kanske även mer cynisk form av deckare har blivit vanligare. Denna nyare form av kriminallitteratur har sin bakgrund i den "hårdkokta" stilen som växte fram i USA under 1930- och 40-talen. Dashiell Hammett är en av portalfiguerna som med sina illusionslösa, satiriska skildringar av bland annat tidens politiska korruption till stor del format genren. Raymond Chandler och Ross McDonald kan ses som hans omedelbara

arvtagare och även de räknas till stilbildarna inom den hårdkokta skolan. I *Svenskt litteraturllexikon* från 1970 beskrivs termen hårdkokt bland annat med att

... den betecknar den känslolösa livsinställningen och den skenbart oengagerade människoskildringen, som stilistiskt får sitt uttryck i ett knappt, naket språk, fritt från alla subjektiva och känslomässiga nyanser". (s. 251)

I en numera klassisk studie av genren jämför Julian Symons detektivromanen och kriminalromanen. En av de olikheter han finner är skillnaden i social attityd. I detektivromanen är den konservativ, medan den i kriminalromanen är "ofta radikal såtillvida att den ifrågasätter vissa aspekter på lag och rättvisa eller samhällsskick." (1979 s. 209). Symons porträtterar och jämför olika kriminalförfattare och enligt hans mening tillhör Sjöwall/Wahlöö inte de författare som främst vill tränga in i sina romanfigurers psyken utan de " ... som använder kriminalromanens form [...] för att ge uttryck för skilda attityder mot samhället." (ibid s. 228). En författare som ofta nämns som Sjöwall/Wahlöös inspirationskälla är Ed McBain som sedan mitten av 1950-talet skrivit sin serie om det 87:e polisdistriktet. Dessa böcker hänförs ofta till en "genre inom genren" som på engelska kallas "the police procedural" eller "the procedural school", på svenska polisdeckare eller polisromaner, och det är hit vi räknar Sjöwall/Wahlöös tio böcker. Sjöwall/Wahlöö har översatt tolv av Ed McBains böcker, den första 1968.

3.3.2 Samhällskritik i kriminallitteratur

Skönlitteratur som behandlar brott och brottslingar har sedan lång tid innehållit sociala aspekter, exempelvis innehåller Charles Dickens romaner politiska och sociala reflektioner angående den kriminalitet han skildrar. Klassiska detektivromanförfattare som Conan Doyle, Agatha Christie och Dorothy Sayers noterade orättvisor i det sen- och efterviktoriaiska samhället men någon direkt kritik finns inte i dessa böcker. När brotten i romanerna är lösta är ordningen återställd i det trots allt "goda" samhället. Direkt samhällskritik inom kriminallitteraturen kom först under 1930-talet inom den amerikanska, tidigare nämnda, hårdkokta skolan. Vid sidan av den hårdkokta kriminallitteraturen skrevs på 1940-talet också psykologiska detektivromaner, en genre som av anglosaxiska kriminallitteraturhistoriker kallas "the crime novel-school" med en mer realistisk syn på deckarens uttrycksmedel (Broberg 1972 s. 131). I dessa böcker ges psykologiska och sociologiska orsaker till kriminalitet stor betydelse. Julian Symons, John Bingham och Mary Kelly är representanter för denna "skola". De mest framgångsrika svenska författarna på detta område är enligt Dag Hedman Ulf Durling och Sven Sörmark (Hedman 1990 s. 257).

De psykologiska detektivromanerna är ofta så kallade inverterade deckare (Blom s.36). I dessa böcker får läsaren från början veta vem brottslingen är och det är brottslingens förehavanden som står i centrum för berättelsen. Att beskriva brottslingen är här viktigare än brottets konsekvenser och gåtans lösning (Olaisen s.62-68).

När Per Olaisen beskriver kriminallitteraturens utveckling noterar han hur "herrgårdspussel deckare leder till den hårdkokta storstaden som leder till småstadsskildringar som leder till polisromaner..." (2003 s. 38). Stilen blir mer realistisk – verkligheten får större utrymme. Han tar Henning Mankells första kriminalroman som exempel och framhåller att "Kriminallitteraturen lämpar sig mycket bra för att säga någonting om det samhälle vi lever

i, och inte minst om oss själva som varelser i detta samhälle.” (ibid. s. 50-51) K. Arne Blom skriver att proceduraldeckaren är ”...den yttring inom genren, som har de bästa möjligheterna att teckna en trovärdig bild av verkligheten,” (1972 s. 36).

3.3.3 Polisromaner eller proceduraldeckare

K. Arne Blom skrev 1972 en artikel i tidskriften *Jury* med titeln ”Vad är en proceduraldeckare?” där han noggrant redogör för den subgenre inom kriminallitteraturen som Sjöwall/Wahlöös romanserie tillhör. Blom försökte sig på en försvenskning av det engelska genrebegreppet, ”the police procedural” eller ”the procedural school”, genom att använda sig av termen ”proceduraldeckare”, och i bestämd form ibland ”proceduraln”. Då detta inte fått något större genomslag kommer vi i denna uppsats oftast att använda begreppet polisromaner. När vi citerar K. Arne Blom använder vi oss dock av hans begrepp och då vi hänvisar till engelskspråkig litteratur där begreppen ”the police procedural” eller ”the procedural school” används har det känts naturligt att använda Bloms svenska översättning av begreppet. Då Blom ett antal år senare i *Nationalencyklopedin* skriver om detektivromaner använder han sig själv av begreppet polisromaner då han skriver om Sjöwall/Wahlöös böcker.

Polisromaner/proceduraldeckare är ett slags kollektivromaner i polismiljö som på ett realistiskt sätt skildrar praktiskt polisarbete, oftast med en samhällskritisk inriktning. Man kan definiera genren med två enkla kriterier. För det första: ett kriminalproblem skall lösas, för det andra: det skall lösas av poliser som använder normala polisrutiner. I *The Oxford companion to crime and mystery writing* ger artikelförfattaren Donald C Wall ett flertal exempel på tekniker använda av poliser i proceduraldeckarna: granskning av fingeravtryck, analys av kemiska rester, kroppsvätskor och annat fysiskt bevismaterial, tydande av blodstänkmönster, nagelfarande av offentliga register, insamlande av datamaterial, användandet av informatörer m.m. Dessa och andra verkliga ingredienser i polisarbete, snarare än enskilda briljanta problemlösare är hjärtat i denna genre (1999 s. 343).

K. Arne Blom beskriver i sex punkter varför han anser att proceduraldeckaren, när den är som bäst, inte bara är underhållning utan även visar på samhällskritik och samhällsengagemang, som kan vara viktiga debattinlägg och beskrivningar av samhällsliga fenomen. Han anser att denna form av roman fyller ett flerbottnat syfte:

- A. den beskriver en i våra dagar aktuell debatterad företeelse: polisen;
- B. den skildrar människor i vårt samhälle i olika situationer; situationer eller miljöer, som tjänar som utlösare till brott;
- C. den skildrar samhället, miljöer och samhällsytringar, vilka frambringar brott;
- D. den skildrar och den analyserar genom sin beskrivning polisen, människorna och brottet och dess ursprung i dagens samhälle;
- E. den är spännande och medryckande;
- F. den får oss att reflektera. (1972 s. 37)

*Romanen *Was in Victim** av Lawrence Treat från 1945 anses vara det första verket i denna sub-genre som sedermera utvecklats av t. ex. Hillary Waugh och Janwillem van de Wetering (*Oxford Companion to crime and mystery writing* 1999 s. 342 – 46). Även engelsmännen J.J. Merric och Maurice Procter skriver i denna stil (Broberg 1972 s.132). Att denna typ av berättelser haft stor genomslagskraft kan märkas exempelvis av Ed McBains popularitet, framväxten av TV-serier typ *Spanarna på Hill Street*, *Mordkommissionen* och *Örnen* och den stora mängden, framför allt amerikanska, biofilmer som handlar om polisgruppers arbete.

Det skulle vara fullt möjligt att dela upp även polisromanerna/proceduraldeckarna i flera undergrupper, det finns arbeten som i princip bara handlar om rättsläkare/rättsläkarteam och deras vägar till brottsupplärande, exempelvis Patricia Cornwalls romaner och TV-serien *Jordan rättsläkare*. Det finns polisromaner där psykologer och profilerare får den mest bärande rollen i poliskollektivet.

I en amerikansk studie från 1992 kallad *The Public eye. Ideology and the Police Procedural* presenteras denna genre utförligt. Författarna, Robert P. Winston och Nancy C. Mellerski, visar fram några drag hos proceduraldeckarna som skiljer dem från traditionell kriminallitteratur. De menar att dessa böcker i högre grad än gängse kriminallitteratur avslöjar att den sociala harmonin i samhället bara är en illusion. Poliserna är inte enbart brottsbekämpare och goda problemlösare, de är också en dominant västerländsk symbol för social kontroll. Författarna påpekar vidare att dessa romaner visserligen ofta upprätthåller de traditionella myter som detektivgenren skapat men i regel avslutas med en annan känsla än annan kriminallitteratur. Efter upplösningen i en detektivroman är ordningen återställd och allt är frid och fröjd, medan ordningen i en proceduraldeckare avslutning kännetecknas mera av ett nätt och jämnt kontrollerat kaos (Winston & Mellerski s. 2). Det är intressant att notera vilket stort utrymme Sjöwall/Wahlöös romansvit får. Ett av bokens sex kapitel heter ”*Brave New Sweden*” och ägnas helt och hållet åt *Roman om ett brott* (ibid s.16-52).

3.3.4 Den svenska deckargenrens utveckling

Det finns en hel del att läsa om den svenska detektivromanens historia. Författare som Jan Broberg, Ulf Örnkloo och K. Arne Blom har i ett flertal verk penetrerat den svenska utvecklingen inom kriminallitteraturen. Tidskrifterna *Jury* och *DAST-magasin* ägnas helt och hållet åt deckare, och även i radioprogrammet *Deadline* har kriminalromaner recenserats och diskuterats. Flera priser delas årligen ut för olika insatser inom området. Även i modernare allmänna svenska litteraturhistorier har deckarförfattarna vunnit inträde. I *Den Svenska Litteraturen*, del VI, finns ett kapitel av Dag Hedman som heter ”Från pusseldeckare till polisromaner”. Han menar att 1900-talets tidiga svenska detektivromaner inte varit speciellt betydande och fortsätter med att anse, att Stieg Trenter och Dagmar Lange var de enda kommersiellt gångbara svenska kriminalförfattare som debuterade före år 1950. Visserligen ger han väl även godkänt åt Vic Suneson som debuterade under 1940-talets sista år, och pekar på att Vic Suneson var den som först förde in ett betydelsefullt realistiskt element i de svenska deckarna (s. 255). Han anser också att den ende debutant under 1950-talet som är värd ihågkommelse är H. K. Rönnblom, som han ser som den svenske deckarförfattare som först påverkades av den hårdkokta amerikanska stilen (ibid s. 255-257). Åren 1945 – 1975 kallar Hedman för svensk kriminalfiktions guldålder, och han

ser Maj Sjöwall och Per Wahlöö som de i särklass främsta efterföljarna till Rönnblom. Det nya med Sjöwall/Wahlöö var enligt Hedman att de använde sina romaner som forum för politiska och sociala idéer och att de i sin romansvit ville visa "...hur brottet föds ur vårt samhälle, att den kriminella handlingen är ett symptom och att brottslingen är det egentliga offret." (ibid. s. 257) Mycket har hänt inom den svenska kriminallitteraturen sedan 1990 då Hedman skrev detta. Författare som Henning Mankell, Håkan Nesser och Liza Marklund har funnit sin plats på den svenska deckarmarknaden med sina ofta mörka och våldsamma kriminalberättelser.

I ett appendix till Julian Symons bok beskriver K. Arne Blom kortfattat men initierat den svenska utvecklingen på området. Han framhåller det nya och unika i Sjöwall/Wahlöös romaner. Han skriver att visserligen hade författare som exempelvis H K Rönnblom och Jan Ekström haft samhällsbeskrivning och polisarbete som ingredienser i sina böcker, men det var först Sjöwall/Wahlöö som kom att lyckas på detta område (Symons s. 313-317). Han ser *Roman om ett brott* som lysande litteratur och väsentlig samhällsdebatt "... ett slags politiska pekfingrar med humanistiska naglar." (ibid s.317).

3.3.5 Sjöwall/Wahlöö

Per Wahlöö föddes i Göteborg 1926. Han arbetade som journalist, skönlitterär författare och filmförfattare. Som romanförfattare debuterade han 1959 med *Himmelsgeten* som följdes av romanerna *Vinden och regnet* (1961), *Lastbilen* (1962), *Uppdraget* (1963), *Mord på 31:a våningen* (1964), *Generalerna* (1965) och *Stålsprånget* (1968). Han skrev även en novellsamling, *Det växer inga rosor på Odenplan*, som utkom 1964. Flera av hans romaner kan klassificeras som politiska thrillers och deckarkännaren Bo Lundin menar att de alla har "... vänsteruppror och fascistisk repression som tema och är påfallande mycket hårdare i tonen än Martin Beck-serien." (2005 s. 230). Per Wahlöö dog 1975.

Maj Sjöwall föddes i Stockholm 1935. Hon har arbetat som journalist, förlagsredaktör, layouttecknare, författare och översättare. Hon och Per Wahlöö gifte sig 1962, och mellan 1965 och 1975 skrev de tillsammans romanserien *Roman om ett brott*. En novell, *Dödens köbmand*, även utgiven under titeln *Dansk intermezzo*, som har anknytning till Beck-serien har Maj Sjöwall skrivit tillsammans med Bjarne Nielsen. 1990 utkom kriminalromanen *Kvinnan som liknade Greta Garbo*. Denna skrev Maj Sjöwall i samarbete med den holländske författaren Tomas Ross. Efter denna roman har hon främst arbetat som översättare och då bland annat översatt den norska kriminalförfattaren Anne Holsts böcker.

De tio böckerna i romanserien hänger ihop och bildar tillsammans en helhet. Serien är ett slags långroman bestående av tio fristående delar, vardera innehållande 30 kapitel (utom *Mannen som gick upp i rök* som består av 26 kapitel) med det sammanlagda sidantalet av ca 2500 sidor. Författarna har själva, i intervjuer och artiklar, redogjort för idéerna bakom verket och även hur de rent praktiskt arbetat tillsammans. I ett kapitel kallat "Grisen är ett gåtfullt djur" i *Tryckpunkter*, en bok där 23 olika författare presenterar sig, skriver Per Wahlöö om denna romanplansom han redan tidigare haft, men som först kunde förverkligas tillsammans med Maj Sjöwall. Förutom det förutbestämda omfånget var grundidén att

... ge ett längdsnitt genom ett samhälle av viss aktuell struktur, att analysera kriminaliteten som social funktion och dess relation till både det tidigare nämnda samhället och till de moraliska livsformer av olika slag som omger samhället i fråga. (Wahlöö 1967 s. 176)

Han skriver vidare att de hade den gemensamma visionen

Att med den renodlade kriminalromanen som skalpell sprätta upp buken på ett ideologiskt utarmat och moraliskt diskutabelt s.k. välfärdssamhälle av borgerlig karaktär och se efter, helt enkelt, var ansvaret ligger för vad och om det över huvudet taget finns något att ta ansvar för. (ibid. s. 176)

Maj Sjöwall och Per Wahlöö tillkännagav ett slags ofta citerad programförklaring för sin serie i en intervju i *Politiken* 30/7 1971. Intervjun publicerades även på svenska i *Jury*, *Tidskrift för deckarvänner* 1/72, och Mårten Nilsson behandlar den i samma tidskrift år 1987. Författarna deklarerar följande:

Vår avsikt med Martin Beck-serien är att åstadkomma en analys av ett borgerligt välfärdssamhälle – en analys, där vi försöker att se dess kriminalitet i relation till dess politiska och ideologiska doktriner. (Nilsson, 1987 s. 19)

Att paret redan tidigt hade ett vänsterpolitiskt engagemang kan man förstå genom att de ingick i redaktionsrådet för ”den nya vänsterns uppmärksammade veckotidning” *Tidssignal*, som startades 1965. (Hammar 1992 s. 64)

I ett tal framfört för den svenska deckarakademien och den danska Poe-klubben beskrev Maj Sjöwall och Per Wahlöö ingående hur de gick till väga när de gemensamt skrev romanserien. För att uppnå autencitet gjordes otroligt mycket research, författarna hade insiders inom polisen och kontakt med sociologer och kriminologer. De arbetade med kartor, skalenliga modeller och konstruktionsritningar. Miljöerna studerades på plats t.ex. Göta kanal och Budapest. Då paret flyttat till Malmö besöktes Stockholm 18 gånger för kontroll av miljöns fakticitet – gällande *en* av böckerna. Just för den boken användes också 463 fotografier (Sjöwall & Wahlöö 1976 s. 114-120). Att miljöer och andra faktiska detaljer stämmer så väl bidrar givetvis till att serien känns realistisk och verklighetsförankrad.

Sjöwall/Wahlöö beskrivs ofta som förnyare och stilbildare inom kriminalgenren men det känns viktigt att påpeka att de även är traditionsbärare. Deras brottsbekämpare följer i de stora detektivernas, Dupins, Holmes och Poirots fotspår, de löser mordgåtor och andra brottsliga problem med intellektuellt arbete. Som de klassiska detektiverna är de höjda över den ofta förlöjligade, på många plan lågt stående vanlige polisen. De är också fjärrade från den byråkratiska skrivbordsöverheten, de beräknande karriärister, som är totalt odugliga när det gäller praktiskt polisiärt arbete. Även på andra punkter kan man se Sjöwall/Wahlöö som del i en tradition. De är förvaltare av kollektivromangenren, och när det gäller samhällskritiken kan den ledas tillbaka till exempelvis Hammett och Chandler. Allt detta sammantaget är grunden för deras romansvit. På många plan kan man se Sjöwall/Wahlöö som förnyare av den svenska kriminalgenren. Att föra in en kraftfull samhällskritik i en realistisk samtidspeglande kriminallitteratur var något nytt, och, som det senare kom att visa sig, mycket befruktande för den svenska deckargenren. Författarna skapade en i förväg planerad, väl sammanhållen svit av bestämd omfattning, med syfte att visa samhällets del i

brotten som beskrivs. Detta framhålls av deckarkännare och forskare, exempelvis Kenneth Van Dover, som något unikt, även internationellt. Även stil- och språkmässigt har de haft en vitaliserande inverkan. Deras variant av hårdkokt, ofta humoristiskt lakonisk berättarstil har satt ett slags standard för många efterföljare.

4. Litteraturgenomgång – tidigare forskning

Att som vi gör i denna uppsats ställa samhällskritiken i Sjöwall/Wahlöös romaner i förhållande till vänsterdiskursen som rådde då de skrevs, saknar, så vitt vi vet, motsvarighet, så någon tidigare forskning finns i egentlig mening inte. Det verk som ligger närmast vårt ämnesområde är förmodligen Bo Hammars mycket personliga introduktionsskrift *Martin Beck, Böckerna, Brotten och tiden*, som medföljer boxen, utgiven 2005, med nyutgåvan av serien. Vi har avgränsat våra studier till arbeten som behandlar Sjöwall/Wahlöös författarskap, där samhällsanalysen och samhällskritiken fått stort utrymme. Vi kommer här att presentera de texter som varit av störst betydelse för oss, och som hjälpt oss då vi utformat vår syn på samhällsbeskrivningen i *Roman om ett brott*.

Boken „*Roman om en förbrydelse*” – *Sjöwall/Wahlöö’s verk og virkelighed* som kom ut 1976 är skriven av den danske litteraturvetaren och universitetslektorn Ejgil Søholm. Författaren går igenom kriminallitteraturens nyare historia och placerar in Sjöwall/Wahlöö i genren. *Roman om ett brott* presenteras med speciell uppmärksamhet på personteckningen och den kritiska samhällsbeskrivningen. Søholm redogör även utförligt för mottagandet av romanerna i dansk och svensk press. Søholm har enligt sitt eget förord velat ge en bred och populär presentation av Sjöwall/Wahlöös böcker utan de ”...speciella fackord, varmed litteraturfackets modeskolor och mer sekteristiska cirklar säkrar sig mot allmänhetens onödiga inblandning.” (Søholm.1976 s. 12, vår översättning)

Hela Søholms bok är som en hyllning till Sjöwall/Wahlöö. Han beskriver romanserien som politiskt väsentlig och litterärt angelägen (ibid. s. 12). Det är tydligt att Ejgil Søholms bok är en del av den vänsterdiskurs vi behandlar i denna uppsats. Han är på det hela taget mycket positiv till samhällskritiken, som dock i hans ögon ibland kunde ha varit ännu tydligare vänsterinriktad (ibid s. 279-83). Att han själv har samma politiska grunduppfattningar som författarna gör han klart i förordet då han säger att han skriver ”... utifrån en odogmatisk känslsocialistisk inställning, som stämmer överens med författarnas grundinställning.” (ibid s.12, vår översättning). Hans mycket grundliga läsning av serien med bland annat intressanta tankar om titel- och namnsymbolik och den omfattande genomgången av recensionsartiklar gör hans bok värdefull för den som studerar Sjöwall/Wahlöö. Hans egen inställning till samhällskritiken i böckerna är av intresse då man analyserar vänsterdiskursen under 1960- och 70-talen.

Bo Hammars vänskrift *Martin Beck, Böckerna, Brotten och tiden* är också den en eloge till Sjöwall/Wahlöö, som under skrivandet av *Roman om ett brott* var goda vänner till författaren. Hammar redogör mycket personligt för sitt och sin familjs förhållande till Pellemaj, ett smeknamn hans son hittat på. I hans bok skildras det gemensamma politiska engagemanget och skrivprocessen för romanserien. Man får en förtroligt utformad bild av författarparet bland annat genom de privata brev som citeras. Genom bokens mycket familjära framtoning får man också en inblick i hur Sjöwall/Wahlöö levde och fungerade,

såväl privat som när det gällde politiska ställningstaganden under perioden då de skrev sina romaner. Boken saknar vetenskaplig prägel men har ändå ett värde för vår studie.

Niels Mors Nielsen har skrivit en C-uppsats vid litteratursociologiska institutionen i Uppsala 1974, under samma tid som när Sjöwall/Wahlöö håller på med sina avslutande kapitel i *Roman om ett brott*. Hans uppsats heter *Romaner om ett brott, en genrekritisk undersøgelse*. Han studerar bl. a. kriminallitteratur som marknadsvara på en kapitalistisk marknad och gör också en analys av Sjöwall/Wahlöös bok *Det slutna rummet*. Mors Nielsen konstaterar att författarna vill bryta med den gamla borgerliga deckartraditionen och istället vill skriva en sorts socialistisk deckare. Han menar att författarna sätter in brottet i ett samhälleligt och ekonomiskt perspektiv, och ger brottslingen ett socioekonomiskt sammanhang att verka i. Därmed vidgas kriminalromanen. Nu kan författarna använda kriminalromanens form för att analysera samhället i moraliska, politiska och ideologiska aspekter och förklara dessa för läsaren. Vi har funnit Niels Mors Nielsens text intressant eftersom den så tydligt ingår i vänsterdiskursen, även om dess vetenskapliga värde kanske inte är så högt.

Den amerikanske litteraturvetaren J. Kenneth Van Dover har publicerat flera böcker som behandlar kriminallitteratur, och en av dessa heter *Polemical Pulps. The Martin Beck Novels of Maj Sjöwall and Per Wahlöö*. Van Dover ser *Roman om ett brott* som en unik prestation inom kriminallitteraturen. Böckerna innehåller enligt honom inte bara spänning, korrekt beskrivna polisiära rutiner och attraktiva, välgjorda karaktärer utan de är dessutom en noggrant formgiven skönlitterär analys av det moderna samhället, *Den Mänskliga Komedin i miniatyr* (Van Dover 1993 s. 7). Som det primära temat i Beck-serien ser Van Dover upplösningen av de traditionella svenska sociala strukturerna som ersätts av en genomgripande brutalisering av samhället (ibid s. 79). Van Dover är mycket positiv till samhällsskildringen i de sju första böckerna i serien men anser, att den är mindre trovärdig i de tre avslutande delarna, om vilka han skriver: "Resultatet är fortfarande underhållande, men mindre övertygande, och följaktligen mindre effektivt och polemiskt." (ibid. s. 87, vår översättning). Van Dover gör en indelning i tre grupper av romanpersonerna i de tio böckerna som är träffande och tänkvärd. Den första gruppen innehåller personer som Beck och Kollberg, som känns autentiska och fullödiga. Den andra gruppen består av mer endimensionella personer med humoristiskt skildrade egenheter. Dessa två grupper, anser Van Dover, fungerar bra. Den tredje gruppen av romankaraktärer som nästan uteslutande förekommer i de avslutande delarna fungerar sämre. Dessa personer är oftast för grovt karikerade. Några kallar Van Dover allegoriska syndare, andra allegoriska helgon, och de fungerar inte bra i samspel med de mer realistiska gestalterna. Ibland fungerar detta samspel så dåligt att det känns pinsamt (ibid. s.86-87). Trots denna kritik, som det finns paralleller till hos andra bedömare, är Van Dover mycket positiv till serien som helhet. "Romanerna är lyckade som underhållande skönlitterära verk, och de är lyckade som didaktiska lektioner i socialhistoria." (ibid s.92, vår översättning)

Förutom de här nämnda böckerna och Nielsens uppsats finns det ett flertal artiklar i böcker och från tidningar och tidskrifter som behandlar samhällsskildringen i Sjöwall/Wahlöös romaner. De amerikanska litteraturvetarna Robert P. Winston och Nancy C. Mellerski har i sin bok *The Public Eye. Ideology and the Police Procedural* ett kapitel kallat "Brave New Sweden" helt ägnat *Roman om ett brott*. Bernard Benstock beskriver i en essä kallad *The*

education of Martin Beck utförligt romanernas innehåll och utveckling och ser som ett av seriens teman förändringarna inom polisväsendet i Sverige. "The progression of the Beck-series depicts an escalation of hostilities between a disaffected society and its nominal defenders." (s. 205)

Deckarakademi-ledamoten Bo Lundin hävdar i sin artikel *Kriminalromanen som skalpell* att Sjöwall/Wahlöös böcker blev förebilder för en ny bitskare och tydligt samhällskommenterande sorts polisromaner. Han för också fram åsikten att "brottet" i *Roman om ett brott* kan ses:

– som det brott författarna anser att den svenska socialdemokratin begått mot sina egna ideal och som består av välfärdens nedmontering och införandet av en alltmer destruktiv kapitalism. (2005 s.230)

När det gäller utvecklingen av samhällskritiken ser Lundin den sjunde romanen *Den vedervärdige mannen från Säffle* som både topp- och vändpunkt. I ett avsnitt med rubriken "Politiska rallarsvingar" menar han angående de senare delarna att

Det är en samhällskritik som slår allt vildare och emellanåt allt mera blint omkring sig och riktas mot stort som smått, och påståenden, reflektioner och nästintill föreläsningar av samma sort [...] trettio år senare ger det en besk biton av förgrämdhet åt romanerna. (ibid s.237)

Liknande tankar framför också Per Lysander i en artikel publicerad i *Ord och Bild* 1976

... det är inte under 1968-69 års euforiska vänsteruppsving som Martin Beck >>politiseras>>-i mycket högre grad sker detta under 70-talet. Så får också >>politiken>> i de böckerna ett drag av grälsjuk pessimism och trötthet. (Lysander 1976 s.78)

Per Lysander avslutar sin artikel med att skriva angående samhällskritiken i de sista böckerna.

De ömsom kverulantiska och ömsom moraliska utfallen mot stort och smått, läkarbrist, förfulning och kapitalismens allmänna kris, låter i mina öron som ett troget eko av TASS, en Sverigebild som ligger i total samklang med den som levereras av officiella sovjetiska media. (ibid. s.83)

Lars Wendelius, litteraturvetare verksam vid avdelningen för litteratursociologi vid Uppsala universitet, skriver i sin bok *Rationalitet och kaos* (1999) om svensk kriminalfiktions efter 1965. Han studerar hur deckaren utvecklats från pusseldeckare till en typ av realistisk samhällskritik, där synen på människan och dess omvärld får anses som desillusionerad. Wendelius menar att författarparet Sjöwall och Wahlöös romanserie kom i en tid då svensk kriminalfiktions befann sig i kris, och att de (tillsammans med bl.a. Sven Sörmark) banade väg för en ny typ av svenska kriminalromaner. Modellen med ett poliskollektiv kring en ledare, liksom valet av människotyper och miljöer, allt beskrivet med ett starkt vänsterengagemang, har säkerligen påverkat flera författare i deras efterföljd. Wendelius gör en ingående analys av Det slutna rummet. Wendelius diskuterar vidare hur hela romanserien präglas av kritik mot polisväsendet och konstaterar, att Sjöwall/Wahlöös kritik mot poliskåren tar avstamp i polisväsendets förstatligande i mitten av 1960-talet och att kritiken fortsätter genom hela serien. Det svenska polisväsendet får också utstå svidande

kritik, det får spela rollen som ett av den borgerliga kapitalismens fundament, drivet av en profithunger som alltmer breder ut sig i samhället. Han visar flera exempel på hur författarna påverkas av den vänsterrörelse som växer fram och har sin guldålder i början av 1970-talet. Wendelius ser att Sjöwall/Wahlöö bemöttes positivt inte bara inom vänsterrörelsen utan även av borgerliga läsare och kritiker, och detta torde bero på att författarnas samhällskritik inte enbart kunde tolkas som vänsterkritik utan på att man behandlade både stora och små frågor, allt från bankväsende och äldreomsorg till restaurangpriser och supandet i Stockholms parker. Wendelius skarpa observationer och grundliga analys har väckt frågor och inspirerat oss i vårt arbete.

Författaren och Deckarakademiledamoten Jean Bolinder, skrev 1993 under arbetet med en doktorsavhandling om tidsattityder, en kortare artikel i *Tidningen Boken* som behandlar *Roseanna* och *Den skrattande polisen*. Han framför här tankar om kvinnosynen i romanserien som överensstämmer med vår analys.

Litteraturvetaren, tillika ledamoten i Svenska Deckarakademin, Per Olaisen har skrivit en essäsamling med namnet *Tankar om kriminallitteratur* (2003). Författaren funderar över frågor som genrens avgränsning, status och innehåll. Han beskriver utan djuplodande analyser. Vi har bland annat tagit del av hans tankar om att kriminalromanen som form lämpar sig väl för samhällskritik.

5. Material

Vårt material består av Maj Sjöwalls och Per Wahlöös serie *Roman om ett brott*.

5.1 Böckerna

De tio böcker som ingår i serien *Roman om ett brott* utkom 1965 – 1975.

Böckerna heter i tur och ordning:

Roseanna 1965 (R 1965)

Mannen som gick upp i rök (1966) (MR 1966)

Mannen på balkongen (1967) (MB 1967)

Den skrattande polisen (1968) (SP 1968)

Brandbilen som försvann (1969) (B 1969)

Polis, polis potatismos! (1970) (PP 1970)

Den vedervärdige mannen från Säffle (1971) (V 1971)

Det slutna rummet (1972) (SR 1972)

Polismördaren (1974) (PM 1974)

Terroristerna (1975) (T 1975)

Den första parentesen anger tryckår och den andra den förkortning vi valt att använda vid hänvisningar till respektive bok.

5.2 Böckernas innehåll

Den första boken i serien, *Roseanna*, är en polisroman av traditionellt snitt i vilken ett sexualbrott efter mycken möda och träget, enformigt polisarbete klaras upp.

I *Mannen som gick upp i rök* har en journalist mördats och spåren leder Martin Beck till Budapest där även en narkotikaliga avslöjas. *Mannen på balkongen* handlar om jakten på en barnamördare vilken man slutligen lyckas fånga med hjälp av vittnesmål från en parkränare. Dessa tre böcker påminner i stil och upplägg om varandra. Alla tre berättelserna fokuserar på vardagligt, traditionellt polisarbete. Mycket tid läggs på att fastställa offrens karaktär och levnadsmönster. Morden i de tre böckerna är alla av privat karaktär. Både i *Roseanna* och i *Mannen som gick upp i rök* inleds samarbete med utländska poliser. Förövarna i de tre böckerna är inga professionella eller spektakulära brottslingar, snarare är de svenska män med oglamorös bakgrund i de lägre samhällsskikten.

I *Den skrattande polisen* är intrigen uppbyggd runt ett massmord på en offentlig buss. En framgångsrik affärsman har mördat en utpressare och åtta oskyldiga passagerare enbart med tanke på egen vinning. I *Brandbilen som försvann* är brottslingen en anonym professionell mördare tillhörande en internationell liga som sysslar med droger, stöldgoods och prostitution. Mördaren avlivar en knarkprofitör och blir i sista kapitlet skjuten av en av Becks mannar, Benny Skacke. *Den vedervärdige mannen från Säffle* handlar om hur en tidigare polis på ett sjukhus mördar en poliskommissarie och sedan barrikaderar sig på ett hustak i centrala Stockholm för att därifrån inleda ett enmanskrig mot de poliser som försöker stoppa honom. Mördaren blir efter att ha allvarligt skottskadat Martin Beck själv nedskjuten. Handlingen är koncentrerad till ett halvt dygn. I *Det slutna rummet* finns tre

intriger, ett bankrån och mord genomfört av en desillusionerad ensamstående kvinna, en klassisk låsta-rummet-gåta som konvalescenten Martin Beck löser och planerandet och det lyckade genomförandet av en storskalig, professionell bankkupp. *Polismördaren* är uppbyggd av två parallellhandlingar, ett sex- och utpressningsdrama där en fränskild kvinna mördas, och den massiva polisjakten på en föregiven polismördare. I *Terroristerna* finns tre berättelser som tämligen parallellt löper genom boken, mordet på en porrfilmsproducent, undanröjandet av en terroristattack mot en amerikansk senator på representationsbesök och ett bankrån utfört av en världsfrånvärd och missförstådd hippieflicka, som i slutet av boken även mördar Sveriges statsminister.

Intrigerna i böckerna är typiska för kriminalgenren. Olika sorters mord förekommer, från oavsiktliga till välplanerade, från kamouflerade till spektakulära. Stora som små brott behandlas. Allt från bankrån, utpressning, terroraktioner och narkotikasmuggling till fyllebråk, väskryckning och överträdande av regler för passerande av övergångsställen. Miljöerna i böckerna är mycket skiftande, det varierar mellan storstad och landsbygd, rikemanshem och överbefolkade rivningslägenheter, flotta multinationella företagskontor och nedslitna polisstationer. Persongalleriet är också mycket varierat. Personerna nära Beck har alla mycket olika karaktärer; deras särdrag är mycket väsentliga för berättelserna, och för samhällskritiken. Författarna tar ett helhetsgrepp om det svenska samhället. Läsaren får följa med inte bara in i polisvärlden, eller i de traditionella deckarnas mer begränsade miljöer, *Roman om ett brott* är romaner om samhället i mycket vidsträckt bemärkelse.

6. Resultat och analys

Vi väljer att låta analysen och resultatredovisningen sammanfalla. För att vår resultatredovisning inte bara ska bli ett upprådande av citat, har vi valt att fortlöpande hänvisa till diskursmaterialet och därigenom samtidigt analysera vårt material. Inledningsvis behandlar vi i tur och ordning våra idealtyper och i punkterna 6.3 och 6.4 analyserar vi det som vi kallar för tidsmarkörer och språket/stilen i förhållande till diskursen.

6.1 Hur kommer vänsterdiskursen till uttryck i romanerna?

Beroende på egna åsikter och uppfattningar kan man antingen romantisera eller fördöma. Vissa av dem som tog en aktiv del inom vänsterdiskursen har gjort avbön och förnekar sin ungdoms passionerade engagemang och andra håller styvnackat kvar vid gamla teser. De allra flesta har troligen en mer avdramatiserad bild av perioden. Den revolutionära 1968-vänstern ses ofta idag som naivt aningslös och många tar avstånd från den, men det finns även de som vill erkänna det goda i det stora engagemanget och den framtidstro som fanns. Parallellt med de mer teoretiska marx-, lenin- och maoisterna, ”bokstavsvänstern”, fanns hos andra en obändig tro på att allting var möjligt både i större skala och för den lilla enskilda människan. På samma sätt fanns det gravaste allvar sida vid sida med absurd livsbejakande humor, t. ex. i de fria gruppernas teateruppsättningar. Det var en period fylld av kontraster som definitivt på många sätt bidragit till att forma det samhälle vi nu lever i. Sådan var tiden då Maj Sjöwall och Per Wahlöö skrev *Roman om ett brott*. Engagemanget var inte förbehållet enbart ”politiska” frågor, för många under perioden blev det en livsstil som innefattade även val av kläder, musik och mat. De idéer som karakteriserar vänsterdiskursen, våra idealtyper, skall hjälpa oss att göra vår analys av Sjöwall/Wahlöös författarskap. Många som skriver om samhällskritiken hos Sjöwall/Wahlöö påpekar att den ökar i och med seriens framväxt, detta stämmer, men man kan notera vad Robert P. Winston och Nancy C. Mellerski skriver i *The Public Eye*:

... one must evaluate the entire series as a portrait of modern Sweden from a distinctly Marxist perspective in which both the fantasy and the reality of the welfare state are simultaneously confronted and deconstructed. (s. 17)

Vi försöker inte att vara heltäckande vad det gäller diskursens alla uttryck, men anser att vi fångat in många av de huvudfrågor som utmärker den. Vi kommer i följande avsnitt att använda oss av idealtyperna som vi beskrivit under punkt 2.2.2, förankrade i diskursen såsom vi beskrivit den under punkt 3.2. Vi kommer att relatera till och citera de belägg i texten vi funnit för att se hur Sjöwall/Wahlöö skriver in sig i diskursen.

6.1.1 Protesten mot Vietnamkriget

Liksom Vietnamdemonstrationer var något som satte sin prägel på det svenska samhället under perioden 1965-1975, har de sin givna plats i *Roman om ett brott*. Första gången de nämns är i *Mannen på balkongen*. Det är Lennart Kollberg som, efter en utläggning om samhällets skuld till och oförmåga att hantera det ökande narkotikamissbruket, reflekterar.

Likaså tvivlade han på det lämpliga i att puckla på demonstranterna på Hötorget och utanför US Trade Center med sablar och batonger, trots att han mycket väl förstod de kolleger som mer eller mindre tvingades att göra det. (MB 1967 s. 138)

Stödet för demonstranterna, och kritiken mot polisbrutalitet kom att öka betydligt i de senare böckerna. Redan i den följande boken *Den skrattande polisen*, är skildringen betydligt vassare och mer klandrande. Här är det författarna själva som kommenterar en aktion utanför Förenta staternas ambassad vid Strandvägen, där

... fyrahundratolv poliser slogs mot ungefär dubbelt så många demonstranter. Poliserna var utrustade med tårgasbomber, pistoler, piskor, batonger, bilar, motorcyklar, kortvågsradio, batterimegafoner, kravallhundar och hysteriska hästar. Demonstranterna var väpnade med ett brev ... (SP 1968 s. 5).

Polisstyrkan är sammansatt av råskinn och gröngölingar, alla andra har sjukskrivit eller slingrat sig för att "... undfly denna motbjudande kommendering." (ibid. s. 6). Poliserna gör chock efter chock med batongerna, tre åttiofemkiloskonstaplar misshandlar en trettonårig flicka och femtio personer, många nerblodade, grips: "Operationen leddes av ett högt polisbefäl med militär grundskolning. Han ansågs vara expert på ordningsfrågor och betraktade belåtet det fullständiga kaos han lyckats åstadkomma." (ibid s. 6). Denna skildring är en satirisk omskrivning av ett verkligt polisningripande från december 1967, då ridande polis ingrep mot ett demonstrationståg på väg mot USA:s ambassad (Hägg 2005 s. 248). Att polisen borde ha annat att syssla med poängteras, då demonstrationen upplöstes: "Samtidigt begicks åtta mord och ett mordförsök i Stockholm." (SP s. 7). Senare i samma bok råkar polisen in i ett spektakulärt och fullkomligt förvirrat slagsmål med ett stort antal arbetare och intellektuella som strömmar ut från ett FNL-möte i Folkets Hus.

I *Brandbilen som försvann* kan man åter förstå att författarna anser att demonstrationerna och kravallerna hanteras felaktigt. Om personer som den sympatiska Malmöpolisen Månsson varit i ledningen hade de sannolikt aldrig blivit av. I stället handlades de av folk som trodde

... att det är straffbart att bränna upp den amerikanska flaggan men rent av prisvärt att snyta sig i den nordvietnamesiska. Dessa personer trodde att vattenkanoner, gummibatonger och dräglände schäferhundar var överlägsna hjälpmedel när det gällde att skapa kontakt med människor och resultatet blev därefter. (B 1969 s. 163)

I *Polis, polis, potatismos* nämns inte Vietnam över huvud taget, men i nästföljande roman *Den vedervärdige mannen från Säffle* beskrivs hur en fredlig Vietnamdemonstration urartar till en väldig kalabalik på grund av ordningspolisens ovana vid situationen: "Massor av människor togs in på stationen och många av dem hade blivit ganska illa tilltygade." (V 1971 s. 133). I *Det slutna rummet* kommenteras demonstrationerna på följande vis:

Demonstranterna pläderade för fred och slogs ner med våld, de var nästan aldrig beväpnade med annat än plakat och sin egen övertygelse och möttes av tårgas, vattenkanoner och gummibatonger. Nästan varenda ickevåldsmanifestation, utvecklades till kaos och tumult. Folk, som försökte freda sig, misshandlades och arresterades. (SR 1972 s.57)

På flera ställen i böckerna visas upp hur demonstranter trakasseras av lägre poliser inom kåren som inte har något emot detta, men även den högre polishierarkin kritiserar.

... rikspolischefen och hans hantlangare hade sagt att bankrånen gick före allt annat; det enda brott som kunde tänkas vara allvarligare var att kasta ägg på Förenta Staternas ambassadör. (SR 1972 s. 111)

För att förhindra att Stockholms ” mest sakrosankta byggnad, USA-beskickningens glaspalats” (ibid. s.218) skall hotas av tusentals fridstörare leder rikspolischefen personligen ett demonstrationståg rakt in i en stor och mycket sur fotbollspublik som kommer ut från Stadion.

Inom tre minuter högg polis av alla sorter in på allt och alla, djurgårdare och pacifister överöstes med batongslag, motorcykelpoliser och ridande detachment trängde från alla håll in i de förvirrade massorna. Demonstranter och fotbollsentusiaster började slåss med varandra utan att veta varför och till slut klubbade den uniformerade polisen ner även civila kollegor. Rikspolischefen måste lösgöras med helikopter. (ibid. s.219)

I *Terroristerna* skall en amerikansk senator göra ett statsbesök i Sverige. Rikspolischefen säger då angående säkerhetsfrågan: ”Vi får vara beredda på allt. Givetvis speciellt på aggressioner från vänsterextremistiskt håll och andra fanatiska psykopater som fått Vietnam-kriget på hjärnan.” (T 1975 s.8)

Den i nästan alla lägen opolitiska Martin Beck ger sitt tysta gillande av demonstrationerna då han reflekterar över ordningsfrågorna vid det nyss nämnda senatorsbesöket.

Hans personliga uppfattning var att det inte fanns någon anledning att den föga uppskattade gästen inte skulle få tillfälle att både se och höra att det fanns många människor i landet, som tyckte deciderat illa om honom och uppfattade hans besök som en förolämpning. (T 1975 s.214)

Som vi här visat förekommer protesterna mot Vietnamkriget flitigt i *Roman om ett brott*., Eftersom det oftast är Martin Beck eller hans kolleger som får stå för observationerna är det polisens agerande vid demonstrationerna som mestadels står i fokus. Både genom romanfigurernas reflektioner och de direkta författarkommentarerna känner man tydligt en sympati för de demonstrerande och en avsmak för polisens brutala agerande och man kan hålla med Göran Hägg då han skriver om böckerna: ”Samhällskritiken kommer i förgrunden, inte bara i form av FNL-demonstrationer utan främst i den kritiska synen på polismakten.” (Hägg 2005 s. 283). I ett vidare perspektiv var även anti-imperialism och kritik mot höger-diktaturer en viktig del av Vietnam-rörelsen. I *Roman om ett brott* kan man finna en del exempel på politiska åsikter hos författarna, om andra länder, som stämmer väl in i vänsterdiskursen, exempelvis synen på den grekiska juntan (B 1969 s. 146 och 168) och kommentarer om Rhodesia och Mocambique (PP 1970 s. 65)

6.1.2 Motstånd mot auktoriteter

Den ökade centraliseringen av makt och beslutsfattande i samhället, exempelvis genom kommunsammanslagningen 1969, skapade också missnöje som kom att riktas mot maktkoncentration och byråkrati. Göran Hägg beskriver hur ett slags stordrift inom politiken tog över med nackdelar som ökat avstånd mellan beslutsfattare och medborgare och en ökad vanmakt och vilshenhet hos de till antalet minskande innehavarna av politiska uppdrag i de nya kommunerna (2005 s. 269-272). Begreppet byråkrat blev ett ofta använt skällsord i den politiska debatten. ”Kommunalpolitiker blev den mest misstrodda maktgruppen i samhället” (ibid s. 270)

Begreppet byråkrati kan ses på många sätt. I *Nationalencyklopedin* definieras det som allt från ”pedantiska kontorsrutiner till egenskaper hos hela samhällsstrukturen”. Den offentlige tjänstemannen/byråkraten beskylls för att se medlen i stället för målen som det viktigaste för verksamheten. Byråkratin beskrivs många gånger som rent odemokratisk, och i skönlitteraturen finns många berättelser om hur människorna lever under byråkratins förtryck (Lundquist 1990s. 481). Sjöwall/Wahlöö sluter sig till den skara författare som i skönlitterär form kritiskt beskriver byråkratin, i sällskap med till exempel P C Jersild i *Grisjakten* och Sven Delblanc i *Grottmannen*. Redan på första sidan i första boken, *Roseanna*, möts läsaren av en lång beskrivning av hur ett ärende kan bollas mellan olika händer i bolag och statliga verk utan att någon kan gå till handling, även om ärendet är lika okomplicerat som brådskande. Här en del av beskrivningen

Det var inte svårt att se att något behövde göras och redan i maj rekvirerade kanalbolaget ett mudderverk från Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen. Skrivelsen passerade en rad rådvilla tjänstemän och remitterades slutligen till Sjöfartsverket. (R 1965 s. 5)

Ärendet skickades sedan vidare till andra instanser och verk innan man slutligen kom till rätt person och grävningarna kunde komma till stånd först tre månader senare.

Det statliga Televerket kommenteras så här:

Telefonen stod ute i hallen. För ett halvår sen hade han beställt installation av ett extra urtag i vardagsrummet, men med televerkets vanliga arbetstakt skulle han förmodligen vara lyckligt lottad om han bara behövde vänta ytterligare ett halvår innan beställningen effektuerades. (SP 1968 s. 25)

Kriminalteknikern Hjelm har sin åsikt om hur byråchefer fungerar: ”– Byråchefer sitter och tänker på sin karriär, sa Hjelm. När de inte är ute och spelar golf eller pratar strunt i TV.” (SR 1972 s. 224)

I romanserien kommenteras ofta förstatligandet och byråkratiseringen av polisorganisationen. Men i första boken fungerar ännu den gamla organisationen; vid en presskonferens i Motala finns både stadsfiskalen och landsfogden med. Längre fram i serien blir Martin Beck ”oroad, framförallt av den politisering och centralisering som ägt rum inom kåren efter de senaste nyordningarna” (PP 1970 s. 32). Martin Beck är kritisk mot att administratörer sätts i ledningen, istället för polismän som har erfarenheter från fältet. Kriminalintendent Malm visar oftare sin lojalitet uppåt i hierarkin än nedåt, mot poliserna på gatan. Han vill i ett samtal med Beck att denne skall gripa den misstänkte mördaren snabbt, eftersom UD tycker att utredningen tar för lång tid, Malms kunskaper om ”praktiskt polisarbete var ungefär lika med noll. Han var inte någon särskilt bra administratör heller.” (PP 1970 s. 62). I nästa bok beskrivs Malms meriter så här: ”Hans politiska pålitlighet var höjd över alla misstankar och hans pappersmeriter prima men de polisiära kvalitéerna mer tvivelaktiga. Det fanns folk som tvivlade på att de överhuvudtaget existerade” (V s. 197). När Martin Beck själv avancerar till chef för riksmordkommissionen, vill han inte lämna det praktiska polisarbetet helt, och han vill heller inte bli som en av de byråkrater han själv föraktade: ”Han ville inte förlora kontakten med den sidan av jobbet bara för att han blivit chef och sysslandet med den tilltagande byråkratins alla olägenheter tog alltmer av hans tid.” (PM 1974 s 16)

I den sista boken beskrivs hur ”Malm hade nått sin position genom vad som kan benämnas skickliga karriärlistiska bedömanden och som på något renare svenska brukar kallas rövslackeri.”(T 1975 s. 105)

I boken beskrivs mellancheffens problem med att inte stöta sig med högre chefer, likaväl som att man inte heller skall sätta sig på underordnade för eftertryckligt: ”Dagar kunde komma, då de kunde få chansen att sitta ovanpå” (T 1975 s. 126)

Poliskårens bristande effektivitet kritiserar också, som att till exempel personöverfall och bankrån var brott som sällan blev upplösta. I *Det slutna rummet* kommenteras detta så här:

Polisen fick i mycket stor utsträckning skylla sig själv. Efter förstatligandet 1965 hade polisväsendet samlats under en hatt och det hade redan från början stått klart att denna hatt tillhörde fel person. ” (SR 1972 s. 56)

Förstatligandet hade kommit, som vi tidigare nämnt, eftersom en ökande brottslighet krävde en effektivare polisorganisation. En effektivitet som beskrivs på detta vis: ”... en mer militant och enhetlig poliskår, större tekniska resurser i allmänhet och mer omfattande beväpning i synnerhet” (ibid s. 56)

I romanerna beskrivs vid ett par olika tillfällen polisledningens tvivelaktiga taktik för att få ökade resurser, till exempel att man manipulerade med brottsstatistiken bland annat genom att provocera fram brott. Konsekvensen blev dock enbart hat och rädsla hos såväl medborgare som poliser. ”Det var alltså en styrning, som slagit slint. Dess djupaste motivation var hölj i dunkel. Många tyckte sig dock ana ett dunkel i bruna nyanser.” (ibid. s. 58) Polismannen Lennart Kollberg tänker: ”Vad gör man när ens egen organisation håller på att ruttna sönder? När man hör fascismens rättor tassa bakom panelerna?” (ibid. s. 59)

Nästa bok kommenterar också förstatligandet, här är det författarrösten som tänker: Polisen hade:

...utvecklats till en stat i staten, avskydd av den enskilde. Färska undersökningar visade också att polismännens egen inställning till övriga medborgare blivit allt mer hatisk och skrämmande reaktionär. (PM 1974 s.112)

Stockholms nya polishus får representera centralisering och byråkrati.

Det nya huset var en viktig symbol för den nya makten. Det skulle underlätta en planerad centraldirigering av totalitär typ och dessutom bli en fästning som lätt kunde tryggas mot insyn från obehöriga. Som obehörigt betraktades i detta fall folket i dess helhet. (SR 1972 s.140)

Beck och hans mannar skildras positivt och ävenså det arbete de utför, men starka krafter motarbetar även dem.

Att man ville slopa riksmordkommissionen berodde delvis på de starka centraliserings- och militariseringssträvandena men framförallt på den frätande avund, som genomsyrar de flesta svenska ämbetsverk. (T s.97)

En kontrast till storstadpolisernas arbetssituation kan man finna i det lilla samhället Anderslöv, där polismannen Herrgott Nöjd finns, han är: "... representativ för en viss kategori av landsbygdspoliser. En typ, som inte passade in i den nya uniforma stilen och därför var på väg att försvinna men likväl ännu inte helt utrotad." (PM 1974 s. 24-25)

Kontrasten mellan storstadens polishögkvarter och landsortens är slående, polisstationen i Anderslöv beskrivs med en helt annan känsla. Den är inrymd i kommunalhuset, där också sjukkassan och biblioteket finns. Polisexpeditionens öppettider står på en handtextad lapp som tejpats fast i glasfönstret. Polismannens bostad är i våningen ovanpå. I det lilla samhället känner polisen alla invånarna och Herrgott Nöjd erbjuder sig att ta hand om den misstänktes höns och akvarium när han blivit anhållen och bortförd. Fast Nöjd misstänker senare att man tagit fel person, och tillägger:

Tja, det vore bra om det inte var Bengtsson. Det verkade som om folk saknade honom och hans rökade sill. Dessutom vore det skönt om det var någon som inte var hemma här. (ibid. s.161)

Du-reformen har det kallats när Bror Rexed införde titelbortläggningen på medicinalstyrelsen 1967. Han var dock inte ensam, duandet blev allt vanligare på många ställen, dock inte i armén (Hägg 2005 s. 273). I *Roman om ett brott* finns flera exempel på hur man inom poliskåren förhåller sig till över- och underordnade genom tilltalet. Polisens personal hade under denna tid ofta en militär bakgrund vilket är allra tydligast i *Den vedervärdige mannen från Säffle*. Även när polisen talar med vittnen uppstår ibland situationer där titelbortläggning inte är självklar, alla vill inte bli duade lika självklart som den unga polisänkan Åsa Thorell

Ni menar inte att jag ska kalla er kommissarie och förste kriminalassistent, sa hon. Ni måste kalla mej Åsa och jag tänker säga du till er. På sätt och vis känner jag ju er ganska bra.(SP 1968 s. 73)

För en äldre polisman var det inte självfallet:

Han lade märke till att Hult tvekade en aning före tilltalsordet och uppenbarligen inte var säker på om det var korrekt att dua chefen för riksmordkommissionen. Detta visade att han var en man av den gamla skolan där rangtänkande och drill varit självklarheter. (V 1971 s. 70)

Martin Beck har inte heller vant sig vid duandet:

Varför tyckte mannen i Maria att han var mallig? Antagligen för att han inte hade sagt du. Martin Beck hade svårt att vänja sig vid att dua poliskonstaplar som knappt hade hunnit bli torra bakom öronen och att själv bli duad av dem. (ibid s. 97)

Ett annat vittne, den gamle sjökaptenen, tycker inte om duandet: "Säg inte du till mej. Jag vill inte att alla jävlar ska säga du till mej. Säg åtminstone sir eller herr Mård." (PM 1974 s. 64)

Motståndet mot auktoritär maktutövning tar sig många uttryck. Förstatligandet av polisväsendet ledde till en centralisering och maktkoncentration vilken sällan framställs i positiva ordalag i *Roman om ett brott*. Författarna beskriver i stället att det växer fram en förtroendeklyfta mellan polisledningen och den operativa personalen, något som Granér bekräftar (Granér s.11). Östberg konstaterar också att socialdemokratin missar en viktig del

i 1960-talsradikaliseringen, nämligen att lyssna till kritiken mot det centraliserade och auktoritära samhället (Östberg s.155).

6.1.3. Kritik mot socialdemokratin

Kritik av nedmonteringen av välfärdssamhället och det försvinnande folkhemmet förekommer ofta i Sjöwall/Wahlöös böcker. Att människor mår dåligt och blir brottslingar, missanpassade, alienerade eller narkomaner är återkommande teman i samhällskritiken; i de tidigare delarna av serien är det ofta ”systemet” eller ”samhället” som får skulden.

Narkotikamissbruket bland ungdomen byggde på en katastrofal filosofi, som hade framprovocerats av det rådande systemet. (MB 1967 s. 138)

Polisen gör i *Mannen på balkongen* en razzia och:

Det enda man egentligen åstadkom var att röra om ett slag i de allra djupaste dyskikten, bland de hemlösa, alkoholiserade, nerknarkade, förtvivlade, hopplösa, bland dem som inte ens orkade krypa undan när välfärdssamhället vände på stenen. (MB 1967 s. 132)

Kritik av liknande slag hittar man i ett par av de följande böckerna.

... kriminalitet i alla former blomstrade mer än någonsin i den frodiga mylla, som det så kallade välfärdssamhället bestod med. (PP 1970 s. 96)

Samhället höll på att bryta samman. Därför att regimen var misslyckad. (V 1971 s. 114)

Det är ett på många punkter avhumaniserat samhälle som visas upp, solidariteten och gemenskapen i folkhemmet är borta. Samhället tar inte hand om medborgarna.

Det så kallade välfärdssamhället överflödar nämligen av sjuka, utfattiga och ensamma människor, som i bästa fall lever på hundmat och som lämnas utan tillsyn tills de tynar bort och dör i sina råthål till bostäder (SR 1972 s. 29)

Då samhället någon gång visar intresse för någon av alla dessa olyckliga, är det på ett negativt vis.

Snuten är efter en. Sjukkassan är efter en. Eller skattmasen eller nykterhetsnämnden eller socialvården eller vad fan det nu kallas. Eller elektricitetsverket eller tullen eller folkbokföringsregistret eller hälsovårdsnämnden. Till och med posten jävlas, fast jag inte vill ha någon post. (PM 1974 s. 64)

Ett viktigt inslag i 60-talsradikaliseringen var kritiken av de auktoritära strukturerna i samhället.

När det gäller den svenska utvecklingen står inte förvånande landets centrala politiska maktcentrum, socialdemokratin, i centrum för denna process. (Östberg 2002 s.66)

IB-affären och många andra händelser i övergången mellan 1960-tal och 1970-tal kom att leda till en drift med det etablissemang som trodde sig veta bäst och stå för rätta värdena i politiken. (Bjereld & Demker 2005 s. 168)

De första gångerna som man i *Roman om ett brott* märker ett missnöje inte bara med ”systemet” utan direkt med socialdemokratin är i mitten av serien. Den kritik som kommer

fram har många likheter med den allmänna besvikelsen som Tage Danielsson uttryckt i den sångtext som citerats i punkt 3.1.

... fackföreningsbossar drar fram röda flaggor ur malpåsarna och försöker komma på texten till Arbetets söner. Det drar ihop sig till första maj och är dags att låtsas vara socialist en liten stund igen och under det symboliska demonstrationståget står till och med poliserna i givakt, när blåsorkestrarna klämmer i med Internationalen. (B 1969 s. 178)

I *Den vedervärdige mannen från Säffle* beskrivs en gammal mans besvikelse med utvecklingen:

- När jag var en ung arbetare så trodde jag på något och trodde att allt skulle bli bra. Nu är man gammal och ingen bryr sig om en och allt har blivit fel. Om man hade vetat vart samhället skulle ta vägen skulle man inte ha skaffat sig barn alls. Men de har bara lurat oss hela tiden.
- Vilka, sa Rönn.
- Politikerna. Bossarna. De som man trodde var ens egna. Bara gangsters allihop. (V1971 s. 157)

Just detta, att staten ljerat sig med kapitalet, kritiserar flera gånger i *Terroristerna*.

Dessutom påstod sig själva det kapitalistiska regeringspartiet i exalterade stunder vara socialistiskt. (T 1975 s. 136)

Hela tiden, ända sen långt före det kalla kriget, har vår utrikespolitik formats av personer med negativ inställning till socialismen och positiv till den västerländska kapitalismen. (T 1975 s. 218)

Den svenska socialdemokratin har i årtionden lurat massorna med falsk propaganda. I själva verket företräder den kapitalistiska intressen och en klick av bossar, som förväntas kontrollera huvudparten av arbetarna. (ibid. s.160)

...den så kallade oppositionen, som företräder samma kapitalistiska intressen som regeringen... (ibid s. 221)

... ett regeringsparti, som kallade sig socialdemokratiskt, men som med åren blivit varken socialistiskt eller demokratiskt, i den ringa mån som det någonsin varit det, och vars namn utgjorde en allt mer tunnsliten ridå för en renodlad kapitalistisk statsmakt. (ibid s. 178)

Som märks av citaten ovan är kritiken i de allra sista delarna av *Roman om ett brott* betydligt vassare än i de tidigare och många av de ofta väldigt skarpt formulerade samhällskritiska åsikterna är attacker direkt mot socialdemokratin. I *Polismördaren* är förhållandena i den "blandekonomiska låtsassocialismen" (P 1974 s.58) sådana att medborgarna skäms

... över sin ringa, helt formella delaktighet i den svenska pseudodemokratin och dess snart totala bankrutt. (ibid. 1974 s. 20)

I *Terroristerna* beskrivs Sverige som

...en skendemokrati, behärskad av ett kapitalistiskt näringsliv och cyniska yrkespolitiker, som var måna om att ge sken av en sorts socialism, som sannerligen bara var just en sorts. (T 1975 s. 21)

Sveriges säkerhetspolis har

... som enda uppgift att registrera förfölja och i största allmänhet göra livet surt för folk med socialistisk uppfattning. När det slutligen gick så långt att polisen började registrera socialister, som tillhörde det socialdemokratiska partiet, fick den skensocialistiska regeringen allt svårare att hålla masken. (ibid. 1975 s.99)

Att missnöjet med och kritiken mot socialdemokratien över huvud taget ökade i och med IB-affären 1973 är otvetydigt. Göran Hägg skriver:

Löggen och hyckleriet i dessa frågor skadade regeringen främst bland de egna. För yttervänstern var det en av dess få verkliga medietriumfer. (2005 s. 303)

I *Terroristerna*, blir landets socialdemokratiska regeringschef mördad av en ung flicka, Rebecka, som svikits av samhället. I detta fall, liksom även i tidigare nämnda exempel, visas mördaren upp som offret och den mördade som den egentlige brottslingen. Flickans försvarsadvokat säger i rättsalen att han är övertygad om

... att hennes mentala tillstånd är sundare och mindre perverterat än motsvarande egenskaper hos någon annan i den här lokalen...(T 1975 s. 354)

och

... för en renhjärtad person [...] måste ett system som detta te sig obegripligt och människofientligt. Hon inser emellertid att någon måste bära ansvaret och när denna person inte kan nås eller kontaktas med vanliga mänskliga metoder grips hon av desperation och besinningslöst hat [...] hennes beslut att en gång i livet slå tillbaka mot dem, som förött hennes tillvaro, är förklarligt. (ibid s. 261 –262)

I ett förhör med Rebecka känner man tydligt Martin Becks sympatier med flickan. När hon beskrivit sin syn på hur myndigheterna i landet behandlar vanliga människor, som varken är rika eller kända, är han överens med henne.

Hon var bitter och Martin Beck visste att det inte var någon idé att säga emot henne. För övrigt fann han ingen anledning. Hon hade i stort sett rätt. (ibid. s.243)

Han säger också till henne:

– Jag tycker varken du är barnslig eller oansvarig. Tvärtom. Du tycks ha större ansvarskänsla än de flesta i din ålder. Dessutom är du ärlig och det är inte heller så vanligt. (ibid s.247)

I romanserien beskrivs ett land i förfall, ett Sverige som inte fungerar. Folkhemmets trygghet är borta och välfärdssamhället är bara en myt. Slutmeningarna i *Terroristerna*, den sista boken i serien, kan ge en fingervisning om författarnas åsikter om en möjlig lösning på problemen. Under ett korsordspel säger Lennart Kollberg:

Felet på dig, Martin är bara att du har fel jobb. I fel tid. I fel del av världen. I fel system. – Skulle det vara allt? – Ungefär, sa Kollberg. Då säger jag X. X som i Marx. (ibid s. 310)

Själva kritiken och det sätt på vilket den framförs känns oerhört karakteristisk för mitten av 1970-talet och bidrar mycket till att tidsstämningen känns autentisk. Per Lysander anser att författarnas samhällskritiska budskap till en del består av ”...det uttalade äcklet inför det socialdemokratiskt-kapitalistiska samhället de ser.” (Lysander 1976 s. 78).

6.1.4. Kritiken av konsumtionssamhället, kommersialismen och kapitalismen

Östberg beskriver hur antikommersialismen och protesten mot överflödssamhället var lika viktiga delar av ungdomsupproret som solidariteten med tredje världen. I storstäderna firades till exempel alternativ jul, i början som en yttring av internationell solidaritet, sedan utsträcktes solidariteten till att gälla även det svenska samhällets ensamma och utslagna, och man försökte ordna nya former för julgemenskapen (Östberg s. 96- 98). Det är den intensiva julhandeln som får illustrera konsumtionssamhällets avigsidor i Sjöwall/Wahlöös texter.

Konsumtionssamhället och dess stressade medborgare hade annat att tänka på. Det återstod visserligen mer än en månad till jul, men reklamorgierna hade börjat och köphysterin spred sig lika snabbt och skoningslöst som digerdöden längs de girlandprydda affärsgatorna. Epidemin var oemotståndlig och det fanns ingenstans att fly. Den åt sig in i husen och lägenheterna, förgiftande och överväldigande allt och alla i sin väg. (SP 1967 s. 119)

Senare i samma bok beskrivs hur stämningen dagen före julafton var:

”Konsumtionssamhället knakade i fogarna. Just denna dag kunde allting säljas, till vilka priser som helst. Oftast mot kreditkort och checkar utan täckning.” (SP 1968 s.205). Två landsortspoliser som tillfälligt tjänstgör i Stockholm tycker inte om storstadens tempo: ”Åtskilligt gick dem på nerverna, framför allt jäktet, trängseln och de ovänliga människorna.” (SP 1968 s. 123).

Beskrivningen av konsumtionens största högtid, lyder så här i *Terroristerna*:

”I mer än en månad före julafton, som ju var den stora dagen, hamrade en närmast desperat reklam för praktiskt taget allting sönder människornas nerver och det enda syftet var tydligen att pressa ur folk deras pengar ända till sista slanten.” (T 1975 s. 407)

En man grips av vanvett i detta konsumtionshetsande samhälle och dödar sin hustru. Han beskrivs som ”En isolerad människa med en standardförgiftad fru som oupphörligt skällde på honom för att han inte tjänade tillräckligt med pengar. För att de inte hade råd till motorbåt och sommarstuga, och lika fin bil som grannarna.” (SP 1968 s. 158).

1968-rörelsen hade, i stort sett, socialismen som sin gemensamma och yttre referensram, menar Östberg, och beskriver hur en del av rörelsens aktörer koncentrerade sina krafter på ett ”ökat samhälleligt inflytande över de ekonomiska krafterna” (Östberg s.121). Det kapitalistiska systemet kritiserar flitigt i romanserien. Här ett exempel på hur rationell stordrift kan ta ifrån oss doften av nygräddat bröd:

Snart försvinner de [dvs. bagerierna, vår kommentar] och man kan bara köpa massproducerat bröd i plastförpackning och hela svenska folket kommer att äta exakt likadana limpor och frallor och mazariner. (MB 1967 s. 170).

Kritik av kapitalismen kan även synas då Martin Beck får en broschyr om Springer-koncernen i sin hand, denna mäktiga tidningsutgivare i Västtyskland vars koncernchef enligt författarna har arbetat som journalist hos Goebbels. Broschyren ”gav exempel på förlagets fascistiska och fredshotande politik och citerade några av de mera framstående medarbetarna, som även de hade ett nazistiskt förflutet.” (MR 1966 s. 32).

Lennart Kollberg är ingen vän av vapen, han säger:

”Inga skjutvapen borde få finnas. Att de fortfarande tillverkas [...] visar bara att hela systemet är perverterat och förryckt. Fattar du? Någon jävel tjänar pengar på att tillverka och sälja vapen, precis som andra tjänar pengar på fabriker som gör narkotika och livsfarliga tabletter.” (SP 1968 s. 151)

Storföretaget Volvo får sin del av kritiken. Rhea har en gammal Volvo Duett som aldrig går sönder: ”Fabriken hade också mycket riktigt lagt ner tillverkningen av modellen. Rhea brukade säga att detta var ett tecken bland många, som tyder på att kapitalismen bara lyder sina egna lagar.” (T s. 253).

Den mördade pampen Palmgren tjänade grova pengar och beskrivs som en skattesmitare på följande vis:

Flera av Palmgrens företag är registrerade i Liechtenstein och man tror att huvuddelen av hans inkomster gick in på konton i schweiziska banker. Även om hans affärer här hemma sköttes perfekt, så är man väl medveten om att den överväldigande delen av hans pengar var oåtkomliga för de svenska skattemyndigheterna. (PP 1970 s. 64)

Palmgrens kollega, Broberg har också blivit rik genom ”suspekta affärer utomlands”, orden är Gunvald Larssons systers, granne till Broberg. Larsson och hans syster har adlig bakgrund, vilken Larsson tar avstånd från, men systemen lever kvar i. Systemen markerar skillnaden mellan de nyrika (Broberg) och adeln (sin egen familj) men tillstår, att pengar ger inflytande. Hon gör en viktig iakttagelse:

Nu är det så att samhället som det har blivit är beroende av att det finns människor av typen Palmgren och Broberg. De är i många stycken viktigare kuggar i landets mekanism än både riksdag och regering och sånt. (PP 1970 s. 115)

Kapitalet och det privata ägandet debatterades i riksdagen och i olika fackliga organisationer, en diskussion som så småningom utmynnade i Rudolf Meidners förslag om löntagarfonder (Bjereld och Demker s.208 ff.). Klassamhället innebar en form av auktoritär makt, som skarpt kritiserades i 1968-diskursen, och klyftan mellan fattig och rik skildras ofta i Sjöwall/Wahlöös texter. Skånepoliserna Per Månsson beskriver sin barndoms Malmö, hur han som liten grabb på tjugotrettio-talet passerat Limhamn. ”Han kom ihåg lyxbilarna och de uniformerade privatchaufförerna, hembiträderna i svarta klänningar med förkläden och stärkta vita mössor och överklassbarn i tyllklänningar och sjömansskjortor.” (PP 1970 s. 49).

Klassamhället speglar i alkoholkonsumtionen.: ”I Sverige är det så att när överklassen super kallas det spritkultur, medan andra klassens medborgare stämplas som alkoholister eller vårdfall, varefter de lämnas utan vård.” (SR 1972 s.155)

Martin Beck gjorde sina första år som patrullerande polis i Maria i centrala Stockholm, ett område som tidigare varit ett av stadens fylledistrikt ”Nu bodde det betydligt mer överklass i området- i så kallade kapitalistbunkrar, otillständigt dåliga hus med otillständigt höga hyror ...” (MB 1967 s. 142)

I boken *Polis, polis, potatismos* finns många beskrivningar av klassamhälle och kritik mot kapitalismen. I boken mördas en rik pamp, och pampiga villor och flotta kontorsmiljöer är den miljö han verkat i. Hans kontor hade till exempel ”sidentapetserade väggar”, en ”bordständer av ebenholts” och dyrbara bjudcigarretter i ett tungt teaskrin. Som för att

förstärka den ohederliga miljön, finns också två sekreterare, varav en med ”ointelligenta klarblå ögon”. (PP 1970 s. 85-86)

Palmgren och hans kumpaner krossade hänsynslöst allt och alla omkring sej. Han drev till exempel mängder av olika företag under längre och kortare tid. Så länge de lönade sig. Sen när de inte gav tillräckligt svinaktiga profiter längre, lades de helt sonika ner och många av dem som arbetade där ställdes på bar backe. (PP 1970 s. 203)

I de fina kvarter som Månsson traskat genom som barn på väg till Limhamn, lever änkan efter den mördade direktör Palmgren. Hon är ”trettiofå och tämligen oförändrad till det yttre, så som endast kvinnor kan vara som inte fött några barn och har råd att ägna mycket tid och obegränsat med pengar åt sitt utseende.” (PP 1970 s. 50) När Månsson lämnar änkan tar de varandra i hand och han ”tyckte att hon höll sin hand egendomligt, men först när han satt i bilen förstod han att hon väntat sig att han skulle kyssa den.” (PP 1970 s. 60)

Många olika exempel finns på hur människor blir behandlade, beroende på var på samhällsstegen man befinner sig. Inför lagen är inte alla lika, i *Roman om ett brott* finns många exempel på detta. Skattesmitaren/direktören Broberg skulle förmodligen få hjälp :

... en stab av välbetalda jurister skulle bevisa att han inte förskingrat eller försökt smugla aktier ur landet eller gjort något annat olagligt. Hans fru och dotter var säkert redan i Schweiz eller Liechtenstein med feta bankkonton till sitt förfogande. (PP s. 232)

Mordet på Palmgren, en man som representerade kapitalets makt, utfört av

... en skräpplockare på ett skeppsvarv, som i sinom tid skulle rannsakas för dråp, alternativt mord, och sen få ruttna bort i sin gyllene medelålder i en fängelsecell (PP 1970 s. 232)

Mördaren redogör för sitt motiv för dråpet:

”När vräkningen, den påtvingade flyttningen, uppsägningen från arbetet och slutligen skilsmässan var ett faktum och han satt i sin ensamhet i Malmö och begrundade sin situation, hade det stått mer och mer klart för honom vem som var upphovet till alla de olyckor han drabbats av: Viktor Palmgren, utsugaren, som skodde sig på andra människors bekostnad, magnaten som inte brydde sig det minsta om sina anställdas eller hyresgästers väl och ve.” (PP 1970 s. 225)

Eller som den unge, felaktigt jagade, Kasper:

Det påstods att Sverige var en rättstat, men Kasper hade en känsla av, att många människor som var utan skuld dömdes till stränga straff, medan de verkliga bovarna, de som sög pengar, arbetskraft och livsluft ur sina medmänniskor alltid gick fria därför att deras metoder kallades lagliga. (PM 1974 s. 215)

I *Terroristerna* finns också en mördad rik direktör. Han har byggt sin rikedom på porrfilm, hasch- och spritlangning. Änkan bor i Djursholm i en supermodern arkitektonisk skapelse där ”den säkert mycket kostsamma inredningen var mer gjord för att imponera än för att ge trivsel och ombonad”. För att slippa kylan från de stora fönstren fanns det något som inte var så vanligt hos gemene man på 1960-talet, nämligen ”infravärme i taket och värmeslingor under golvet. På terrassen också. Dessutom är vi inte här så mycket på

vintern. Då reser vi till varmare trakter.” (T 1975 s. 110). Mördaren visar sig vara husets trädgårdsmästare, tillika fadern till en av de flickor porrfilmsdirektören utnyttjat. Han säger:

”Men när jag ser min dotter så långt ner i skiten som en människa kan komma och sen var tvungen att se det där feta rika svinet gå runt och vara belåten med sej själv så fanns det inget annat att göra.” (T 1975 s. 172)

Att ifrågasätta auktoriteter innebar för många under den här tiden att reagera och protestera mot dem som på olika sätt har makten över människors liv, i synnerhet över den lilla människans liv. Kapitalets ansikte kan vara synligt, som porrdirektörens, eller mera ogripbart som kommersialismen, vilkens verkningar kryper in i människors undermedvetna. Sjöwall/Wahlöö skildrar både och.

6.1.5 Kvinnorörelsen

Kvinnorörelsen uttryckte många olika frågor i debatten. I takt med att arbetsmarknadens behov av arbetskraft ökade kom alltfler kvinnor att söka sig till arbetsplatser utanför hemmets sfär. I det tidiga 1960-talet räckte det dock ofta med en lön för att försörja en familj, i alla fall i romanseriens olika polishem. Men det blev allt vanligare att kvinnor söktes och sökte sig till arbetsplatser utanför hemmet. Inte alltid utan problem visade det sig. Bristen på daghemsplatser kunde hindra yrkesutövningen ”Jag blev lovad en plats på ett daghem, men en mamma som var sjuksköterska fick den istället.” (MB 1967 s. 125). Bland positiva skildringar av yrkeskvinnor finns Åsa Torell, ung polisänka. Hennes f.d. man blir brutalt mördad i *Den skrattande polisen*. Hon arbetar på en resebyrå, men under seriens gång lämnar hon resebyrån och söker in på polisskolan och i sista boken har hon blivit en ambitiös polis vid sedlighetsroteln.

Samboende före och ibland i stället för äktenskap blev vanligt kring 1970. Äktenskapet som auktoritet förlorade sin ställning och ersattes av något slags ”everything goes”-mentalitet (Bjereld & Demker s. 57). I romanserien beskrivs olika slags samlevnadsformer och mer eller mindre lyckade äktenskap. Martin Becks första äktenskap beskrivs i flera böcker som trist och glädjelöst. Läsaren får inte veta varför, men man anar mångårig slentrian. Hustrun har, sedan barnen börjat växa upp, ”med gurglande iver och manisk beskäftighet levt sig in i rollen som hemvårdarinna” (R 1965 s.46). När Beck skall åka till Motala för att lösa ett mordfall, förbereder hon hans resa:

Hon packade hans väska under surmulen tystnad, men Martin Beck låtsades inte märka hennes demonstrativa tjurighet” (R 1965 s. 60)

Äktenskapets upplösning börjar närma sig i bok nummer fyra, när Martin Beck köper en bäddsoffa och flyttar från sängkammaren till vardagsrummet. Skilsmässan konstateras ett par böcker senare:

... hans aptit hade förbättrats och hans dåliga mage hade börjat uppföra sig anständigt sen han separerade från sin fru (PP 1970 s. 61)

Martin Beck möter en ny kvinna, och de inleder så småningom ett förhållande byggt på ömsesidig respekt och ärlighet.

Med Rhea Nielsen var allt annorlunda, ett fritt förhållande, kanske lite för fritt. Tyckte han någon enstaka gång. Men framför allt en gemenskap, som sträckte sig långt utanför denna egenartat perfekta kvinna. (PM 1974 s. 51)

Rhea har ärvt en hyresfastighet där hon och hennes hyresgäster bor i något som ”Man kunde nästan kalla det en storfamilj, utan detta misskrediterade uttrycks många gånger befogade men lika ofta inbillade avigsidor.” (ibid s. 51).

Rhea håller sällan sin dörr låst, utan hyresgästerna har i allmänhet fritt tillträde till tvättmaskin och kök, ofta samlas man runt en flaska vin och diskuterar samhällsfrågor. Hon fungerar också som ett slags kurator för husets invånare, flera av dem arbetslösa och utan pengar. Rhea ägnar sommarsemestern åt att resa med barnen till deras far ”hon trivdes bra med sin förre man och hans nya familj” (T 1975 s. 151).

Som kontrast till det beckska äktenskapet beskrivs Lennart Kollbergs. Han är gift med Gun och deras samvaro beskrivs som lycklig och rik på sexuell glädje.

Hans fru låg på magen på ryamattan och läste någon sorts kursbrev [...]. Hon var klädd i en gammal pyjamasjacka och rörde lättjefullt på sina långa nakna ben. (B 1969 s. 38)

I den sista boken har Guns korrespondensstudier lett till att också hon yrkesarbetar. Kollberg har lämnat sitt slitsamma heltidsarbete som polis och kan arbeta deltid på Armémuseet. Han berättar för Martin Beck att Gun

... stortrivs med att jobba och blir vackrare för varje dag. Och jag tycker att det är stenkul att passa ungarna ibland. Har till och med lärt mig att laga mat” (T 1975 s. 236)

En positiv skildring av familjeidyllen är när Kollberg, som en modern och delaktig småbarnspappa, väcks ur en av sina återkommande mardrömmar och får se sin treåriga dotter i sängen läsandes en bok. Han läser morgontidningen, byter blöjor på sonen och badar barn innan hustrun vaknat. Så kryper han ner i sängen igen och de hinner ligga med varandra innan han skall till jobbet (V 1971 s. 55-57). Polisen Per Månsson i Malmö lever ett annat slags familjeliv, han är ”både gift och ungarl” (B 1969 s. 166). Efter det att dottern flyttat hemifrån börjar makarna gå varandra på nerverna och Månsson skaffar sig en ungarlslägenhet. En praktisk lösning, för på helge rna bor han ändå hos sin fru:

All irritation hade försvunnit och under andra hälften av veckan såg de numera båda två med välbehag framemot veckoskiftets äktenskapliga samvaro. (ibid s. 166)

Månsson har dessutom en älskarinna i Köpenhamn:

De träffades då och då, oftast hos henne, låg med varandra och trivdes ihop. Ingen av dem ville binda sig och de aktade sig för att inkräkta för mycket på varandras liv och under det år som gått hade deras förhållande varit så gott som problemfritt.” (PP 1970 s. 162-163).

När antalet skilsmässor ökar väcks också debatten om att barn till ensamlevande föräldrar blir otrygga. Månssons reflexion:

Skitsnack, säger Månsson. Se på mig till exempel. Jag träffade inte min far förrän jag var över fyrtio. Min mor uppfostrade mej ensam från det jag var ett år och inte blev det något fel på mej. (B 1969 s. 235)

Servitrisen och sedermera bankrånaren Monita och boven Mauritzon lever i ett självvalt särboförhållande, vilket beskrivs som hänsynsfullt och omtänksamt:

Deras förhållande utvecklade sig till belåtenhet för båda parter. Mauritzon visade sig inte påträngande och insisterade inte på att träffa henne oftare än vad hon själv hade lust med, vilket innebar att de sågs en eller två gånger i veckan. (SR 1972 s. 196)

Monita hade tidigare varit gift men begärde

... snabbskilsmässa på grund av hans otrohet [...] och det var aldrig tal om annat än att vårdnaden om barnet skulle tillfalla henne. Peter avstod från sina rättigheter till regelbunden kontakt med dottern; senare skulle det visa sig också att han avstod från sina skyldigheter att bidra till barnets underhåll. (ibid s. 159)

Den i Terroristerna mördade stenrike porrfilmsmagnaten Walter Petrus hade både hustru och älskarinna. Enligt älskarinnan var de tillsammans enbart för pengarnas skull

... det är inte lätt för en kvinna som är fyrtio år och inte har någon särskild utbildning att skaffa dem (dvs pengarna, vår kommentar) på annat sätt än genom en karl. Om jag är en hora så är också de flesta gifta kvinnor det. (T 1975 s. 101)

Polismannen i Anderslöv, Herrgott Nöjd, funderar så här över familjelivet och tanken på barn

Det känns lite visset att inte ha några barn. Ibland. Även om det råkar vara rätt bra just här så är det något fel på samhället som helhet. Jag skulle inte velat uppfostra barn här. Frågan är om man överhuvudtaget skulle lyckas. (PM 1974 s. 42)

Bjereld och Demker skriver om diskursens syn på barn och barnuppfostran. Barnen skulle inte uppfostras genom att lyda auktoritära vuxna utan lära sig av sina egna erfarenheter och sina egna beslut (Bjereld och Demker s. 58). Så här tänker statsministermördaren Rebecka Lind på förhållandet barn/föräldrar

För övrigt har jag aldrig inbillat mej att man äger ett barn för att man har fött det. I bästa fall kommer hon att bli stark nog att styra sitt eget liv när hon blir äldre. (T 1975 s. 335)

Sjöwall/Wahlöö kommer också in på familjeplanering: familjen Skacke väntar med att skaffa fler barn tills man har råd att flytta till en större bostad. Även kollegan Melander funderar på sin självvalda barnlöshet

... ett avgörande som han och hans fru kommit fram till delvis av bekvämlighetsskäl, delvis efter omsorgsfull ekonomisk planering. (B 1969 s. 66)

I nära anslutning till familjeliv och familjeplanering finns jämlikhetsdebatten. Herrgott Nöjd, okonventionell polisman i Anderslöv, tänker så här:

Jag har alltid betraktat kvinnor som vanliga människor, i princip likadana som jag och karlar i allmänhet. [...] Eftersom jag vet att jag är okunnig har jag läst en del böcker och artiklar och sånt angående kvinnodebatten men det mesta är tjafs. Det som inte är skitprat är så självklart att till och med en hottentott skulle begripa det. Likalönsprincipen och könsdiskrimineringen till exempel. (PM 1974 s. 43)

Även Kollberg har liknande funderingar i ämnet:

Han tyckte inte heller om tanken på kvinnan som könsobjekt, i ett samhälle, där inte ens principen om lika lön för lika arbete kunde genomföras. (PM 1974 s. 191)

Den sexuella frigörelsen beskrivs på olika sätt. Ibland med livsglädje som hemma hos familjen Kollberg, men det finns också exempel på hur fria kvinnors sexualitet utnyttjas. Roseanna beskrivs av sin väninna som frisläppt och karltokig ”löpsk som en hynda” (R 1965 s.85). ”Jag tror att hon led av något slags självständighetskomplex som tog sig egendomliga uttryck.” (ibid s.86). Mördaren uttrycker också hur fria kvinnors sexualitet stör honom, att vissa kvinnor ”De är som djur, helt utlämnade ...[...] Åt sina lustar var de utlämnade. Åt sin skamlöshet”. (ibid. s. 212).

Roseannas mördare tycker inte om kvinnor som själva tar initiativ, han beskriver att de ... briljerar och triumferar med sin lastbarhet och sedan är de pockande och förolämpande”. Prostituerade kvinnor har en annan heder och ärlighet menar han.(ibid. s.212-213)

Även i *Den skrattande polisen* finns en beskrivning av hur en kvinna blir mördad på grund av sitt sexuella leverne. Hon är från början en gift och trogen hustru men blir våldtagen och därefter utstött av sin familj och ”började löpa” (SP 1968 s. 188).

Diskursens beskrivning av den goda och fria sexualiteten är avdramatiserande och vardaglig: den frånskilde Martin Beck och poliskollegan Åsa Thorell bor i tjänsten på samma hotell i Malmö, frågan är för dem båda, inte om de ska ligga med varandra, utan när. ”Hon nickade sakta. Sa mycket tyst: -Ja. Förr eller senare. Varför inte nu.” (PP 1970 s. 196).

Lennart Kollberg frestas lite av tanken på att gå i säng med det lättklädda vittnet men han avstår, han hade ”... visserligen mycket sällan gjort det i tjänsten, och speciellt inte sedan han gifte sig men det hade dock hänt.” (MB 1967 s. 113).

Kvinnorörelsen och Grupp 8 växte snabbt på det tidiga 1970-talet. En stor fråga på dagordningen var kvinnors situation på arbetsmarknaden. I anslutning till denna diskuterades sedan frågor rörande barn, studier och sexualitet. Man menade att egen inkomst leder till ekonomiskt oberoende och i förlängningen också till jämlikhet på det politiska planet (Östberg s. 139).

6.1.6. Kampen mot förstörandet av livsmiljön

Stora förändringar i den fysiska miljön ägde rum i efterkrigstidens Sverige. Under 1960-talet satte bostadsaneringen i våra städer fart, bilismen ökade, liksom energianvändningen, och sopbergen bara växte. De ökande föroreningarna i våra vatten och i luften fick stor uppmärksamhet. Den snabba samhällsutvecklingen satte synliga spår i miljön och välfärdssamhällets baksidor blev tydliga.

Att det blev miljöfrågorna – i vid mening – som blev murbräckan mot det rådande systemet handlar troligen om att dessa frågor dittills förbisetts av folkhemspolitikerna som lagt all sin energi på att undanröja det gamla samhällets problem genom att öka bostadsstandarden, öka den ekonomiska tillväxten och öka den sociala välfärden [...] bristande lyhördhet skapade grogrund för en bred kritik mot socialdemokratins samhällsbygge. (Bjereld & Demker s. 176)

I romanserien finns miljöfrågor av olika slag. Luftföroreningar, speciellt i Stockholm, får ett flertal omnämningar. När ett fönster öppnas i ett rökigt rum försämrar man läget ytterligare genom att "... släppa in norra Europas mest förorenade storstadsluft." (B 1969 s. 55). När Gunvald Larsson öppnar sitt fönster släpper han in

... den isiga vinden plus lite regn och snö och den normala dosen av oljeflagor och livshotande nedfall från industrierna. (T 1975 s. 286)

Fast det är hett som i en bakugn i polishuset skall fönstret hållas stängt "-Jag blir hellre stekt än förgiftad, sa Martin Beck filosofiskt." (PP 1970 s. 30). När han andas in den avgasbemängda luften vid Norra Bantorget tänker han att alla storstadsbor förmodligen lider av kronisk koloxidförgiftning, sedan fortsätter han "... vandringen ner mot tunnelbanans än giftigare luftlager." (B 1969 s. 61). Inte bara Stockholms miljö fördärvas, en polisbil vid en vägen beskrivs på följande vis:

Motorn gick mycket riktigt på tomgång och de giftiga avgaserna la sin svepning av död och förkvävning över dikeskantens tynande växtlighet. (PM 1974 s. 166)

I fiskehamnen i Malmö finns det bara två båtar inne:

... det brukade finnas fler, så några var säkert ute på Sundet nu och drog upp kvicksilverförgiftade rödspättor. (PP 1970 s. 177)

Stadsplaneringen utsätts särskilt ofta för kritik. Stadsplanerarna har i ovist nit skövlat de flesta av Stockholms stadsdelar och "... berövat dem deras ursprungliga värden och utplånat deras särarter." (B 1969 s. 13). Liksom med övrig samhällskritik tilltar kritiken mot miljöförstörelsen i och med seriens framväxt. I den femte boken i serien störs Lennart Kollberg av "... det vidriga, bullrande förorts- och industriområde som omgav södra polishuset." (B 1969 s. 102).

Även i nästföljande bok får Kollberg stå för en reflektion angående stadsmiljön:

Med stadsplanerarnas goda minne hade tomtspekulanternas grävskopor och de så kallade trafikexperternas bulldozers förött större delen av den gamla solida bebyggelsen, kvarlämnande bara vissa kulturreservat, som numera tedde sig enbart patetiska. Stadskaraktären, stämningen och livsstilen hade försvunnit... (PP 1970 s. 97)

Maktlösa låter sig Stockholms invånare deporteras till förorterna medan deras stad vandaliseras och nybyggnationen präglas "... minst av allt av någon ambition att skapa en människovänlig livsmiljö..." (V 1971 s. 42).

... det nya city reste sig med breda bullrande trafikleder, blänkande fasader av glas och lättmetall, döda ytor av slät betong, kyla och ödslighet. (ibid. s. 50)

I *Polismördaren* finns en beskrivning av en nybyggd flygplats, som också kan tjäna som en symbol för hela den utveckling, ironiskt kallad "Det Mänskligare Samhället", som här skarpt kritiseras. En mycket kritisk syn på utvecklingen blir här tydligt klargjord. Bygget har förstört natur som borde varit skyddad och skadan är vittgående och irreparabel, en grov miljöförstörelse präglad av antihumanitär cynism. "... själva färgsättningen, grått och saffransgult, underströk oset av fusk och korruption." Det man kan få tag på att äta är "... en oätlig, näringsfri parodi på mat" och människorna i hallen är apatiska, nästan utan talförmåga eller vilja att uttrycka sig. Beck tänker ironiskt att den ofullbordade flygplatsen

på sätt och vis nästan är perfekt. ”Den manifesterar fiaskot.” (PM 1974 s. 20-22). Arlanda beskrivs enligt följande:

... liksom de flesta svenska flygfält en mycket trist och malplacerad anläggning, som lyckades med att ge förväntansfulla besökare en nästan ännu värre vrångbild av Sverige än landet egentligen ger skäl för. (T 1975 s. 17)

Som motsats till de förstörda stadsmiljöerna och de misslyckade nybyggnationerna visas svensk landsbygd fram som alternativ. Till och med en mordplats kan få något av lantlig idyll över sig (PM 1974s.140) och ”Söderslätt har en mjuk vågig skönhet [...] ett säreget stycke land med en sorts inbyggd harmoni.” (PM 1974 s. 49).

Ett uppmärksammat inslag i miljörelsen är Gröna vågen med utflyttning till landet och intresset för miljövänligt jordbruk (Östberg s. 133-134). I romanserien märks detta framförallt i den sista romanen *Terroristerna*. Rebecka, flickan som i slutet av boken mördar Sveriges statsminister, vill rädda naturen och odlar biodynamiska grönsaker, vill leva enkelt och miljömedvetet (T 1975 s. 58) och är kärnkraftsmotståndare (T 1975 s. 60). Rebecka framstår som en apolitisk motståndare till det miljömässigt fördärvade samhället, som ett alternativ till de sönderstressade människorna i den sönderfallande välfärdsstaten.

I likhet med all samhällskritik i *Roman om ett brott* tilltar kritiken mot förstörandet av livsmiljön i de senare delarna av serien. Göran Hägg går så långt att han säger att ”... den sista deckaren av Sjöwall-Wahlöö, *Terroristerna*, går också helt i miljöväckelsens anda.” (2005 s. 322)

6.2 Hur förändras samhällskritiken under seriens/tidens gång

Under vårt arbete med denna uppsats och de många genomläsningarna av romanserien har vi skapat oss en helhetsbild av författarnas samhällsskildring. Den utveckling som sker i samhället speglas också i romanerna.

Man kan dela upp seriens böcker i tre grupper då det gäller stilen och karaktären av samhällsbeskrivningen. De tre första böckerna kan ses som en inledning, där samhället mest beskrivs utifrån, utan direkta politiska kommentarer, i en tämligen traditionell deckarstil. De fyra följande, och delvis också den femte, har mer av direkt samhällskritik. De två avslutande romanerna innehåller förutom den alltmer uttalade samhällskritiken även betydligt mer av satir, ironi och karikatyr. Då vi vill visa hur samhällskritiken utvecklas och förändras har vi valt att lämna mest utrymme åt första och sista delen i serien, vilka ju är ytterligheterna i utvecklingskedjan.

6.2.1 *Roseanna, Mannen som gick upp i rök och Mannen på balkongen*

Första romanen i serien, *Roseanna*, kom ut 1965, och skrevs alltså då förmodligen till stor del 1964. Det som då sågs som samtid var kanske de närmast föregående 3-4 åren, och då man läser boken, stämmer detta väl; man känner sig förflyttad till ett Sverige i brytningen mellan 1950- och 60-tal. Som läsare kan man få en känsla av svartvit television. Dialogen, det ständiga ni-andet, beskrivningen av kläder, bostäder, fordon, arbetsvillkor, semestervanor och umgängesformer m.m. ger ett lätt antikverat men ändå charmfullt intryck. Vi utvecklar detta vidare under punkt 6.3 under rubriken tidsmarkörer.

Det samhälle som skildras blir synligt bland annat genom miljö- och personporträtt. Också språket säger en del om den tidens Sverige. Berättarstilen är mycket realistisk, och samhället skymtar förbi, egendomligt nog ofta på ett sätt som för tankarna mer till 1950-talets folkhem än till det pågående 1960-talet.

I *Roseanna* finner man inte många direkta författarkommentarer angående samhället. Visserligen får sig byråkratin några tämligen beskedliga slängar (R 1965 s. 5), polisväsendets tröghet häcklas milt på några ställen och den stressade storstadsmänniskan visas fram (R 1965 s. 148). Det är i stället genom bokens händelser, personskildringen, personernas agerande, åsikter och uttalanden läsaren får bilda sig sin uppfattning om situationen i landet, då speciellt allt som gäller Martin Beck. I *Roseanna* är han definitivt huvudperson. Serien som helhet kom att handla om ett poliskollektiv men i denna första bok kan man bara ana detta. Vardaglig tristess illustreras bland annat av en interiör från Becks kök (R 1965 s. 11) och statspolisens torftiga luciafirande (R 1965 s. 158). Socialt engagemang kan märkas i fraser som ”Mördare är helt vanliga människor, bara ännu mer olyckliga och missanpassade.” (R 1965 s. 42). Becks uppsprickande äktenskap, hans sjukdomar och vantrivsel, ibland nästan gränsande till misantropi (R 1965 exempelvis s. 38 och s. 46) ger oss en bild av människans situation i det samhälle författarna vill visa fram. Den Martin Beck som redan här börjar växa fram har satt djupa, nästan plagiatartade spår i senare svensk kriminallitteratur. Den frånskilde, existensiellt grubblande, överviktige polisen är en flitigt förekommande karaktär i senare svenska polisromaner.

Samhället visas upp i boken genom realism och ibland även mild ironi och sarkasm. Personteckningen är utomordentlig, närvarokänslan och verklighetsillusionen är övertygande. Detta i kombination med det goda språket gör att den 40 år gamla boken står sig mycket väl. Jämför man med nyare romaner av andra författare i samma genre, exempelvis Leif G. W. Persson, Henning Mankell, och Anne Holt, är de direkta kommentarerna om samhället i *Roseanna* sparsamma och ganska försiktiga, men samhällsskildringen känns ändå synnerligen vederhäftig.

De tre första romanerna liknar varandra i stil och upplägg. Samhället som framträder i dessa böcker är ett samhälle långsamt på väg från en folkhemstillvaro in i en opersonligare, otryggare form. I *Roseanna* anar man en kritik av det rådande samhällssystemet, i *Mannen som gick upp i rök* och *Mannen på balkongen* blir den något mer uttalad. Människorna i samhället mår inte bra, brotten visar detta, byråkratin breder ut sig (R 1965 s. 5 och MR s. 41), gammal fin stadsmiljö förstörs (MR 1966 s. 166), ungdomar förfaller genom narkotikabruk, narkotikahandel (MR 1966 s. 122 och MB s. 119 och s. 124), rivningshus med geggarkvartar och prostitution dyker upp i våra städer (MB 1967 s. 132) storföretagen gagnar högerkrafterna (MR 1966 s. 36), en snabb gangstrifiering av samhället äger rum (MB 1967 s. 36) och allmänheten misstror polisen (MB 1967 s. 72 och s. 141).

Något som förstärker intrycket av att samhället försämras är den det-var-bättre-för-attityd som ofta dyker upp i förbifarten hos framförallt Beck. I *Roseanna* erinrar han sig barndomen som ett pärlband av lätta, friska och väldoftande intryck ”... men det var innan tobaksrök, bensinos och dåliga slemhinnor hunnit beröva sinnena deras skärpa.” (R 1965 s. 23). Givetvis sörjer han som båtintresserad ångbåtarna som försvinner (MR 1966 s. 11) och han vämjes av att ”... man kan bara köpa massfabricerat från den rullande plåtlåda som

numera ersatte restaurangvagnen på de flesta expresståg.”(MB 1967 s. 19) och att små bagerier blir sällsynta och man kan bara köpa bröd i plastförpackning (MB s. 167).

Samhällskritiken ökar och blir vassare genom dessa tre böcker. Från enstaka reflektioner i *Roseanna* tilltar en allt mer uttalad kritik för att i *Mannen på balkongen* utmynna i längre bitska kommentarer, exempelvis en då Lennart Kollberg under en långsam biltur hinner fundera bl. a. över ungdomens ökande narkotikamissbruk, polisens felaktiga handlingssätt vid demonstrationer och den tilltagande råheten vid våldsbrott (MB 1967 s. 138), och en ren författarkommentar angående den misslyckade samhällsplaneringen och dess följder (ibid. s. 183).

6.2.2 *Den skrattande polisen, Brandbilen som försvann, Polis, polis, potatismos!* och *Den vedervärdige mannen från Säffle*

I de följande romanerna blir en alltmer politisk och polemisk stil gällande. Bernard Benstock, som karakteriserar seriens första böcker som nästan fridfulla och idylliska, (Benstock s.195) anser i sin beskrivning av seriens utveckling att ”Tillkännagivandet av att något är ruttet i den svenska staten exploderar i groteska fasor och kaos i *Den skrattande polisen*.” (ibid s.197-98, vår översättning)

Förövarna, offren och brottsligheten har en annan karaktär och samhällsförhållanden blir mer uppenbart en del av brotten. Gunvald Larsson reflekterar över denna typ av brottslingar: ”Självpupptagna svin som bara tänker på sina pengar och sina hus och sina familjer och sin så kallade ställning.” (SP 1968 s. 240). Förutom själva huvudintrigen innehåller *Den skrattande polisen* exempel på Sjöwall/Wahlöös syn på den svenska polisen, dvs de som inte ingår i Beck-kollektivet. I romanens första kapitel skildras polisens agerande vid en Vietnamdemonstration och senare i boken i samband med ett FNL-möte (SP 1968 s. 199). Vi får ett exempel på en typisk representant för de poliser författarna tycker sämst om i den civilklädde förste kriminalassistenten Ullholm som avskyr utläningar, ungdomar och socialister, som anser att den ökade brottsligheten beror på att polisen inte får militär skolning och som allmänt framstår, i Becks kollega Rönns sinne, som ”... ett monstrum av tjatighet och reaktionär stupiditet.” (SP 1968 s. 78). I *Brandbilen som försvann* fortsätter samhällskritiken i samma stil som i föregående bok. Kritiken av polisens agerande i samband med demonstrationer kritiseras (B 1969 s. 163), och socialdemokrater kritiseras för att vara låtsassocialister (B 1969 s. 178).

I de båda följande romanerna är det mordoffren som är de verkliga skurkarna, och mördarna framställs som offer för orättvisor som drivit dem till brott. Den mördade i *Polis, polis, potatismos* är en ljusskygg kapitalist med illegal vapenhandel och andra skumraskaffärer i bagaget. En mycket negativ bild av depraverat överklassliv målas upp med känslolösa och mannekängaktiga aktörer. På samhällets topp är det illa ställt och på dess botten håller ett utarmat proletariat på att skapas av välorganiserade yrkesbrottslingar, haschrökande ungdomsbrottslingar, alkoholister och utblottade pensionärer (PP 1970 s. 96). Man får en bild av ett välfärdssamhälle på väg att snabbt rasa samman.

Också i *Den vedervärdige mannen från Säffle* får vi en tydlig kritik av utvecklingen i det svenska samhället. Liksom i *Polis, polis, potatismos* är det en enda historia, utan några

biintriger, som berättas. ”... boken är med sin strama komposition, sin inträngande diskussion om makt, skuld och samhälle och sin mångtydiga klimax den bästa volymen i serien.”(Lundin 1993 s.36-37)

I de fyra böcker som beskrivits i detta stycke har förövarnas sociala roller blivit fast knutna till brotten de begår. I *Polis, polis, potatismos* och *Den vedervärdige mannen från Säffle* är förövarna ”... personer som genom övergrepp från de ekonomiska respektive byråkratiska makthavarna drivits till hämnd på överheten och samhället.” (Hägg 1996 s.609)

6.2.3 *Det slutna rummet* och *Polismördaren*

I *Det slutna rummet* fortsätter samhällskritiken att breda ut sig och skärps ytterligare. Trots att alla böckerna i *Roman om ett brott*-serien är skrivna i realistisk stil finns det element i de tre avslutande delarna som skiljer dem från de tidigare. Samhällskritiken får en större roll; det som i de tidigare böckerna kändes som kommentarer blir nu betydligt mer omfattande utläggningar. Ett slags farsinspirerad humor åt slapstickshållet förtar till en del den mer sakliga prägel som utmärkte seriens tidigare delar (SR s. 122-125 och T s. 28-29). I de avslutande böckerna finns även grovt karikerade typer, exempelvis kammaråklagaren Bulldozer Olsson och de professionella bankrånarna i *Det slutna rummet* och advokaten Theobald Braxén, kallad Braket, som är så överdrivna att de mycket tydligt bryter mot de annars mycket trovärdiga, vardagsnära personporträtten i serien. I *Det slutna rummet* finns också för första gången i serien ett alternativ till det sönderfallande samhället i Becks blivande livspartner Rhea Nielsen, en kvinna som får personifiera den positiva kraften i 1968-rörelsen.

I *Polismördaren* är skillnaden mellan landsbygden och den alltmer genomfördärvade storstadsmiljön slående. Författarna visar hur både polis och sensationspress ”... i samverkan ödelägger rättslösa medborgares tillvaro.” (Søholm. 1976 s. 64, vår översättning) I denna bok presenterar författarna dock ett gott alternativ till de korruperade poliser (exempelvis Ullholm i *Den skrattande polisen*) som förekommer i serien: Herrgott Nöjd, en landsortspolis med ett stort lugn, en skarp psykologisk blick, ett öppet tolerant sinne och goda matvanor. Liksom Rhea Nielsen får han något överdrivet hurtfriskt, änglalikt över sig som bryter mot de mångfacetterade porträtten av de flesta övriga av romanseriens utförligt beskrivna personer.

6.2.4 *Terroristerna*

Den första boken, *Roseanna*, kom ut 1965 och den sista, *Terroristerna*, kom 1975. Tio år har gått och mycket i samhället har förändrats. Det som ännu fanns kvar av sextiotalets framtidsoptimism är oåterkalleligen borta. Den spontana radikaliseringsfasen var passerad och den så kallade ”bokstavsvänstern” stelnade till i inre stridigheter och yttre okänslighet, vilket i mycket fjärrade den ifrån verkligheten och skillnaden blir

... till slut för stor mellan nyandliga grönavågar och militanta fackföreningskommunister mellan radikalfeminister och homofoba stalinister. Rörelsen tenderar att upplösas i sina beståndsdelar. (Östberg 2002 s.177-178)

Vårt eget språk påverkades också som Per Lysander påpekar i en fyndig formulering ”... Palmes spända retorik ersätter Erlanders ljumma landsfaderlighet...” (1976 s. 78). Sjöwall/Wahlöös romanserie förändras under den tid de skriver den, från det sakligt

hårdkokta glider den sakta över i mer ironi, parodi och vänsterinriktad samhällskritik. Alltmedan serien växer fram visas i böckerna fram en tilltagande vantrivsel i samhället, en allt större förnimmelse av främlingskap och en tydligare insikt om att de politiker och andra makthavare, som bär ansvaret för det hårdnande ekonomiska klimatet också är korrupta och opålitliga. Socialdemokratin häcklas allt hårdare. Storstaden och det nya omänskliga samhällsklimatet driver befolkningen in i alienation eller brottslighet.

De tre parallellhandlingarna i *Terroristerna* utnyttjas var för sig till vass och skoningslös kritik mot ett flertal fenomen i det svenska samtidssamhället som är "... en skendemokrati, behärskad av ett kapitalistiskt näringsliv och cyniska yrkespolitiker" (T 1975 s. 21) Även på fyra andra ställen i boken påpekas det att regeringspartiet är ett skensocialistisk kapitalismens villiga, lydiga redskap (T 1975 s. 135, s.136, s.218 och s.221). Rättssystemet framställs som en fars (T 1975 s.25-68), polismakten är korrumpad och inkompetent (T 1975 s. 69, och s. 77), i Stockholmsmörkret utanför polishuset härskar ligister, tjuvar, rånare fyllbultar och narkomaner (T 1975 s. 269) regnet och snön innehåller oljeflagor och livshotande nerfall från industrierna (T 1975 s .286) och den multinationella byggmarknaden karakteriseras av slarv, fusk och materialfel, och husen som byggs är "... så usla att det närmast var ett mirakel att de inte rasade ihop i samma ögonblick som de var färdiga." (T 1975 s. 371). I en jämförelse mellan 1960- och 1970-talet konstaterar Martin Beck att desperation och förtvivlan bara ökat (T 1975 s. 143).

Ett oerhört tydligt exempel på hur sedvanor förändras under perioden kan märkas i användandet av tilltalsformer. Martin Beck niar minsta pojkspoling i början av serien och duar även den fetaste direktör i slutet. *Roseanna* och *Terroristerna* är extremerna i romandekalogen då det gäller beskrivningen av samhället. Samhällskritiken ökar serien igenom både i mängd och i intensitet. Från *Roseannas* nästan 1950-talsaktiga landsortsstämning förs vi in i *Terroristernas* känslolokalla storstadsdjungel med narkomaner, hänsynslöst människoutnyttjande och internationell våldsbrottslighet. Niels Mors Nielsen liknar romanseriens gång vid en i början "försiktig socialdemokratisk kandidat på väljarmöte" och i slutet till "en dogmatisk och självsäker kommunist" (Nielsen sid. s. 26-27, vår översättning).

6.3 Tidsmarkörer

Eftersom tidsatmosfären är en mycket viktig del av samtidsskildringen i *Roman om ett brott* och ligger som en bakgrund till samhällskritiken i böckerna har det känts angeläget för oss att kortfattat redogöra för hur vi ser på hur Sjöwall/Wahlöö sätt att gå till väga för att få en så stor samtidskänsla i sina böcker. Hur de med Johan Svedjedals ord "skapar en igenkännlig verklighet."

Det samhälle som presenteras i *Roman om ett brott* var den samtid som författarparet Sjöwall/Wahlöö levde i, den samtid som under seriens gång ändrades bland annat på grund av den vänsterdiskurs som rådde. Idéer, åsikter, politiska ställningstaganden genomgår en förändring i och med seriens framväxt, vilket vi visar i denna uppsats, men även annat i samhället ändras rent faktiskt, klädbruk, teknik användning, umgängesvanor mm. Göran Hägg visar i sin bok om välfärdsåren i Sverige på politiska, ekonomiska och kulturella förändringar i Sverige, men skriver också:

Men de verkligt märkbara förändringarna de här åren kom på privatlivets område. Den omstörtning av moral och samlivsformer som pågått sedan början av 60-talet kulminerade under rekordåren i förändringar av livs- och umgängesformerna som i de flesta fall blivit bestående. (s. 273)

Helt kort vill vi visa hur några av dessa förändringar framträder i romanerna. Genom att här jämföra första och sista delen av serien, blir det tydligt vilken stor skillnad det är på ett Sverige av 1965 och ett av 1975. De tidstypiska detaljer vi här har tagit som exempel ord, uttryck och föremål, vi uppmärksammat i *Roman om ett brott*, har vi valt att kalla tidsmarkörer. Det är tydligt att tidsmarkörerna ofta blir ett uttryck för den påverkan som vänsterdiskursen hade på samhällsutvecklingen.

Samtiden visas fram med hjälp av *medvetet* inlagda tidsmarkörer men kan också märkas av en sentida läsare genom vissa fenomen som framstår som föråldrade, ett slags *omedvetet* inlagda tidsmarkörer. Som medvetet inlagda tidsmarkörer kan räknas detaljer som perstorpsplattan på familjen Becks köksbord (R 1965 s. 11), Floridacigarretterna (R 1965 s. 41), Perry Mason och Beatles (R 1965 sid. 44), uttrycket ”Bilen var människans nya husgud” (R 1965 s. 50), det nya supervarhuset (R 1965 s. 68) patentlås (R 1965 s. 89), Brigitte Bardot (R 1965 s. 96), familjen Jetson (R 1965 s. 113) och sackarintabletter (R 1965 s. 169). Dessa ord har författarna tagit med i texten för att läsaren på mitten av sextiotalet skulle kunna identifiera sig och för att boken skulle kännas modern. Tidstypiska fenomen som för en läsare år 2005 för med sig en aura av förgången tid. Begreppen är välvalda och bidrar till det realistiska stämningsskapandet. Man får engod bild av det samhälle författarna visar fram.

Den andra formen av tidsmarkörer, som åtminstone vi uppfattar som omedveten, är sådant som beskrivs som helt vanliga ting eller beteenden, som nuförtiden ter sig anmärkningsvärt föråldrade. Jämfört med personerna i *Roseanna* känns det verkligen som om man själv tillhör the-non-smoking-generation, uppseendeväckande många av personerna i boken röker, när, var och hur mycket som helst, något som ytterligt få ifrågasatte. Många av den tidens teknikaliteter får en att inse hur snabbt Internet och andra faciliteter blir självklara i vår tillvaro. Vi slipper vänta 30 minuter på att telefoncentralen skall avisera våra utlandssamtal (R 1965 s. 51) och foton skickas på betydligt snabbare vis än med post (R 1965 s. 51). Användandet av rapportkopior på gult genomslagspapper, (R 1965 s. 69), magnefonband (R 1965 s. 71) och iltelegram (R 1965 s. 119) känns förunderligt passé. Melander vars erinringsförmåga i *Roseanna* liknas vid ett hålkortsregister eller ett minneskartotek (R 1965 s. 71), hade väl idag kallats för en levande dator. Beck lägger inte på telefonluren, han ”ringer av”, ett uttryck som torde ha dröjt sig kvar fast vevtelefonernas tid bör ha varit över sedan länge då boken skrevs. Mannen som kör taxi är en ”droskförare”(R 1965 s. 23) också det ett uttryck med rötter i förgången tid. De 8-millimeters färgfilmer som hjälper polisen att finna sin mördare hade väl idag varit videofilmer. Är någon ute får man finna sig i att vänta med att kontakta honom tills han åter befinner sig vid sin telefon, personsökarnas och mobiltelefonernas underbara tid var något man då inte ens drömde om. Även kläderna som bokens personer använder avger en välbehaglig tidsdoft: Martin Beck klär sig i hatt och rock (R 1965 s. 57) och stundomäven galoscher (R 1965 s. 138), Karl-Åke Eriksson-Stolt har en gensare (R 1965 s. 93), någon har en sportmössa av mycket dålig kvalitet (R 1965 s. 135) och mördaren byter på sitt arbete kavajen mot en svart svalrock (R 1965 s. 149).

Liksom i *Roseanna* finns det i *Terroristerna* tydligt inlagda tidsmarkörer, tecken som visar att vi tagit ett rejält tio-årskliv framåt. På många områden är det den rådande vänsterdiskursen som satt sina spår. Några av de fenomen som nämns är biodynamiska kålrötter (T 1975 s. 58), kollektivhushåll (T 1975 s. 71), Mao Tse-tung-affisch (T s. 76), infravärme och värmeslingor under golvet (T 1975 s. 110), fotoceller i grindstolpar (T 1975 s. 116), Grupp 8 (T 1975 s. 153) och charterplan (T 1975 s. 407). I *Terroristerna* hänvisas även till många politiska händelser och politiker, något som saknas i *Roseanna*. Här finns t.ex. referenser till äggkastningen mot den amerikanske ambassadören Holland (T 1975 s. 8), McNamara och Reagan (T 1975 s. 146), Kambodja och Chile (T 1975 s. 214).

Även då det gäller beskrivningen av kläder märks att en samhällsförändring ägt rum. Den förr så prydligt hatt-, rock- och galoschprydda Martin Beck har genomgått en formlig metamorfos och kommer till konferens med rikspolischefen klädd i jeansjacka och opressade byxor (T 1975 s. 134), Han verkar snarare tio år yngre än äldre. Han har säckiga byxor, sladdrig polotröja, och sliten blazer (T 1975 s. 13). Svunnen är svalrockens era!

Klädmodets svängningar är inte enbart en modefråga. Att inte bära hatt var, speciellt för ungdomar, även ett sätt att ta avstånd från äldre tiders normer och ideal. Göran Hägg skriver att bland hans gymnasiekamrater hade några skaffat sig hatt, men 1965-66 hade detta vuxenattribut helt försvunnit på hans skola (2005 s.198). Olika klädmöden kan ses som led i ungdomens uppror mot auktoriteter. Som exempel på mer rena politiska modeflugor kan man nämna kinainspirerade 1960-70-tals kläder, proletärmodet, Che Guevara-baskrar och palestinasjalarna. Martin Becks klädsel i mötet med rikspolischefen kan tolkas som ett yttre tecken på en inre inställning till överheten. Som ett inslag i motståndet mot auktoriteter kan man se införandet av du-reformen som vi beskrivit under punkt 6.1.2

Tidsmarkörerna är mycket viktiga för att samhället som skildras och kritiserats skall kännas trovärdigt. De medvetna och omedvetna tidsmarkörerna bildar tillsammans mycket av det vi kan kalla realism eller samtidskänsla.

6.4 Språket och stilen

Alla böckerna i serien har en genomgående likartad språkbehandling. Den lekfullt hårdkokta stilen finns från allra första början med och framstår som en viktig del i samhällsbeskrivningen. När det praktiska polisarbetet beskrivs och handlingen förs framåt är det en realistisk, effektiv och intensiv prosa som känns mycket levande. Både genom de direkta och de indirekta kommentarerna om samhället och dess utveckling bär språket en pregnans som är ett tydligt kännetecken för författarna, och som utan tvekan har haft stor betydelse för böckernas framgång och fortsatta popularitet. Författarnas språk och stilkänsla prisas av de många som skrivit om dem. En modern deckarförfattare, Jan Arnald alias Arne Dahl, som ser Sjöwall/Wahlöö som sina förebilder, har recenserat nyutgåvan 2005 av *Roman om ett brott*, och han skriver att förutom att sammanfatta alla spänningstraditioner tillförde Sjöwall/Wahlöö även något som dittills saknats: humor och en samtidspolitisk utblick. Han fortsätter: "Och, visar det sig nu när jag läser om dem, det riktigt, riktigt nyanserade och noga utmejslade språket." (Arnald 2005). Att

Sjöwall/Wahlöö använder språket både för att berätta och för att väcka debatt är tydligt. Niels Mors Nielsen påpekar att Sjöwall/Wahlöö inte ville ha några läsare som bara lutade sig tillbaka i sin länstol, utan man vände sig till dem som var villiga att förstå och ta del av den ibland obehagliga samhällsbild som författarna ville visa dem (s. 24-26).

Johan Svedjedal pekar på några av de aspekter som litteratursociologin behandlar, hur skönlitteratur skildrar verkligheten och vilken estetik och berättarteknik författarna använder (2002 s. 83). Att det språkliga uttryckssättet hänger ihop med samhällsskildringen visar sig genom hela den romanserie vi här studerat. I de ironiska småkommentarer som finns utströdda i böckerna kan man se exempel på författarnas samhällssyn. Några exempel:

Reportern hade pratat oavbrutet med den lustfyllda och exalterade stämman som bara amerikanska nyhetsjournalister tycks behärska. (T 1975 s. 82)

-Fel, Stig, sa rikspolischefen. Detta är inte bara viktigt, det är oerhört viktigt. Vi måste genast ha ett sammanträde.

- Just det, sa Malm.

Sammanträden var han fin på. De utgjorde en del av själva livet. Utan dem skulle ingenting kunna göras. Samhället skulle helt enkelt klappa ihop. (T 1975 s. 130)

Känslan att intendenten inhämtat sina polisiära kunskaper på bio växte sig allt starkare. (V 1971 s. 178)

... brukar den äldre generationen av samhällets olycksbarn relativt ostört kunna laborera med vinflaskor, korvbitar och flottiga kortlekar i buskagen. (B 1969 s. 13)

Han hade alltid varit starkast och haft övertaget, varit beväpnad mot obehäpnade, haft rätt mot rättslösa och makt mot maktlösa. (PM 1974 s. 171)

En del av de förnämligt korthuggna sentenser som författarna presterar har en prägel av aforismer.

Att våldföra sig på bankerna var det samma som att förgripa sig på samhällets fundament. (SR 1972 s. 55)

Mördare är helt vanliga människor, bara ännu mer olyckliga och missanpassade. (R 1965 s. 42)

Bildspråket är målande och exakt, och har ofta även en ironisk touche.

... hela landet höll på att förvandlas till en enda ofantlig bilkyrkogård, där buckliga trotjänare vilade i svepningen av sina efterföljares giftiga avgaser. (B s. 16)

... kyparna svärmade kring den lugubre gästen som medicinprofessorerna kring en diktators sjukbädd. (MR 1966 s. 66)

Han [Beck, vår anm.] kände sig som en långdistanslöpare en sekund före starten. Det var bara två saker som oroade honom: Mördaren hade tjuvstartat och hade tre månaders försprång och själv visste han inte åt vilket håll han skulle springa. (R 1965 s. 49)

Ansiktet var stelt och naket, pupillerna hopdragna, ögonen flackade fram och tillbaka som på en snarad mård (R 1965 s, 208)

Humoristiska observationer av vardagsföreteelser säger också något om författarnas syn på det svenska samhället.

Gunvald Larsson stod vid fönstret och studerade sex gatuarbetare, som i sin tur studerade en sjunde, som stödde sig på en skyffel. (MB 1967 s. 130)

Sjöwall/Wahlöö har skapat en egen variant av hårdkokt deckarspråk som ofta understryker deras samhällssyn. Korthugget språk och symbolladdade bilder för ofta handlingen framåt i de spännande partierna. Ljudet en Stockholmsnatt är som ett ogripbart brus "Ljudet från en miljon människor. Från en stor stad i ångestfylld vila." (V 1971 s. 5). Till och med de som skall beskyddas framställs på ett skrämmande vis, polisbilens sirener liknas vid en ylande varg och den rusar snabbt förbi "på sin egen vrålande bullermatta." (ibid s. 6). Även ordvalet hos romanpersonerna visar på ställningstaganden som känns typiska för vänsterdiskursen, Kollberg talar om det *grymma* kriget (SP 1968 s. 110) och i Rhea Nielsens kök ventilerar man *folkmordet* i Vietnam (SR 1972 s. 264).

I de tidigare böckerna är det en korthuggen realistisk berättarstil som överväger, men de senare böckerna innehåller även andra stilarter: den retoriskt mässande politiska och en slapsticksartad parodisk. Ett exempel på det senare, ur *Terroristerna*, visar den grovt karikerade advokaten Braxén, kallad Braket, i det mycket tvivelaktiga rättssystem som beskrivs.

Braket avlossade en rapning, som ingen av de närvarande dittills hört maken till. Samtidigt fumlade han så att papperet han textat föll till golvet. Där stod i versaler: REBECKA LIND. Tydligen hade han beslutat sig för att i fortsättningen försöka hålla reda på klientens namn. (T 1975 s. 39)

På något sätt bidrar också dessa parodiska inslag till tidsatmosfären; ett slags 1970-talsaktig polemisk teaterstil med övertydlig polarisering känns igen.

7. Diskussion

Den samhällskritik som framkommer i *Roman om ett brott* uppmärksammas och diskuteras i den tidigare forskning som vi tagit del av. Man kan se olika linjer i forskningen; de forskare som vi anser tillhör vänsterdiskursen har en tämligen oreflekterande positiv syn på Sjöwall/Wahlöös samhällsbeskrivning. Denna inriktning hittar vi främst hos Ejgil Søholm, Niels Mors Nielsen, och till viss del även hos Bo Hammar. Senare tiders forskare kan med distans i tiden mer beskriva samhällskritiken som ett tidsfenomen, och behöver inte på samma sätt som de samtida forskarna ta ställning till det politiska budskapet. De kan mer se serien som en produkt färgad av sin tid. Till denna senare grupp kan vi räkna Lars Wendelius och Bo Lundin. Lars Wendelius diskuterar höger/vänsterperspektivet ur många synvinklar och både han och Jean Bolinder ger exempel på romanseriens oreflekterade kvinnosyn. Några av de amerikanska genreforskarnas syn på samhällskritiken känns ibland förvirrad, då deras insikter i svenska samhällsförhållanden och svensk samhällsdebatt inte är så djupgående och detta är något vi inte har gått närmre in på. Deras grundliga och utförliga analyser bidrar ändå till en bredare och mer fördjupad kunskap om *Roman om ett brott*. De utländska bedömarna, Kenneth van Dover, Bernard Benstock, Robert P. Winston och Nancy C. Mellerski ser sviten som en helhet i betydligt högre grad än de inhemska forskarna som mer tenderar till att gruppera böckerna på grund av den ökande, allt mer tydliga samhällskritiken.

Vår undersökning kan fördjupa kunskapen om Sjöwall/Wahlöös förhållande till sin egen tid. Vi uppmärksammar de synsätt som finns hos de forskare som vi anser tillhör vänsterdiskursen likväl som senare tiders forskares mer distanserade syn på författarna. Samtidigt tillför vi det helhetsseende som vi funnit hos de utländska forskarna. Detta tillsammans med vår textanalysmodell kan bidra till ett vidare perspektiv gällande förståelsen av *Roman om ett brott*.

Kombinationen av litteratursociologiskt och idéanalytiskt synsätt har varit givande under arbetet med Sjöwall/Wahlöös romanserie. Med hjälp av idealtyper har vi kunnat belägga exempel från materialet som tydligt passar in i idédebatten och ställningstagandena i då aktuella politiska frågor. Vi har med andra ord uppfyllt vår ambition och visat hur vänsterdiskursen och dess utveckling kommer till uttryck, när samhället beskrivs i romanerna; vår slutsats är att vi utan tvekan kan konstatera att *Roman om ett brott* var en del av vänsterdiskursen. Vi har även konstaterat att språket, stilen och skapandet av tidsandan/tidsatmosfären bidrar till att placera deras romaner i ett Sverige där 1968-andan råder. I romanserien speglas samtiden tydligt och de belägg vi funnit är bara ett urval. Den analysmodell som använts, de sex idealtyperna, har visat sig vara ett bra redskap i arbetet med texterna. Vi har tydligt visat att *Roman om ett brott* på de allra flesta plan är i linje med den rådande vänsterdiskursen; samhällskritiken känns oftast som en väl integrerad del av romanerna, även om vi i de avslutande böckerna kan märka att vissa åsikter blir till nästan återupprepade mantra, som uttalandena om det skensocialistiska regeringspartiet i kapitalets ledband. Vi håller ändå med Winston och Mellerski, som poängterar att serien måste ses som en helhet. Det är med en samlad helhetssyn som samhällskritiken framträder tydligt. Vi instämmer också i vad Johan Svedjedal skriver

...litteraturen bidrar till att bygga upp vår verklighetssyn, skapa idéer, mentaliteter och ideologier. Med en sådan uppfattning framstår skönlitteraturen likafullt som en källa till social och socialpsykologisk förståelse av en tid... (2002 s. 85)

Här i vår diskussion vill vi ändå visa på ett par avvikelser där författarparet inte följer den gängse hållningen, den ena är romanseriens antivåldstanke. Pacifism och värnpliktsvägran var under sextioalet en viktig del av vänsterengagemanget, dock svängde det nästan över till motsatsen runt 1970. ”I takt med att stödet till befrielseörelser i tredje världen ökade, i synnerhet för FNL i Vietnam, minskade också stödet för pacifismen.” (Östberg s. 92). ”Pacifismen ansågs som en småborgerlig avvikelse från den rätta revolutionära läran.”(Hammar 2005 s. 37).

I *Vattumannens tecken* kan man läsa att pacifismen uppfattades

... som en smitväg, och viktigare var att ta strid mot den amerikanska imperialismen. I en del fall blev värnpliktstjänstgöringen t o m en möjlighet att lära sig handskas med vapen i syfte att få kunskaper som kunde användas i en framtida motståndskamp. (Bjereld & Demker s. 160)

Den revolutionsromantik som man annars kunde finna i rörelsen saknas helt och hållet hos *Roman om ett brott*; här finns ingen glorifiering av våld. Allt våld från polis såväl som brottslingar skildras som förkastligt. De terrorister som förekommer är föraktliga brottslingar som effektivt bekämpas av Beck och hans Mannar. Pacifisten Lennart Kollbergs antivåldsuttalanden får ofta stort utrymme. Visserligen löser Gunvald Larssons brutalare metoder en del besvärliga situationer, men det är när alla andra utvägar har prövats. En kluvenhet finns dock hos författarna t ex i *Det slutna rummet* då de verkar se Monitas bankrån med ett oavsiktligt mord som följd, som en inte helt förkastlig handling liksom statsministermordet i *Terroristerna*. Båda dessa handlingar framstår i romanerna som logiska handlingar, som till och med seriens polismän verkar kunna rättfärdiga. En tydlig markering mot användandet av våld finns dock i *Polismördaren*, där Lennart Kollberg begär avsked. Han skriver ett brev där han tar avstånd från polisväsendets politisering och polisyrkets omvandling och nya inriktning. Ett av de viktigaste skälen till att han inte kan fortsätta är polisernas ökade våldsanvändning. Han anser ”... att den stora ökningen av antalet våldsbrott under det gångna decenniet till mycket stor del beror på att polismän i tid och otid bär skjutvapen.” (PM 1974 s. 262). Han skäms över sitt yrke och hans samvete förbjuder honom att fortsätta arbeta som polis. Ett av hans huvudskäl är hans pacifism.

Den andra avvikelsen vi funnit i *Roman om ett brott* är hur kvinnofrågorna skildras. För den tiden typiska kvinnofrågor förekommer, Grupp 8 nämns i förbifarten och dagisfrågor diskuteras, men kvinno-skildringarna känns för en nutida läsare oerhört passé. Det är svårt att inte reagera över de stereotypa kvinnobilder som ofta förekommer. Några få kvinnoporträtt, exempelvis det av Åsa Torell, känns levande och är värdefulla delar av berättelserna. De allra flesta beskrivningar av kvinnor som förekommer i böckerna är dock mycket ytliga och schablonmässiga. Kvinnorna beskrivs alltför ofta som könsvarer, utifrån sin sexuella utstrålning vilket är mycket märkligt då annat i romanserien skildras är beskrivningarna allt annat än just ytliga och schablonmässiga! I romanserien är inte

kvinnokampen så tydligt formulerad, men en fri och ofta positiv sexualitet skildras livligt, och hemmafrurollen är inte alltid lika självklar, i synnerhet inte hos de unga kvinnorna. Detta uttrycks av författaren Jean Bolinder:

Böckerna om Martin Beck kan betecknas som tidlösa klassiker, men som allt annat under solen bär de också ett tidsgaller inom sig. De speglar en epok som ligger nära men ändå i många smådetaljer, och kanske främst vad gäller kvinnosynen, skiljer sig markant från vår egen tid. (Bolinder 1993 s. 31)

Under vårt arbete med uppsatsen och de många läsningarna av texterna har mycket gällande samhällskritiken, som inte går att placera in i idealtypsmodellen, blivit tydligt för oss. Det har varit spännande att se hur Sjöwall/Wahlöö sammanfört element från så många håll inom den långt ifrån homogena diskursen, för att på så sätt kunna föra fram sin egen kritik. Flera av deras romanpersoner får fungera som ett slags urtyper, som representerar olika hållningar och åsikter som förekom under perioden, inom diskursen. Lennart Kollberg är den anti-auktoritäre, anti-byråkratiska, humanistiske pacifisten. Gunvald Larsson står för den mer pragmatiska ta-i-med-hårdhandskarna-kommunismen i agitatorisk KFML:r-stil. Rhea Nielsens lätt förnumstiga, hemvävda allmänsocialistiska resonemang visar på den kollektivistiska, solidariska andan och ett Gröna vågen-engagemang. Martin Beck står vid sidan och iakttar samhället som om han besiktigade en brottsplats, hans roll är både privatpersonens och tjänstemannens. Hans ovilja mot att ta politiska ställningstaganden ger långsamt vika och mot slutet av romanserien är även han en av systemkritikerna. Att se på samhällskritiken med utgångspunkt i de olika romanpersonerna hade kunnat vara ett intressant uppsatsämne. Man kunde även studera hur olika representanter i samhällslivet skildras, ett slags typgalleri kunde analyseras med en annan idealtypsmodell. Den metod vi använt kunde passa bra för att studera annan skönlitteratur från 1968-tiden och kunna utvecklas till ett större projekt. En annan intressant fråga, som ryms inom litteratursociologin, vore att studera hur författarna och deras verk mottogs och ännu mottas av kritiker och läsare. Vi har i våra texter funnit material som kunde vara användbart för en sådan studie.

Något annat som vi enbart nuddat vid är hur man på ett symboliskt plan skulle kunna tolka fenomen och kritik i böckerna. Ett exempel som skulle kunna vara en metafor för folkhemmet hittar vi i *Mannen som gick upp i rök*, när Lennart Kollberg ser ruinerna av ett nedbränt hus.

– Det där var en gammal gård, sa han. Jag minns att jag såg den förra sommaren. Ett fint gammalt trähus men ingen bodde där då. Jag tror att brandkåren brände ner det. Du vet, för att öva sej. De tänder på och så släcker de och så tänder de på igen och släcker och så håller de på tills det inte finns något kvar. Synd på en så fin kåk. Men marken behövs väl för nybyggen. (MR 1966 s. 166)

Som motsats till det idylliska folkhemmet kan vi se beskrivningen av den nya flygplatsen i *Polismördaren* (se punkt 6.1.6) där hela det misslyckade fuskbygget blir en liknelse för det fördärvade svenska välfärdssamhället. Symboliskt dödas socialdemokratin i Terroristerna då den unga hippieflickan Rebecka skjuter statsministern. Ejgil Søholm anser i sin bok *„Roman om en förbrydelse”* att man kan tolka Rebeckas namn som en sammanslagning av Rhea och Beck. Han menar att det på symbolplanet inte kan vara en tillfällighet att den som uppträder som samhällets sociala samvete och slungar sanningen i ansiktet på systemet, har fått ett namn som så lätt kan förknippas med huvudpersonerna (Søholm. s. 269). Det finns

dubbeltydighet och symbolik i titeln till *Det slutna rummet* liksom i hela seriens undertitel *Roman om ett brott*. Vår uppsats har handlat om den tydligt uttalade samhällskritiken, en läsning som tog fasta på symbolik och underliggande meningar skulle ännu mera kunna öka förståelsen av hela verket.

Vår uppgift har inte varit att värdera, men i denna diskussionsdel av uppsatsen känns det ändå intressant att komma med några reflektioner av mer personligt färgad art. Det är svårt att inte tycka om *Roman om ett brott*. Den goda språkkänslan och den pregnanta stilen, de fina person- och miljöskildringarna och det brinnande engagemanget, spänningsskapandet och den mästerligt fångade tidsandan, de eviga frågorna om brott och straff och mycket annat i böckerna gör dem, i vår mening, i hög grad läs- och tänkvärda. Det finns dock element i böckerna som något stör den i övrigt mycket positiva bilden. Delar av samhällskritiken i de senare delarna av serien känns mer som ett slentrianmässigt gnällande än som genomtänkt samhällskritik, något som många bedömare är ense om. Det kan också diskuteras om de mer farsartade inslagen i dessa böcker tillför något eller om de bryter emot och förtar den realism som var något av de tidigare delarnas kännetecken. Böckerna i serien ger var för sig olika bilder av vårt land, och visst förändrades Sverige mellan 1965 och 1975. Tidsepoken som ibland karakteriseras som folkhemmets kris eller nedmonteringen av välfärdssamhället har en värdig skildring i författarparet Sjöwall/Wahlöös romanserie. Mycket har hänt i samhället sedan dess och böckerna får bedömas med en litteratursociologisk backspegel. Romansviten *Roman om ett brott* kunde mycket väl ha undertiteln "Roman om en tid". Serien har stor tyngd när man i skönlitteratur vill studera en tidsepok, dess samhällsliv och kulturella utveckling. Böckerna visar fram en del av ett Sverige som inte längre finns. Som läsare på 2000-talet känner man sig dock mycket mer samtida med samhällsfenomenen i de senare böckerna. Den första boken, *Roseanna*, känns nästan historisk; den sista, *Terroristerna*, känns nästan nutida.

Den tidigare forskning vi tagit del av inför arbetet med denna uppsats kan delas in i två olika områden, för det första de texter som behandlar *Roman om ett brott*. Det som förenar dessa forskare och som vi ansluter oss till är synen på serien som vänsterinriktad samhällskritik och skildring av ett krakelerande välfärdssamhälle. Det som vår uppsats kan tillföra är att vi ställt samhällskritiken direkt mot idéströmningar under tidsepoken, något vi inte har funnit hos någon annan forskare. För det andra har vi studerat litteratur som behandlar det svenska samhället under perioden 1965-1975. De allra senaste åren har 1968-radikalismen debatterats flitigt. Under den tid då vi arbetat med uppsatsen har vi uppmärksammat många artiklar, böcker, teve- och radioprogram som allt mer stärkt oss i vår åsikt om att vårt arbete rör sig inom ett aktuellt, spännande och kontroversiellt område. Perioden ligger tillräckligt långt tillbaka i tiden för att man med distans skall kunna diskutera den. Flera faktaböcker beskriver de faktiska historiska skeendena och förhåller sig till de politiska strömningarna på olika vis. De böcker vi använt oss av för att få en bild av vänsterdiskursen, främst Bjereld och Demkers *I vattumannens tid*, Östbergs *1968 när allting var i rörelse* och *Välfärdsåren* av Göran Hägg ger alla olika pusselbitar till förståelsen av en oss närliggande historisk tid. Den bild vi får genom denna facklitteratur är givetvis inte heltäckande. Fakturvalet, sanningshalten och objektiviteten kan alltid diskuteras; kanske speciellt då det gäller det svårfångade begreppet tidsandan kan bilden kompletteras. Det är vår bestämda åsikt att skönlitteratur har ett stort värde för förståelsen av den tid den skildrar. Särskilt om en författare beskriver en självupplevd samtid kan man

som läsare få en bättre förståelse av skeenden, än om man bara lutar sig emot facklitteratur. Som läsare får man förstås vara uppmärksam på vilka tendenser som görs gällande, om skildringen verkar vara trovärdig och relevant för den tid den avser att skildra. Vi har genom vår uppsats visat att Sjöwall/Wahlöö tydligt och trovärdigt beskriver sin samtid och på flera sätt delar den då rådande vänsterdiskursens värderingar. Deras verk, liksom många andra svenska samhällsskildrares, ingår som en mycket viktig del i den svenska historieskrivningen.

8. Sammanfattning

Denna uppsats hör hemma inom problemområdet ”samhället i litteraturen”. Beslutet att skriva denna uppsats bottnar i ett intresse av att se hur skönlitteratur kan skildra den verklighet vi lever i. Det samhälle som granskas är Sverige under åren 1965-1975, skildrat av Maj Sjöwall och Per Wahlöö i deras tio böcker långa kriminalserie *Roman om ett brott*. Ett litteratursociologiskt synsätt har använts för att studera den samhällskritik som spelar en framträdande roll i romanerna. Syftet med uppsatsen är att undersöka förhållandet mellan författarnas kritiska tankar och de idéströmningar som var allmänna inom den vänsterdiskurs som rådde under den tid då romanserien skrevs.

Problemformuleringen lyder: Hur kommer vänsterdiskursen till uttryck i romanerna? I vilken grad beskrivandet av tidstypiska fenomen och författarnas stil och språkbehandling är en del av diskursen har också undersökts. I uppsatsen studeras också hur tidsandan/tidsatmosfären i samhället framträder i romanserien. I ett kort avsnitt förklaras och definieras olika facktermer och begrepp som förekommer i arbetet.

De teoretiska och metodiska perspektiv som ligger till grund för uppsatsen är litteratursociologin och idéanalysen. Texterna har analyserats med fokus på samspelet mellan litteratur och samhälle, hur Sjöwall/Wahlöö beskriver samhället i sina verk och hur de reflekterar över det, och härigenom hamnar denna studie inom det litteratursociologiska forskningsfältet. Texter och uttalanden gällande detta område har hämtats hos forskarna och litteratursociologerna Lars Furuland och Johan Svedjedal. Genom användandet av idéanalys har sambandet mellan författarnas samhällskritik och 1960-talsradikalismen undersökts. Med idéanalys avses helt enkelt det vetenskapliga studiet av politiska budskap. De teoritexter som använts är främst Ludvig Beckmans *Grundbok i idéanalys. Det kritiska studiet av politiska texter och idéer* (2005) samt Göran Bergström och Kristina Boréus *Textens makt och mening* (2000).

I ett metodkapitel presenteras undersökningens analysmodell och materialet, *Roman om ett brott*. Efter studier av litteraturen om den tidsperiod som behandlas har en indelning av olika allmänt förekommande åsikter skett. Dessa har sedan hänförts till sex grupper. Grupperna kallas med en sociologisk term idealtyper. Idealtyperna har sedan använts som ett analytiskt instrument och lagts som ett raster över Sjöwall/Wahlöös texter för att det skall kunna konstateras om det finns en överensstämmelse mellan de politiskt viktiga frågorna inom diskursen och Sjöwall/Wahlöös samhällskritik. De sex idealtyperna är:

1. Protesten mot Vietnamkriget
2. Motstånd mot auktoriteter
3. Kritik mot socialdemokratin.
4. Kritiken av konsumtionssamhället, kommersialismen, kapitalismen och klassamhället
5. Kvinnorörelsen. Ifrågasättandet av könsroller och familjeliv
6. Kampen mot förstörandet av livsmiljön

I ett bakgrundsavsnitt behandlas vänsterdiskursen i Sverige under de aktuella åren. Denna period har på senare tid uppmärksammats mycket i press, radio och TV samt även i flera böcker. Till detta har tre huvudkällor valts, Ulf Bjerelds och Marie Demkers *I vattumannens tid: en bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag*. (2005), Kjell Östbergs *1968 när allting var i rörelse. Sextotalradikaliseringen och de sociala rörelserna* (2002) och Göran Häggs *Välfärdsåren. Svensk historia 1945-1986* (2005). I detta bakgrundsavsnitt ges även en historik gällande den samhällskritiska kriminallitteraturen och ett närmande, genom trattmodellen, till den speciella genre, polisromanerna eller proceduraldeckarna, som Sjöwall/Wahlöös verk räknas till. Kortfattat presenteras också författarna och vad de själva sagt och skrivit om sitt syfte med romanserien.

I inledningen till litteraturgenomgången konstateras att forskning med samma inriktning, nämligen att ställa samhällskritiken i Sjöwall/Wahlöös romaner i förhållande till vänsterdiskursen som rådde då de skrevs, inte finns. Det som ligger närmaste får anses vara arbeten som behandlar Sjöwall/Wahlöös författarskap, där samhällsanalysen och samhällskritiken fått stort utrymme. I uppsatsen refereras till tre böcker som enbart handlar om Sjöwall/Wahlöö, „*Roman om en förbrydelse*” – *Sjöwall/Wahlöö´s værk og virkelighed* (1976) som är skriven av den danske litteraturvetaren och universitetslektorn Ejgil Søholm, riksdagsmannen och vänsterpartisten Bo Hammars skrift *Martin Beck, Böckerna, Brotten och tiden* (2005) och den amerikanske litteraturvetaren J. Kenneth Van Dovers *Polemical Pulps. The Martin Beck Novels of Maj Sjöwall and Per Wahlöö* (1993). Förutom dessa verk presenteras även arbeten av andra litteraturvetare och deckarkännare som uppmärksammat frågor som har samband med den ovanstående problemformuleringen.

I denna uppsats sammanfaller analysen och resultatredovisningen. För att resultatredovisningen inte bara skulle bestå av ett upprästande av citat, valdes att fortlöpande hänvisa till diskursmaterialet och därigenom samtidigt analysera materialet. I bok efter bok av de tio delarna av *Roman om ett brott* har ord och meningar letats fram, som överensstämmer med det som uttrycks genom idealtyperna. Politiska ställningstaganden har noterats, dels från författarrösten dels även av författarna planterade politiska resonemang med hjälp av de olika romanpersonerna. Med hänvisningar till litteraturen om vänsterdiskursen har sambandet mellan Sjöwall/Wahlöös samhällskritik och idéströmningarna inom vänsterdiskursen belagts.

I uppsatsen uppmärksammas även på vilket sätt språket, stilen och skapandet av tidsatmosfär är en viktig del av samhällsskildringen och samhällskritiken, och att även detta har samband med vänsterdiskursen.

I den avslutande diskussionen konstateras samhällskritiken i *Roman om ett brott* till största delen överensstämmer med åsikterna inom den rådande diskursen.

Med hjälp av den teori och metod som använts har det gått att visa hur västerdiskursen kommer till uttryck i romanserien och på vilket sätt Sjöwall/Wahlöö var en del av densamma, och därmed har uppsatsens frågeställning besvarats. I detta kapitel dras även slutsatser angående vissa avvikelser från de gängse åsikterna i romanserien rörande pacifism och kvinnoiskildring. Områden som kunde vara av intresse för ytterligare studier

gällande Sjöwall/Wahlöös författarskap föreslås. Slutligen framhålles värdet av skönlitteratur då man vill förstå historiska skeenden och perioder.

Källförteckning

- Arnald, Jan (2005). Fortfarande så bra! *Aftonbladet* 17 juni.
- Beckman, Ludvig (2005). *Grundbok i idéanalys: Det kritiska studiet av politiska texter och idéer*. Stockholm : Santérus.
- Benstock, Bernard (1983). The Education of Martin Beck. I *Art in crime Writing. Essays on detective fiction*. New York: St. Martin´s Press.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2000). *Textens mening och makt*. Lund: Studentlitteratur.
- Bjereld, Ulf & Demker, Marie (2005). *I vattumannens tid? : en bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Blom, K. Arne (1972). Vad är en proceduraldeckare? *Jury*, nr. 1, s.34-40.
- Bolinder, Jean (1993). Kvinnlig sexualitet orsakade mordet. *Tidningen Boken*, nr 7, s.30-31.
- Broberg, Jan (1972). *Mordisk familjebok*. Uddevalla: Zindermans.
- Danielsson, Tage (1986). *Samlade Tankar från Roten*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Furuland, Lars (1997). Litteratur och samhälle. Om litteratursociologin och dess forskningsfält. I *Litteratursociologi: Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Granér, Rolf (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan. Lunds universitet.
- Hammar, Bo (1992). *Ett långt farväl till kommunismen*. Stockholm: Brombergs.
- Hammar, Bo (2005). *Martin Beck, Böckerna, Brotten och Tiden*. Stockholm: Pan.
- Hedman, Dag (1990). Från pusseldeckare till polisromaner. I *Den Svenska Litteraturen VI: Medieålderns litteratur 1950-1985*. Stockholm: Bonniers.
- Hägg, Göran (1996). *Den svenska litteraturhistorien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hägg, Göran (2005). *Välfärdsåren: Svensk historia 1945-1986*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

- Koch, Stefan (1999). *Höger om*. Stockholm: Ordfront.
- Lagerlöf, Karl Erik (1975). *Strömkantringens år och andra essäer om den nya litteraturen*. Stockholm: Pan/Norstedts.
- Lundin, Bo (2005). *Tretton kriminella klassiker*. Lund: Btj förlag.
- Lundin, Bo (1993). *Århundradets svenska deckare*. Bromma: Jury.
- Lundquist, Lennart (1990). Byråkrati. I *Nationalencyklopedin*. Bd 3 Höganäs: Nationalencyklopedin. s.481.
- Lysander, Per (1976). Sjöwall/Wahlöö och den svenska kulturindustrin bland hundar kvinnor och tjänstemän *Ord & Bild*, nr. 2, s. 74-84.
- Möller, Yngve (1992). *Sverige och Vietnamkriget*. Stockholm: Tidens förlag.
- Nationalencyklopedins ordbok* (2000). Höganäs: Bra Böckers förlag.
- Nielsen, Niels Mors (1975). *Maj Sjöwalls og Per Wahlöös "romaner om brott : en genrekritisk undersøgelse*. Uppsala Universitet (Litteratur och samhälle 1974:7).
- Nilsson, Mårten (1987). 3000-sidig roman om ett brott: Sjöwall Wahlöös deckare. *Jury*, 1987:1, s. 19-27.
- NärVarHur 1966 Aktuell årsbok* (1965). Stockholm: Forum.
- NärVarHur 1976 Aktuell årsbok* (1975). Stockholm: Forum.
- Olaisen, Per (2003). *Tankar om kriminallitteratur*. Stockholm: Prisma.
- Salomon, Kim (1996). *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1976). Akademital. I *Mordiskt allehanda*. Stockholm: Lindqvist Förlag AB.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1969). *Brandbilen som försvann*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1967). *Mannen på balkongen*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1966). *Mannen som gick upp i rök*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1970). *Polis, polis potatismos!* Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1974). *Polismördaren*. Stockholm: Norstedt.

- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1965). *Roseanna*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1968). *Den skrattande polisen*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1972). *Det slutna rummet*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1975). *Terroristerna*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöwall, Maj & Wahlöö, Per (1971). *Den vedervärdige mannen från Säffle*. Stockholm: Norstedt.
- Svanberg, Victor ([1946] 1997). Litteraturhistoria och samhällshistoria. I *Litteratursociologi: Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedjedal, Johan (1997). Det litteratursociologiska perspektivet. I *Litteratursociologi: Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedjedal, Johan (2002). Litteratursociologi. I *Litteraturvetenskap : en inledning*. 2. [utökade] uppl. Staffan Bergsten (Red), Lund : Studentlitteratur.
- Svenskt Litteraturllexikon* (1970). Ny, [2.] rev. uppl. Lund: Gleerup.
- Symons, Julian (1979). *Lilla Mordboken. Från detektivhistoria till kriminalroman – en historik*. Malmö: Berghs Förlag AB.
- Søholm., Ejgil (1976). „Roman om en forbrydelse”: Sjöwall/Wahlöö´s værk og virkelighed. Köpenhamn: Spektrum.
- Wahlöö, Per (1967). Grisen är ett gåtfullt djur. I *Tryckpunkter.: 23 svenska författare i egen sak*. Stockholm: Norstedts.
- Wall, Donald C (1999). The American police procedural. I *The Oxford Companion to crime & mystery writing* ed. by Rosemary Herbert.
- Van Dover, Kenneth (1993). *Polemical Pulps: The Martin Beck Novels of Maj Sjöwall och Per Wahlöö* San Bernadino: The Borgo Press.
- Winston, Robert P. & Mellerski, Nancy C. (1992). *The Public Eye: Ideology and the Police Procedural*. London: MacMillan.
- Östberg, Kjell (2002). *1968 när allting var i rörelse: Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*. Stockholm: Prisma.